

Colloquium Anatolicum

21 2022

INSTITUTUM TURCICUM SCIENTIAE ANTIQUITATIS
TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

INSTITUTUM TURCICUM SCIENTIAE ANTIQUITATIS
TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Colloquium Anatolicum

21

• 2022 •

INSTITUTUM TURCICUM SCIENTIAE ANTIQUITATIS
TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü
İstiklal Cad. Merkez Han, No:181 Kat:2 34435 Beyoğlu-İSTANBUL
Tel: 0090-212-2920963
E-mail: colloquiumanatolicum@gmail.com
www.turkinst.org

COLLOQUIUM ANATOLICUM
21

ISSN 1303-8486

**COLLOQUIUM ANATOLICUM dergisi, TÜBİTAK-ULAKBİM
Sosyal Bilimler Veri Tabanında taranmaktadır.**

COLLOQUIUM ANATOLICUM dergisi uluslararası hakemli bir dergidir,
yılda bir kez yayınlanmaktadır.

© 2022 Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü

Her hakkı mahfuzdur. Bu yayının hiçbir bölümü kopya edilemez.
Dipnot vermeden alıntı yapılamaz ve izin alınmadan elektronik, mekanik,
fotokopi vb. yollarla kopya edilip yayınlanamaz.

Editörler/Editors

Metin Alparslan
Bilge Hürmüzlü
Necmi Karul
Gürkan Ergin

Tasarım ve Uygulama

Bahadır Erşık

Baskı/Printing

Oksijen Basım ve Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
100. Yıl Mah. Matbaacılar Sit. 2. Cad. No:202/A Bağcılar-İstanbul
Tel: +90 (212) 325 71 25 Fax: +90 (212) 325 61 99
Sertifika No: 29487

Yapım ve Dağıtım/Production and Distribution
Zero Prodüksiyon Kitap-Yayın-Dağıtım Ltd. Şti.
Tel: +90 (212) 244 75 21 Fax: +90 (212) 244 32 09
info@zerobooksonline.com www.zerobooksonline.com

INSTITUTUM TURCICUM SCIENTIAE ANTIQUITATIS
TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Bilim Kurulu / Consilium Scientiae

Adolf HOFFMANN (Berlin)	Joachim MARZAHN (Berlin)
Alexandru AVRAM (Le Mans)	Kemalettin KÖROĞLU (İstanbul)
Aliye ÖZTAN (Ankara)	Lidewijde de JONG (Groningen)
Andreas SCHACHNER (İstanbul)	Mark WEEDON (London)
Belkıs DİNÇOL (İstanbul)	Mihriban ÖZBAŞARAN (İstanbul)
Cahit GÜNBATTI (Ankara)	Mustafa Hamdi SAYAR (İstanbul)
Catherine M. DRAYCOTT (Liverpool)	Oğuz TEKİN (İstanbul)
Cem KARASU (Ankara)	Önhan TUNCA (Liège)
Coşkun ÖZGÜNEL (Ankara)	Önder BİLGİ (İstanbul)
Daniel SCHWEMER (Würzburg)	Rene LEBRUN (Leuven)
David HAWKINS (London)	Sevil GÜLÇUR (İstanbul)
Elif Tül TULUNAY (İstanbul)	Stefano de MARTİNO (Trieste)
Felix PIRSON (İstanbul)	Theo van den HOUT (Chicago)
Gocha R. TSETSKHLADZE (Oxford)	Turan EFE (İstanbul)
İlya YAKUBUVICH (Chicago)	Vedat ÇELGİN (İstanbul)
İnci DELEMEN (İstanbul)	Vedat ONAR (İstanbul)
Jak YAKAR (Tel Aviv)	Wolfgang RADT (Berlin)
Jeroen POBLOME (Leuven)	

INSTITUTUM TURCICUM SCIENTIAE ANTIQUITATIS
TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

02 Şubat 1941 – 17 Ağustos 2022

**Colloquium Anatolicum dergisi
21. Sayısı, 2022 yılında aramızdan
ayrılan, enstitümüzün kurucu
üyelerinden, saygın bilim insanı, ilkeli
ve örnek hocamız**

**Prof. Dr. Taner Tarhan'a
ithaf edilmiştir.**

İçindekiler

Harun DANIŞMAZ – Özgür ŞAHİN	1
Tunceli Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Mühür <i>(A Group of Seals from Tunceli Museum)</i>	
Tolga Kaan KIYAK	13
Çine-Tepecik Geç Tunç Çağı Yerleşmesinde Endüstriyel Kaynakların Ekonomik Yapılandırmadaki Yeri <i>(The Role of Industrial Resources in the Economic Structure of the Çine-Tepecik Late Bronze Age Settlement)</i>	
Serap ALA ÇELİK	37
Aktopraklık Höyük Çanak Çömleği: Dal Örgü Mimari Tabakası <i>(Pottery from Aktopraklık Höyük: The Wattle and Daub Architectural Layer)</i>	
Hilal USLU – Bilge HÜRMÜZLÜ	67
Pisidia Erenler Tepe Yerleşimi'nin Konumu ve Seramik Buluntularının Analizi <i>(Characterization of the Localization and Pottery Finds from Erenler Tepe Settlement in Pisidia)</i>	

Armağan TAN	97
Urartu Bürokrasisi'ne Dair Notlar ve İdari Açıdan Krâli Kentlerin Konumu <i>(Notes on Urartian Bureaucracy and the Administrative Status of the Royal Cities)</i>	
Ali ÇİFÇİ - Gülşen BAŞPINAR	119
Kahramanmaraş Müzesi'nde Bulunan Bir Geç-Hitit Mezar Steli <i>(A New Neo-Hittite Funerary Stele in Kahramanmaraş Museum)</i>	
Colloquium Anatolicum Yayın İlkeleri	130
Colloquium Anatolicum Directions for Authors.....	132

Tunceli Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Mühür*

A Group of Seals from Tunceli Museum

Harun DANIŞMAZ – Özgür ŞAHİN*****

DOI: 10.58488/collan.1099273

Keywords: Tunceli Museum, Cylinder Seal, Stamp Seal, Iron Age, Kingdom of Urartu

This study presents an examination of five seals from the collections of the Tunceli Archaeological Museum. Three are cylinder seals and two are stamp seals. These unprovenanced seals must have been found in the Keban Dam Basin and it is challenging to date them with precision. Nevertheless, based on a comparative typological examination of the seals and their motifs, one of the cylinder seals can be dated to the Jemdet Nasr period. This conclusion is supported by comparable examples from excavated sites in the Keban Basin, and notably, closest parallels to this seal are found at Norşuntepe among Keban sites. The second cylinder seal is datable to the 2nd millennium and comparable examples are known from the glyptic corpus of Syria. The last cylinder seal dates to the 1st millennium BC. The motifs on its impression surface show influence from Anatolian, Syrian and Mesopotamian iconography. The two stamp seals evaluated in this study belong to the Iron Age. Of particular interest is the eagle figure on one of the stamp seals, which is a widely used motif in the domain of the Urartian Kingdom, especially in the 7th century BC. Based on its conical form, the second stamp seal may also be ascribed to the Urartian Period.

Anahtar Kelimeler: Tunceli Müzesi, Silindir Mühür, Damga Mühür, Demir Çağı, Urartu Krallığı

Bu çalışmada Tunceli Arkeoloji Müzesi depolarında yer alan beş mühür değerlendirilecektir. Mühürlerin üçü silindir diğer ikisi ise damga biçimindedir. Keban Barajı Havzası'ndan toplandığı anlaşılan bu mühürlerin kesin tarihlenmesini yapmak oldukça zordur. Fakat mühürlerin tipolojisi ve motifler üzerinden yapılan karşılaştırmalarda birinin Cemdet Nasr dönemine tarihlendiği anlaşılmaktadır. Bu durumu Keban Havzası'nda yapılan kazılardan elde edilen veriler de desteklemektedir. En yakın benzerlerinin yine Keban Barajı alanında yer alan Norşuntepe'de bulunması dikkat çekicidir. Kalan iki silindir mühürden biri MÖ II bin yıla tarihlendiği ve en yakın benzerlerinin Suriye bölgesinde olduğu anlaşılmaktadır. Diğer silindir mühür ise MÖ I. binyıla tarihlenmektedir. Mühür bezemeleri üzerinde yapılan karşılaştırmalarda bunların Anadolu, Suriye ve Mezopotamya etkileri olduğu görülmektedir. Bu çalışmada değerlendirilen damga mühürler ise Demir Çağı'na tarihlenmektedir. Özellikle damga mühürlerin birinin üzerinde bulunan kartal figürü Urartu Krallığı'nda MÖ 7. yüzyılda yaygın olarak kullanılmaktadır. Formundan hareketle konik biçimli damga mührün de Urartu Dönemine tarihlenebileceği söylenebilir.

* Hakeme Gönderilme Tarihi: 06.04.2022 Kabul Tarihi: 20.12.2022

** (Dr. Öğr. Üyesi) Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Tunceli-Türkiye, hdanismaz@munzur.edu.tr, Orcid NO:0000-0003-3998-2235.

*** Özgür ŞAHİN, Arkeolog, Tunceli Müzesi, Tunceli-Türkiye, ozgursahin94@hotmail.com, Orcid NO: 0000-0002-9042-256X.

Giriş

Mühür kullanımının geçmişi Neolitik döneme kadar uzanmaktadır. En eski örnekler işlenmesi kolay yumuşak taşlara oyulmuş damga biçimindedir. Bunlar çoğunlukla kulplu ve nispeten büyük nesnelere aittir. Suriye’de bulunan Tell Bugras ve Ras-Shamra’da ele geçen erken mühür örneklerinin tekstil, vücut ve ekmek damgalamak için kullanıldığı düşünülmektedir (Wickede 1990: 41-42). Yine Tell al Kaum’da ele geçen çok sayıda levha üzerinde yer alan mühür baskıları, erken dönem mühürlerinin kullanım alanını göstermesi bakımından dikkat çekicidir (Dornemann 1986: taf. 20, 21). Anadolu’da ise en erken Çatalhöyük’te pişmiş kilden yapılmış mühürlere rastlanmıştır (Türkcan 2006).

Mezopotamya’da MÖ 4. binyılın ikinci yarısında kentlerin gelişmesi ve yazının yaygınlaşmasıyla birlikte mühür kullanımı oldukça yaygınlaşmıştır. Bu durumda ticaretin payı oldukça büyüktür. Bu dönemde Mezopotamya’da şeklinden dolayı silindir mühür olarak tanımlanan yeni bir mühür tipi ortaya çıkmıştır. Silindir mühürlerde baskı alanının genişliği çeşitli figürlerle oluşturulan hikayeci tasarımlara imkân sağlamaktadır. Dolayısıyla silindir mühürler kullanım kolaylığı sağladığı için kısa zamanda Anadolu ve Mezopotamya çevresine yayılmıştır.

Mühür yapımında çoğunlukla taş ve yarı değerli taşlar, pişmiş kil, kemik, fildişi gibi sert malzemeler kullanılmıştır. Metalden üretilen mühürler ise bronz, demir az sayıda gümüş ve altından üretilmiştir. Mühür bezemelerinin işlenmesinde çizgi (linear), kesme (wheel cutting), delgi (drilling) teknikleri kullanılmıştır (Pittman – Aruz 1987: 14-16).

Günümüzde müzelerde sergilenen veya depolarında tanımlanmayı bekleyen çok sayıda mühür bulunmaktadır. Mühürlerin sayıca fazlalığının yanısıra kullanılan materyallerin çeşitliliği ve figürlerin zenginliği, insanoğlunun yaşamında önemli bir yeri olduğuna işaret etmektedir.

Bu çalışmada Tunceli Arkeoloji Müzesi depolarında bulunan beş adet mühür değerlendirilecektir. Mühürler Elâzığ Müzesi tarafından satın alma yoluyla edinilmiş sonrasında Tunceli Müzesi’ne devredilmiştir. Değerlendirilen mühürlerin üçü silindir diğerleri damga biçimindedir. Burada mühürlerin malzemesi, tipolojisi ve figürlerin özellikleri tanımlanacaktır. Ayrıca mühürler Anadolu, Suriye ve Mezopotamya ele geçen benzer örnekleriyle karşılaştırılacaktır. Böylece mühürlerin kullanıldığı dönemle ilgili önerilerde bulunulacaktır.

1. (Fig. 1a, 1b, 1c)

Envanter No: 2020/A-489

Buluntu Yeri ve Yılı: Keban Barajı Havzası, 1980 yılı

Malzemesi / Tipi: Siyah renkli serpantin kayacından, ip delikli silindir mühür

Ölçüleri: Yükseklik: 2,3 cm; Çap: 1,6 cm.

Teknik ve Bezeme Özellikleri: Bezemeler mühür yüzeyi üzerine kalın kalem uçları kullanılarak linear teknikle işlenmiştir. Mührün delik kısmı her iki yönden ortalı biçimde açılmış ve simetriktir. Ayrıca her iki deliğin kenar kısımlarında boyuna asıldığına işaret eden ip izleri net şekilde görünmektedir (Fig. 1a).

Mühür üzerinde balık kılıçığı biçiminde geometrik bezemeler bulunmaktadır. Geometrik bezemeyi oluşturan çizgilerin tam bir düzeni yoktur. Sağ ve sol kısımda üçlü tam sıra balık kılıçığı bezemesi ve aralarında yarım çizgi bezemeler vardır. Alt kısımda ise kesikli yatay ince bir çizgi üst sahneyi sınırlamaktadır (Fig. 1b-1c).

Zikzak veya balık kılıçığı desenli, geometrik bezemeli silindir mühürler Mezopotamya'da Cemdet Nasr stili olarak tanımlanmaktadır (Buchanan 1966: pl. 5: 66a, 67; Frankfurt 1955: 17-18). Burada tanıtılan geometrik bezemeli mührün benzer örnekleri en yakın Keban Barajı'nın suları altında kalan Norşuntepe'de ve Taşkun Mevkii kazılarında ele geçmiştir. Norşuntepe'nin İlk Tunç Çağı tabakasında ele geçen biri taş ve diğeri kilden yapılmış iki silindir mühür üzerinde benzer geometrik bezeme bulunmaktadır (Schmidt 2002: taf. H: no. f, g). Taşkun Mevkii kazılarında ise yine İlk Tunç Çağı'na tarihlenen silindir mühür üzerinde geometrik bezemeler vardır (Sagona 1994: fig. 69: 6). Ayrıca daha güneyde Birecik Barajı kurtarma kazıları sırasında nekropol alanında Cemdet Nasr dönemine tarihlenen geometrik bezemeli silindir mühür bulunmuştur (Sertok – Ergeç 1999: fig. 12). Kazılardan elden edilen mühürler dışında müzelerin koleksiyonlarında Cemdet Nasr dönemine tarihlenen geometrik bezemeli silindir mühürlerde bulunmaktadır (Yücel – Parlıtı 2020).

Fig. 1a. Silindir mühür

Fig. 1b. Silindir mühür ve baskısı

Çizim 1c

Fig. 2a. Silindir mühür

Fig. 2b. Silindir mühür ve baskısı

Çizim 2c

2. (Fig. 2a, 2b, 2c)

Envanter No: 2020/A-429

Buluntu Yeri ve Yılı: Keban Barajı Havzası, 1980 yılı

Malzemesi ve Tipi: Açık kahve ve sarımsı tonlarında oniks taşından ip delikli silindir mühür

Ölçüleri: Yükseklik: 2,8 cm; Çap: 1,6 cm; 9,01 gr.

Teknik ve Bezeme Özellikleri: Mühür bezemesinin yapımında sadece linear teknik kullanılmıştır. Figürlerin gövde kısımlarını oluşturan bölümlerde kalın kalem uçları, ayak gibi daha ince çizgilerde ise daha ince uçlu kalemle tekniğin uygulandığı anlaşılmaktadır (Fig. 2a).

Silindir mühür bezemesinde figüratif biçimde insan, hayvan ve çeşitli nesnelere işlenmiştir. Mühür yüzeyinde dört ayrı figür olduğu görülmektedir. Boynuzlu bir dağ keçisi sahnenin merkezi kısmında yer almaktadır. Keçinin kuyruğu özellikle belirtilmiştir. Keçinin arkasında yine figüratif biçimde bir akrep, üst kısımda ise dört bacağı belirtilmiş bir hayvan figürü (tilki-köpek?) yer almaktadır. Bu hayvanın mühür yüzeyine ters şekilde işlendiği görülmektedir. Sahnenin en solunda ise bir insan betimlenmiştir. Buradaki insan figürünün üstten aşağıya kadar mühür yüzeyini kaplayacak kadar büyük olması dikkat çekicidir. İnsan figürünün el kısımlarının üstünde bazı çizgiler bulunmaktadır. Fakat bu kısım tahrip olduğundan elinde bir şey tutup tutmadığı anlaşılamamaktadır (Fig. 2b-2c).

Değerlendirilen mühür bezemesi Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kazılarla ele geçirmiş mühür örnekleriyle tam anlamıyla benzeşmemektedir. Sadece üslup olarak Tatarlı Höyüğü'nün Orta Tunç tabakasından ele geçen, kilden yapılmış, silindir mühür bezemesiyle

karşılaştırılabilir (Girginer-Collon 2014: fig. 8, A. 3). Her iki mühürde benzer şekilde linear üslup kullanılmıştır. Yani figürlere ait ayrıntılar verilmemiş, sadece çizgiler kullanılmıştır. Mezopotamya'da ise özellikle Diyala Bölgesi mühürlerinde Cemdet Nasr dönemine tarihlenen linear üslupla yapılmış yakın örnekler vardır (Frankfort 1955: pl. 9/61, 73). Fakat bu örneklerde figürlerin bir düzen içinde basit frizler halinde olduğu görülmektedir.

Motifler üzerinden yakın bir karşılaştırma Suriye'de yer alan Ras-Şamra/Ugarit'den çıkarılan silindir mühürler üzerindeki bezemeler üzerinden yapılabilir. Biri MÖ 1450-1350 yıllarına tarihlenen iki mühür üzerinde benzer üslupla akrep figürü işlenmiştir (Amiet 1992: fig. 13; No: 59, fig. 89: no. 493). Farklı örneklerde ise akrep ile boynuzları özellikle belirtilmiş dağ keçisinin aynı mühür üzerinde yer aldığı görülmektedir (Amiet 1992: fig. 87: no. 483, 484).

3. (Fig. 3a, 3b, 3c)

Envanter No: 2020/A-494

Buluntu Yeri ve Yılı: Keban Barajı Havzası, 1980 yılı

Malzemesi / Tipi: Koyu siyah renkli serpantin kayacından, ip delikli silindir mühür

Ölçüleri: Yükseklik: 2,2 cm; Çap: 1,02 cm; 3,52 g.

Teknik ve Bezeme Özellikleri: Özenli bir çalışmanın ürünü olduğu anlaşılan mühür bezemesinde elbiselerin ayrıntıları, kuş tüyleri ve at yelesine ait detaylar incelik-
le verilmeye çalışılmıştır. Bunun için linear teknikle özellikle ince uçlu kalemlerin

Fig. 3a. Silindir mühür

Fig. 3b. Silindir mühür ve baskısı

Çizim 3c

kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bezemedeki tanrı işaretinin ise kesme tekniğiyle işlendiği görülmektedir. Mühür taşındaki deliklerin her iki yönden tam olarak ortalanmadığı anlaşılmaktadır (Fig. 3a). Bu durum mührün tek bir yönden delindiğine işaret edebilir.

Mühür motifi sahnenin tüm yüzeyini kaplamaktadır. Sahnenin merkezinde yer alan iki figür özellikle dikkat çekmektedir. Boynuzlu bir atın çektiği kuş figürlü araba üzerinde bir sürücü işlenmiştir. şaha kalkmış boynuzlu atla sahneye hareket katılmıştır. Sürücünün sol eli atın dizginlerini tutmaktadır. Yukarıya kaldırmış sağ eliyle topuz (balta) sallamaktadır. Sürücünün arkasında ise sürücü biraz daha uzun diğer figür bulunmaktadır. Havaya kaldırdığı sol eli sürücünün elindeki topuzun hemen altında yer almaktadır. Figürlerinin arkasında ise tomurcuklu hayat ağacı veya iek motifi vardır. Benzer hayat ağacı motifleri Mezopotamya etkili mühürlerde karşımıza çıkmaktadır (Osten 1934: fig. 3-4). Tomurcuklu hayat ağacının üzerinde ise ters hilal veya bir çentik bulunmaktadır. Ayrıca tanrı işaretlerinden İştar'ın yıldızı boynuzlu atın st kısmında yer almaktadır (Fig. 3b-3c).

Bezemedeki iki figüründe sakallı olduğu görülmektedir. Başlarında külah benzeri bir başlık bulunmaktadır. Ayrıca başlıklarının arkasından enselerine doğru uzanan kıvrıcık ve uzun saçları özellikle belirtilmiştir. Figürler zerindeki süslü elbiseler ise ayak bileklerine kadar uzanmaktadır (Fig. 3c).

Mühür bezemesinin en dikkat çekici yerini oluşturan kuş figürlü araba motifi Mezopotamya kökenli mühür ve mühür baskılarında görülmez. Benzer motif Boğazköy-Nişantepe arşivine ait, M 13. yüzyıllara tarihlenen mühür baskılarında (Herbordt-Bawanypeck – Hawkins 2011: kat. 56.1-57.4 M.3: 2, taf. 19) ve bir vazo üzerinde (Seeher 2007) bezeme olarak karşımıza çıkmaktadır. III. Murşili dönemine tarihlenen mühür baskısı ve vazo bezemesinde kuş biçimli arabanın üzerinde Fırtına Tanrısı Teşup yer almaktadır. Tanrının sağ elinde bir topuz vardır. Tanrının sol elinde ise boğaların çektiği arabanın dizginleri bulunmaktadır.

Ashmolean Müzesi'nden Yeni Assur dönemine tarihlenen silindir bir mühürde ise kuş biçimli prualı bir tekne üzerinde Fırtına Tanrısı Adad vardır. Boynuzlu bir başlık giyen tanrının uzun saçları ve sakalları dikkat çekmektedir. Sağ elinde şimşek demeti, sol elinde ise bir asa bulunmaktadır (Buchanan 1966: no: 632).

Fırtına tanrısı figürü çeşitli şekiller ve farklı adlandırmalarla Anadolu, Mezopotamya, Suriye ve Filistin'de yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Hititlerde Teşup, Suriye'de Hadad daha güneyde Rimmon olarak bilinen fırtına tanrısı, Mezopotamya'da ise Adad olarak tanınmaktadır. Çoğunlukla sağ elinde bir yıldırım demeti sol elinde ise balta vardır (Hooke 1953: 29-30).

Burada tanıtılan mühür teknik ve bezeme özellikleriyle M I. binyıl içerisinde bir zamana tarihlenir. Figürlerin uzun kıvrıcık saçları ve sakallı olmaları Mezopotamya kökenlerine işaret eder. Bu durumu süslü uzun elbiseler ve Tanrıça İştar'ın yıldızı desteklemektedir. Mühür bezemesindeki kuş figürlü araba motifi ise Suriye ve Anadolu etkisini göstermektedir. Bu durumda kuş figürlü araba üzerindeki insan figürünü fırtına tanrısının

Mezopotamya'da karşılığı olan Tanrı Adad olarak önerebiliriz. Arkasında yer alan figürün ise herhangi bir tanımlayıcı atribüsü olmadığından tanrı veya mühür sahibi olup olmadığı konusunda net yorum yapılamaz.

Fig. 4a. Damga mühür

Fig. 4b. Damga mühür ve baskısı

Çizim 4

4. (Fig. 4a, 4b, 4c)

Envanter No: 2020/A-11119

Buluntu Yeri ve Yılı: Keban Barajı Havzası, 2015 yılı

Malzemesi ve Tipi: Siyah renkli serpantin kayacından tutamak ve delikli damga mühür

Ölçüleri: Yükseklik: 2,5 cm; Çap: 1,5 cm; 11,13 gr.

Teknik ve Bezeme Özellikleri: Mühür hafif konik biçimdedir. Bunun için mühür yüzeyinin bulunduğu alt kısımdan deliğin yer aldığı üste doğru az miktarda daralma yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca deliğin bulunduğu üst kısımda tüm yönlerden eşit şekilde daralan bir çıkıntı olduğu görülmektedir (Fig. 4a).

Mühür bezemesindeki figürlerin yapımında linear ve kesme tekniği bir arada kullanılmıştır. Özellikle kuş kanatlarındaki tüylerin işlenmesi için ince uçlu kalemler kullanıldığı anlaşılmaktadır. Mühür baskı yüzeyinde kuş figürünün ayaklarının bulunduğu pençe kısmının tahrip olduğu görülmektedir (Fig. 4b-4c).

Mühürde yırtıcı bir kuş olasılıkla bir kartal işlenmiştir. Kartalın ağzında bir nesne tuttuğu anlaşılmaktadır. Fakat bu kısım tahrip olduğundan kartalın ağzında ne tuttuğu tam anlaşılamamaktadır. Mühür bezemesinde kartalın gagası ve baş kısmındaki ayrıntılar dikkat çekicidir. Kartalın gaga kısmı kıvrık olarak işlenmiş ve özellikle göz çevresi maske şeklinde yapılarak ön plana çıkarılmıştır. Böylelikle kartalın yırtıcılık özelliği vurgulanmıştır. Kartal figürünün üstünde Ay Tanrısı Sin'in işareti olan hilal yer almaktadır (Fig. 4c).

Burada tanıtilen mühür bezemesinin en yakın benzerleri Urartu kentlerinden ele geçen

mühürler üzerinde bulunmaktadır. Karmir Blur'un sitadel kısmında ele geçen pişmiş topraktan yapılmış damga mühür üzerinde benzer şekilde kartal ve hilal işlenmiştir. Kartalın ağzında yaprak bulunmaktadır (Piotrovsky 1950: fig. 47). Yine Karmir Blur'dan ele geçen daha basit üslupla yapıldığı anlaşılan damga mühür üzerinde kanatlı bir kuş figürü ve üzerinde hilal yer almaktadır (Piotrovsky 1950: fig. 46, no: 6). Ayrıca Van ve Diyarbakır Müzeleri'nde satın alma yoluyla gelen mühürler üzerinde benzer bezemenin kullanıldığı görülmektedir (Levent 2006: kat. no: 1, 2; Zengin 2000: lev. IV: no: 15). British Müzesi kataloğunda yer alan ve Urartu dönemine tarihlendirilen silindir-damga mührün damga kısmında benzer şekilde kartal figürü bulunmaktadır (Collon 2001: pl. VII: no: 82).

Urartu Krallığı'nda kartal motifi mühürler dışında metal kaplar ve taş kabartmalar üzerinde de karşımıza çıkmaktadır. Karmir Blur'dan ele geçen II. Sarduri'ye ait bronz bir kadeh üzerinde kartal figürü işlenmiştir (Salvini 2012: B 9-14). Ayrıca benzer kartal figürü Urartu yerleşmesi olan Kef Kalesi'nin saray alanın payeleri üzerinde bulunmaktadır. Buradaki kabartmada yırtıcı kuşun ağzında tavşan tuttuğu görülmektedir (Danişmaz 2020: çiz. 23). Kef Kalesi yukarıda bahsedilen mühürlerin bulunduğu Karmir Blur kenti gibi Urartu Kralı II. Rusa'nın inşa ettirdiği kentlerden biridir. Bu kentlerin inşası MÖ 7. yüzyıla tarihlenir. Dolayısıyla burada tanıtılan mühründe bu tarihlerde kullanıldığı söylenebilir.

5. (Fig. 5a, 5b, 5c)

Envanter No: 2020/A-478

Buluntu Yeri ve Yılı: Tunceli, Çemişgezek ilçesi, Sakyol Köyü, 1979 yılı

Malzemesi ve Tarifi: Tüf taşından konik biçimli ip delikli damga mühür

Ölçüleri: Yükseklik: 2,7 cm; Çap: 2,2 cm; 12,68 gr.

Teknik ve Bezeme Özellikleri: Konik biçimli damga mühürdür. Mühür bezemesi üzerinde yer alan figürler linear ve delgi tekniğiyle yapılmıştır. Mühür yüzeyinde ve mühür taşının yan kısımlarında taşın delikli özelliğinden oluştuğu anlaşılan doğal tahrifat oluşmuştur (Fig. 5a-5b).

Mühür bezemesi mühür yüzeyinin tamamını kaplamaktadır. Bezemede figüratif biçimde hayvanlar ve karışık varlıklar işlenmiştir. Beş ayrı figürün olduğu görülmektedir. Figürlerin ayrıntıları yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla bunları tanımlamak oldukça zordur. Fakat bir figür dik kulakları ve uzun kuyruğuyla kurt veya tilkiye benzetilebilir. Bu figürün altında ise yine dört bacağı ve kuyruğu seçilen diğer bir hayvan bulunmaktadır. Kalan figürlerin ise ne olduğunu söylemek oldukça zordur (Fig. 5c).

Konik biçimli damga mühürler MÖ I. binyılda Anadolu ve Suriye'de yaygın biçimde kullanılmıştır. Özellikle Urartu Dönemine ait mühürler içinde konik biçimli olanların sayısı oldukça fazladır. Geç Hitit krallıklarına ait olan bazı konik biçimli mühürlerin dış kısmında silindir baskılar bulunmaktadır (Kubala 2015: cat. nos 25a, c-e (1:1), b (1.5:1), 49b (3:1)).

Fig. 5a. *Damga mühür*

Fig. 5b. *Damga mühür ve baskısı*

Çizim 5

Burada bahsedilen konik biçimli mühür bezemesinde kesin bir tarihleme yapmak için belirleyici bir figür bulunmamaktadır. Mühürlerde hayvanlar ve karışık varlıklar birçok uygurluk tarafından sevilerek kullanılmıştır. Bu nedenle kesin bir tarihleme yapmak oldukça zordur.

Değerlendirme

Mühürler toplumların sosyo-kültürel, inanç ve sanatından izler taşıyan önemli bilgi kaynaklarıdır. Kişisel olmalarının yanında kolay taşınabilir olmaları nedeniyle geniş bir hareketlilik alanına sahiptir. Ayrıca çeşitli amaçlarla sonraki dönemlerde kullanılabilen nesnelere. Bu nedenle mühürler üzerinde yazı veya tanımlayıcı işaret olanlar dışında mühürlerin kesin tarihini söylemek oldukça zordur. Bu durumda mühürler arasında biçimsel ve ikonografisi bağlamında karşılaştırma yapılması tarihlendirilmelerine yardımcı olabilmektedir.

Burada tanıtılan mühürlerden biri Çemişgezek, Sakyol Köyü civarından bulunmuştur (Fig. 5a-5b). Diğerlerinin ise geldiği yer konusunda kesin bir bilgi yoktur. Fakat mühürlerin Keban Barajı Havzası'ndan toplandığı anlaşılmaktadır.

Keban Barajı Havzası'nda 1968-1975 yılları arasında 20'ye yakın merkezde kurtarma kazıları yürütüldü. 1975 yılında Keban Barajı'nın bitmesiyle proje sonlandırıldı. Barajın su tutmasıyla birlikte çalışma yapılan yerleşmelerin tamamına yakını kazıları tamamlanmadan kısa sürede sular altında kaldı. Her yıl özellikle kış aylarında suların azalmasıyla bu yerleşmelerin bir kısmı gün yüzüne çıkmaktadır. Böylelikle suların gel git yapmasıyla

çanak çömlekler dışında mühürlerin de içinde bulunduğu küçük buluntular görünür hale gelmektedir. Nitekim burada tanıtılan mühürlerin müzeye gelme tarihlerinin biri hariç 1979-1980 yıllarıdır. Muhtemelen kazı yapılan yerleşmelerin taban kısmına yakın bulunan bu mühürler suların çekilmesiyle kısa bir zaman içerisinde gün yüzüne çıkmıştır.

Bu çalışmada tanıtılan en erken mühür Cemdet Nasr dönemine tarihlenmektedir (fig. 1a-1b). Balık kılıçığı desenli mührün en yakın benzerlerinin Keban Barajı alanında yer alan Norşuntepe’de bulunması dikkat çekicidir. Silindir mühürlerden figüratif bezemeli olanı (Fig. 2a) MÖ II. binyılın ikinci yarısına tarihlenebilir. En yakın benzerlerinin Suriye bölgesinde olduğu anlaşılmaktadır. Kalan üç mühür ise (Fig. 3a-4a-5a) M. Ö. I binyıla tarihlenmektedir. Özellikle damga mühürlerin birinin üzerinde bulunan kartal figürü Urartu Krallığı tarafından özellikle MÖ 7. yüzyılda yaygın olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (Fig. 4a-4b). Formundan hareketle konik biçimli damga mührün de Urartu Dönemine tarihlenebileceği söylenebilir (Fig. 5a-5b).

Teşekkürler

Bu çalışmanın yürütülmesinde desteklerini sunan ve müze envanterine kayıtlı mühürlerin incelenmesi için gerekli izinleri veren Tunceli Müzesi Müdürü Sayın Kenan ÖNCEL’e teşekkür ederiz.

Kaynakça

Amiet, P. 1992

Corpus des cylindres de Ras Shamra-Ougarit II, Sceaux-cylindres en hematite et pierres diverse, Paris.

Buchanan, B. 1966

Catalogue of Ancient Near Eastern Seals in the Ashmolean Museum (Vol. I), Oxford.

Collon, D. 2001

Catalogue of the Western Asiatic Seals in the British Museum, Cylinder Seals V, Neo-Assyrian and Neo-Babylon Periods, London.

Danışmaz, H. 2020

Urartu Krallığı:Yönetim ve Organizasyon. Ankara

Dornemann, R. H. 1986

A Neolithic Village At Tell El Kown in the Syrian Desert, Chicago.

Frankfort, H. 1955

Stratified Cylinder Seals from the Diyala Region, Chicago.

Girginer, K. S. – Collon, D. 2014

“Cylinder and Stamp Seals from Tatarlı Höyük”, *Anatolian Studies* 64, 59-72.

Herbordt, S. – D. Bawanypeck – D. Hawkins, 2011

Die Siegel der Grosskönige und Grossköniginnen auf Tonbulln aus dem Nisantepe-Archiv in Hattusa, Mainz.

Hooke, S. H. 1953

Babylonian and Assyrian Religions. London.

Kubala, A. 2015

Iconography of Neo-Hittite Seals, Varşova.

Levent, E. K. 2006

Diyarbakır Arkeoloji Müzesindeki Urartu Damga Mühürleri, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van.

Osten, Hans H. 1934

Ancient Oriental Seals in the Collection of Mr. Edward T. Newell, Chicago.

Piotrovsky, B. 1950

Karmir Blur I, Yerevan.

Pittman, H. – J. Aruz, 1987

Ancient Art in Miniature: Near Eastern Seals from the Collection of Martin and Sarah Cherkasky, New York.

Sagona, A. 1994

The Aşvan Sites 3 Keban Rescue Excavations, Eastern Anatolia the Early Bronze Age, Ankara.

Salvini, M. 2012

Corpus dei Testi Urartei. Vol. IV, Iscrizioni su bronzi, argilla e altri supporti nuove iscrizioni su pietra paleografia generale, Roma.

Schmidt, K. 2002

Norşuntepe Kleinfunde II, Mainz.

Seeher, J. 2007

“Eine Kultvase mit der Darstellung des Wettergottes von Halab aus Hattuša”, M. Alparslan, H. Peker, M. D. Alparslan (Eds.), Belkis Dinçol ve Ali Dinçol’a Armağan, İstanbul: 707-720.

Sertok, K. – R. Ergeç, 1999

“A New Early Bronze Age Cemetery: Excavation Near Birecik Dam, Southeastern Turkey: Preliminary Report (1997-98)”, *Anatolica* 25, 87-107.

Türkcan, A. U. 2006

“Çatalhöyük Damga Mühürleri”, M. Haydaroglu (Ed.), “Topraktan Sonsuzluğu Çatalhöyük”, İstanbul: 45-69.

Wickede, A. 1990

Prähistorische Stempelglyptik in Vorderasien. München.

Yücel, Ç. - U. Parlütü, 2020

“A Group Of Cylinder Seals from the Diyarbakır Museum”, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15, 31-56.

Zengin, O., 2000

“Van Müzesine Satın Alma Yoluyla Gelen Urartu Mühürleri”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Çine-Tepecik Geç Tunç Çağı Yerleşmesinde Endüstriyel Kaynakların Ekonomik Yapılandırmadaki Yeri*

The Role of Industrial Resources in the Economic Structure of the Çine-Tepecik Late Bronze Age Settlement

Tolga Kaan KIYAK**

DOI: 10.58488/collan.1099289

Keywords: Çine-Tepecik, Late Bronze Age, Economy, Industrial Resources, Interregional Interaction

The Late Bronze Age of Çine-Tepecik, south of Büyük Menderes, reflects a settlement model with a defence system. The architectural finds belonging to the economic system and industrial resources are located close to each other. In this area, the storage tradition, industrial findings and commercial activities reflect the priorities of the economic configuration. In economic functioning, the tradition of storing agricultural products in pithoi and sealing them indicates the existence of a storage system. Workshop areas related to production shed light on the developed socio-economic structure of the city. The pottery production, weaving tools, metal artefacts and chipped stone tools in the warehouse structures and workshops are the forefront of the economic resources. Moreover, the results of archaeobotanical analysis provide an understanding of the tradition of agriculture-based nutrition. The local and imported vessels of the Mycenaean pottery prove the commercial activities of the era are the indicators of interregional trade. All these show clearly that the commercial activities and the relationship with the surrounding cultures.

Anahtar Kelimeler: Çine-Tepecik, Geç Tunç Çağı, Ekonomi, Endüstriyel Kaynaklar, Bölgelerarası Etkileşim

Büyük Menderes'in güneyindeki konumuyla Çine-Tepecik'in Geç Tunç Çağı, savunma sistemine sahip bir yerleşim modelini yansıtmaktadır. Yerleşimde, kentnin ekonomik sistemine ve endüstriyel kaynaklarına ait mimari kalıntılar ve mimariyle ilişkili buluntular, birbirine yakın konumda yer almaktadır. Bu alanda depolama geleneği, endüstriyel ve ticari faaliyetler ekonomik yapılandırmadaki öncelikleri yansıtmaktadır. Ekonomik işleyişte, tarım ürünlerinin pithoslarda muhafaza edilmesi ve pithos ağzlarının mühürlenerek kapatılması geleneği, depolanmaya yönelik bir sistemin varlığını göstermektedir. Üretimle ilgili atölye alanları ise, kentnin gelişmiş sosyo-ekonomik yapısına ışık tutmaktadır. Depo yapılarında ve atölye alanlarında, seramik üretimi, dokuma aletleri, metal eserler ve yontmataş aletleri ekonomik kaynaklarda öne çıkmaktadır. Öte yandan Arkeobotanik analiz sonuçları tarıma dayalı beslenme geleneğinin anlaşılmasını sağlamıştır. Yerleşimde dönemin ticari faaliyetlerine ışık tutan yerli kaplar ve aynı zamanda Miken seramiğine ait yerli ve ithal kaplar, bölgelerarası ticaretin göstergesidir. Depo yapıları, atölye alanları ve bu birimlere ait buluntular bir arada değerlendirildiğinde, yerleşimde ticari faaliyetlerin aktif yürütüldüğü ve çevre kültürlerle ilişkinin etkin olduğu anlaşılmaktadır.

* Hakeme Gönderilme Tarihi: 06.04.2022 Kabul Tarihi: 15.07.2022

** Arş. Gör. Tolga Kaan KIYAK, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Beytepe 06800-Ankara. E-mail: tolgakiyak@hacettepe.edu.tr, tolgakiyak@gmail.com; Orcid: 0000-0001-6417-3072

Giriş

Batı Anadolu Bölgesi'nde Büyük Menderes ve çevresi, tarih öncesi dönemlerden itibaren süreklilik gösteren bir kültürel birikimi yansıtmaktadır. Büyük Menderes'in güneyinde Çine Çayı'nın bulunduğu coğrafyada, bölgenin erken dönemleri Çine-Tepecik kazılarıyla anlam kazanmıştır (Günel 2010; Günel 2014a; Günel 2015a; Günel 2017a; Günel 2018a; Günel 2019; Günel 2020; Günel 2021). Çine Çayı'nın doğu kenarında, ovada yer alan konumuyla Çine-Tepecik, MÖ 4. binyıldan MÖ 1. binyıla uzanan kültür tabakalarının takip edildiği bir höyüktür (Fig. 1). Höyüğün yerleşim sürecinde, Kalkolitik dönemde başlayan ve Erken Tunç Çağı'nda devam eden sosyal yaşam, kültürel yapı ve teknolojik gelişmeler, Geç Tunç Çağı'nın yerleşim modelinde önemli bir rol oynamıştır. Bu kronolojik ayırmada, Geç Tunç Çağı'na tarihlenen II 1 kültür tabakası, kulelerle destekli, güçlü bir savunma sisteminin tesis edildiği yerleşim planını yansıtmaktadır (Fig. 2). Surla çevrili bu yerleşimde, dönemin ekonomik yapılandırmasında öne çıkan kanıtları, yapılar ve bu yapılarda ele geçen buluntular ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın ana konusunu, ekonomik kaynaklara ait endüstriyel faaliyetler oluşturmada ve üretim endüstrisini belirleyen buluntular ele alınmaktadır. Yerleşmenin ekonomik organizasyonu ile bağlantılı yapılar, höyüğün batı ve kuzeybatı yönünde konumlandırılmış olup, birbiriyle bağlantılı bir yapılaşmaya işaret etmektedir (Fig. 3). Depo amaçlı kullanım gören bu yapıların yanı sıra atölye/işlik konumunda olan alanlar ise, endüstriyel aktivitelerin işleyişiyle ilgili ipuçlarını oluşturmuştur. Yerleşimde, depolama sistemine ait uygulamalar ve tercihler ve aynı zamanda farklı endüstriyel kaynaklar, özellikle çevre bölgelerle aktif yürütülen bir ticareti de ortaya koymaktadır. Bölgelerarası iletişimde Büyük Menderes ve Çine Çayı'nın oluşturduğu doğal güzergâhlar ulaşımında uygun şartları sağlamış ve aynı zamanda ticari faaliyetlere yönelik rotalar belirlenmiştir.

Depolama sistemine ait yapılar ve atölye/işlikler, üretime yönelik farklı alanların anlaşılmasını sağlamıştır. Bu alanlar, tarım ve hayvan kaynaklı üretimi yansıtmakta ve aynı zamanda seramik, dokuma, metal ve yontmataş endüstrisi olmak üzere çeşitlilik gösteren buluntuları vermektedir. Söz konusu bu kanıtların yanı sıra disiplinlerarası çalışma alanlarına ilişkin analiz çalışmaları ışığında, endüstriyel materyallerle ilgili neticelere ulaşılmıştır.

Geç Tunç Çağı Yerleşmesinde Ekonomik Yapılandırmaya İlişkin Yapılar ve Alanlar

Yerleşimde *Surla Bağlantılı Depo*, *Resmi Depo*, *Taş Platform* ve *Atölyeler Alanı* olarak tanımlanan yapılar, birbirine yakın alanda kurulmuş olup kuzey-güney yönünde genişleyen bir yayılım göstermektedir (Fig. 3).¹ Bu yapılar arasında Surla Bağlantılı Depo, savunma

¹ Bu çalışmada, yapılarla ilgili adlandırmalar Çine-Tepecik Kazı arşivine göre verilmiştir.

Fig. 1: Çine ovası; Çine-Tepecik'in konumu (Günel 2011: 120, Res. 1)

sistemine ait kulelerden birinin güneydoğusunda eklenti olarak görülmektedir (Fig. 3 ve 4). Söz konusu yapının; kulenin köşesinde yer alması, 3,15x1,57 m ölçülerinde olmak üzere oldukça küçük boyutta olması ve içerisinde bir arada ve iç içe yerleştirilmiş olan kapların buluntu durumları açısından depolama amaçlı kullanım görmüştür (Günel 2009: 232; Günel 2015a: 612-616, Fig. 6-11; Günel 2015b: 207-208, Abb. 3-5; Kıyak 2021: 17-19, lev. 12, 13.1, 13.2). Kapların bir aradaki *in situ* durumları ve aralarında düzgün hatlar oluşturan yanmış ağaç izleri, buluntuların depo içerisinde olası bir ağaç konteyner içinde muhafaza edildiğine işaret etmektedir. Deponun savunma sistemiyle olan bağlantılı konumu ise, malların/ürünlerin kente giriş-çıkışıyla ilgili işlevselliğini ve ticaretle ilişkili bir uygulamayı ortaya koymuştur. Yerleşmede ekonomik sistemle bağlantılı diğer bir yapı, söz konusu bu deponun yaklaşık 14 m doğusunda yer alan ve içerisinde tespit edilen buluntularıyla özel bir konuma sahip olan Resmi Depo yapısıdır (Günel 2015b: 208-210, Abb. 6-12) (Fig. 3 ve 5). Resmi Depo, 16x4 m boyutlarında olup, kuzey-güney doğrultusunda, düzgün dikdörtgen planlıdır. Yapının kuzey bölümünde, köşe yapan ve yaklaşık 1,40 m. lik uzantısı korunmuş olan bir iç duvar ile bir mekân oluşturulmuştur. Buna göre, yapının kuzey mekânı 5x4 m, güney mekânı ise 9x4 m boyutlarındadır. Yapı içerisinde yoğun yanmış kerpiç parçalarına rastlanmıştır. Yapıda, taş temel üzerinde düzgün-dikdörtgen kerpiç duvarların yükseldiği duvar yangınla tahrip olmuş ve kerpiçler olduğu yerde yıkılmıştır. Yapının kuzey mekânında korunmuş olan beyaz renkte sert taban üzerindeki *in situ* kapların buluntu durumları ve yangın izleri bu tahribatın boyutlarını çok açık bir şekilde göstermektedir. Yapı içinde, kuzey mekânda daha yoğun olmak üzere ürünlerin depolandığı pithoslar kuzey-güney doğrultusunda sıralanan bir düzeni göstermektedir. Pithos diplerinin çevresi küçük boyutlu dere taşlarıyla sınırlandırılarak, yuvarlak bir hat oluşturacak şekilde belirginleştirilmiştir. Yapıda pithosların yanı sıra, zengin bir buluntu

Fig. 2: *Çine-Tepecik, Hava Fotoğrafi (Çine-Tepecik Kazı Arşivi, Tolga Kaan Kıyak)*

grubunu oluşturan kaplar, depolama ve ticari faaliyetlere yönelik ipuçlarını vermektedir. Resmi Depo'nun batısında yer alan diğer bir depolama alanı ise, Taş Platform'dur (Fig. 3 ve 6). Savunma sisteminin hemen doğusunda uzanan Taş platform, sur ile Resmi Depo arasındaki alanı kapsamaktadır (Günel 2015b: 211, Res. 13-14; Günel 2020: 36, Res. 12). Bu alan, orta boyutlu taşlarla oluşturulan bir platform olup, daha çok döşeme görünümünü vermekte ve dönemin karakteristik beyaz taşlarından oluşmaktadır. Taşların boyutları, yapıların duvar örgüsünde kullanılan taşlara göre daha küçük boyutlara sahiptir. Taş platformun yayılım alanı, özellikle Roma dönemi çatı kiremidi mezarların tahribatı nedeniyle belirlenememiştir. Ancak Taş Platform, savunma sistemi ile Resmi Depo yapısı arasında, yaklaşık 16x8 m boyutlarındaki bir alana işaret etmektedir. Bu alanı depolamayla ilişkilendiren kanıtlar ise, platformda çapı yaklaşık 0,82 m olan ve düzgün yuvarlak oluşturan alanlara yerleştirmiş iri pithoslardır (Fig. 6). Pithoslar, gövdenin yaklaşık orta hizasına kadar toprağa gömülmüştür ve daha çok yüksek kapasiteli ambar işlevi gören bir depolama sistemini yansıtmaktadır.

Depo işlevli yapıların yanı sıra endüstriyel faaliyetlerle ilişkilendirilen buluntular, güney yönünde depo birimlerine yakın atölyeler alanında tespit edilmiştir (Fig. 3 ve 7). Mimari kalıntıların kısmen korunduğu bu alanda, oldukça fazla sayıda ve bir arada bulunan tezgâh ağırlıkları, dokuma endüstrisiyle ilgili aktiviteyi göstermektedir. Tezgâh ağırlıkları, piramit biçimli ve makara biçimli olmak üzere iki farklı tipi yansıtmaktadır (Fig. 8). Bu

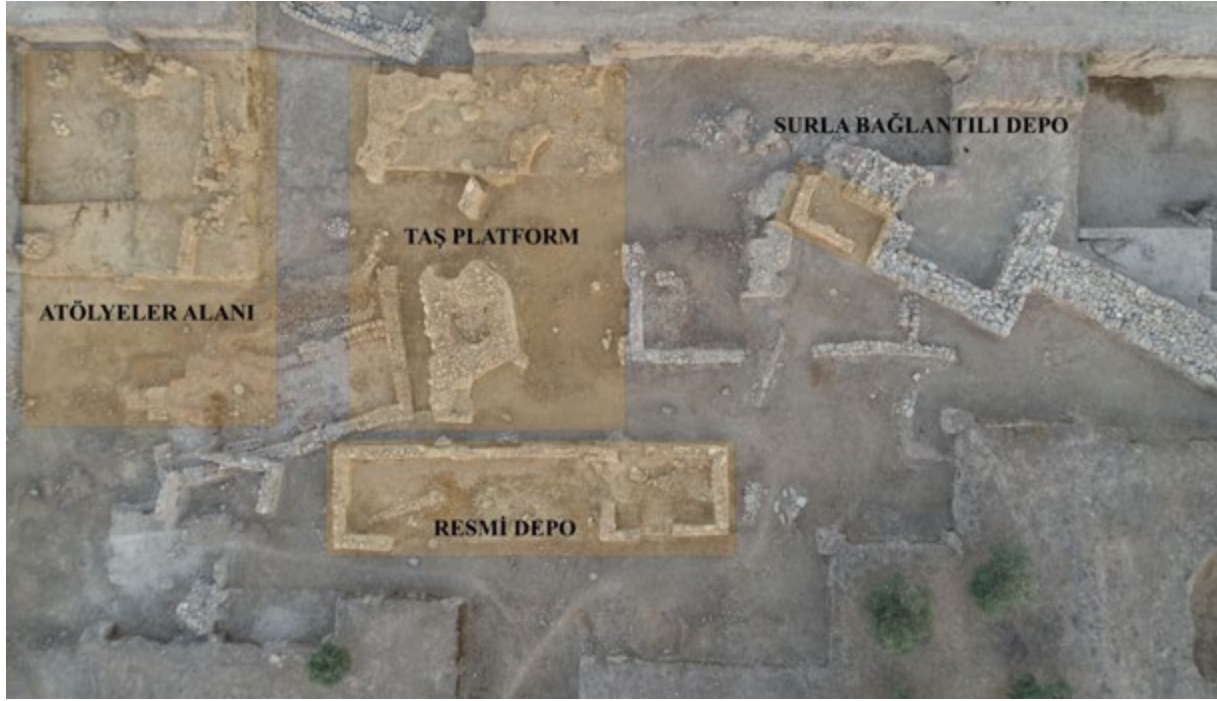

Fig. 3: Ekonomik İşleve Sahip Yapılar (Çine-Tepecik Kazı Arşivi)

ağırlıkların tiplerine göre ayrı gruplar halinde ve bir arada bulunmaları, farklı dokuma üretiminin gerçekleştiği atölyelerin varlığına işaret etmektedir. Tezgâh ağırlıklarının buluntu durumları ise, dokumacılığa ait birbirine yakın ve aynı zamanda birbiriyle bağlantılı atölyelerin olduğunu göstermiştir. Buna göre, mimari kalıntılar ve tezgâh ağırlıklarının yayılım alanı, atölye kullanımına ait bu alanın yaklaşık 300 metrekairelik bir alanı kapsadığı anlaşılmaktadır.

Endüstriyel Kaynaklar

Geç Tunç Çağı yerleşmesinde depo işlevli yapılar, toplumların ekonomisinde tarım endüstrisine verilen önceliği ortaya koymuştur. Tarım odaklı bu önceliği, Resmi Depo ve Taş Platform yansıtmaktadır. Resmi Depoda, tarım ürünlerinin muhafaza edildiği pithoslar ve pithoslara ait in situ diplerin buluntu durumu, yan yana ve sıra halinde olmak üzere belli bir düzeni göstermektedir (Günel 2011: 71, Res. 3-6). Ayrıca yapıda kalın bir tabaka oluşturacak şekilde yoğun ele geçen pithos parçaları da kuzey-güney yönünde sıra halinde pithosların yerleştirildiğini ve çevrelerinin dere taşlarıyla sıkıştırıldığı bir uygulamayı ortaya koymaktadır. Ürünler, gövdeye göre oldukça ufak bir dip çapına sahip, oval gövdeli, kısageniş silindirik boyumlu ve kalın cidarlı pithoslarda muhafaza edilmiştir. Pithosların ağız kısmı, düzgün levha taşlarıyla kapatılmıştır. Yapıda in situ bir pithos, 0,57 m yüksekliği

Fig. 4: Surla Bağlantılı Depo ve Buluntu Konteksti (Çine-Tepecik Kazı Arşivi)

sahiptir. Pithoslarda ele geçen tohum analizlerine göre, en yoğun arpa ve bunun yanı sıra buğdayın depolandığı tespit edilmiştir.² Tahıl ürünleri arasında arpa, protein ve karbonhidrat değeri yüksek, lifli bir besin kaynağıdır. Arpanın karbonhidrat bakımından zengin olması, başta ekmek olmak üzere tahıla dayalı yiyeceklerin kullanımında tercih edilmiş olmalıdır. Tepecik toplumlarının arpa ve buğday üretimine verdiği bu öncelik, tarım endüstrisindeki tercihlerinin de anlaşılmasını sağlamıştır. Resmi Depo'da pithoslarla birlikte bulunan mühür baskıları ise, pithos ağızlarının mühürleme işlemiyle kapatılarak içerisinde yer alan ürünlerin güvence altına alındığını ve resmi otoritenin kontrolünde depolandığını kanıtlamaktadır (Günel - Herbordt 2010: 5-7, Abb. 4-6; Günel - Herbordt 2014: 8-11, Abb. 8-10). Mühür baskıları üzerinde yer alan, Anadolu hiyeroglifi içeren ve Hitit İmparatorluk dönemine tarihlenen yazıt, filolojik anlamda yalnızca Resmi Depo için değil aynı zamanda Geç Tunç Çağı yerleşmesi için önemli bir kaynaktır (Fig. 5). Mühür baskılarından birinde “[Tark]asnaya ve Pi-su+ra/i-lix” ya da “[Tark]asnapiya ve Su+ra/i-lix” olarak okunan yazıt, Batı Anadolu'nun tarihi coğrafyasında Arzawa/Mira topraklarının kralı Tarkasnawa ile bağlantı kurulmasını sağlamıştır (Herbordt'a göre, bkz. Günel – Herbordt 2010: 6). Öte yandan diğer mühür baskısında yer alan alın hizasında boynuzu (?) ve

² Çine-Tepecik kazılarında Arkeobotanik incelemeler, kazı ekibinde yer alan Tom Malts, Oxford Üniversitesi, Arkeoloji Bilimi (Londra-Wolfson College, Oxford) tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmada, Tom Malts'ın Kazı Başkanlığına sunduğu ön rapor ışığında bir tanımlama yapılarak ilk neticeleri paylaşılmıştır.

Fig. 5: Resmi Depo ve Buluntu Konteksti (Çine-Tepecik Kazı Arşivi)

omzunda yayıyla işlenmiş bir figür Hitit ikonografik özelliklerini taşımaktadır. Anadolu hiyeroglifli yazıt ise, ‘Tamipiya prens’ olarak okunmuştur. Gerek tasvir gerekse hiyeroglif MÖ 13. yüzyıl Hitit İmparatorluk döneminin gliptik sanatını göstermektedir (Herbordt’a göre, Günel – Herbordt 2014: 10). Mühür baskıları Hititlerin başkenti Boğazköy – Nişantepe arşiviyle de yakınlığın kurulabileceği niteliktedir. Bu değerlendirmeler ışığında, Tepecik’in mühür baskıları Arzawa/Mira ülkesinin güney sınırındaki konumunu güçlendirmiştir (Herbordt’a göre, Günel – Herbordt 2010: 6). Ayrıca Resmi Depo, bu filolojik verileriyle kentin ekonomik yapılandırmasını, resmi bir organizasyona dayandırıldığını göstermektedir. Bunun yanı sıra söz konusu Hitit mühür baskıları, üzerindeki yazıt ve tasvirleriyle, yerel yönetimin Hitit İmparatorluk dönemi krallarıyla bağlantılarına da ışık tutmaktadır.

Yerleşmede tarıma dayalı ürünlerin pithoslarda depolanması geleneği, Taş Platform alanında çok daha geniş kapasiteli pithoslarda gerçekleştirilen depolamayla takip edilmektedir (Fig. 6). Resmi Depo ile bağlantılı bir konumda yer alan bu alanda in situ durumda iri boyutlara sahip pithoslar, belli aralıklarla ve yan yana yerleştirilmiş bir düzeni göstermektedir (Günel 2013: 378; Günel 2014b: 111). Bu pithoslar farklı form ve boyutlara sahiptir. Pithosların boyutları, 0,89 – 1,13 m’dir. Dip çapları ise yak. 0,13 m olup, sivri ve yuvarlatılmış forma sahiptir. Gövde çapları 0,67 - 0,72 m boyutlarında ve dibe göre belirgin bir genişlik oluşturmaktadır. Pithoslar gövdelerinin orta hizasına kadar taş döşeme altında toprağa gömülerek, yerlerinden oynamadan düzgün durmaları sağlanmıştır. Pithosların belli bir hizaya kadar toprağa gömülerek, içlerindeki ürünlerin serin bir ortamda

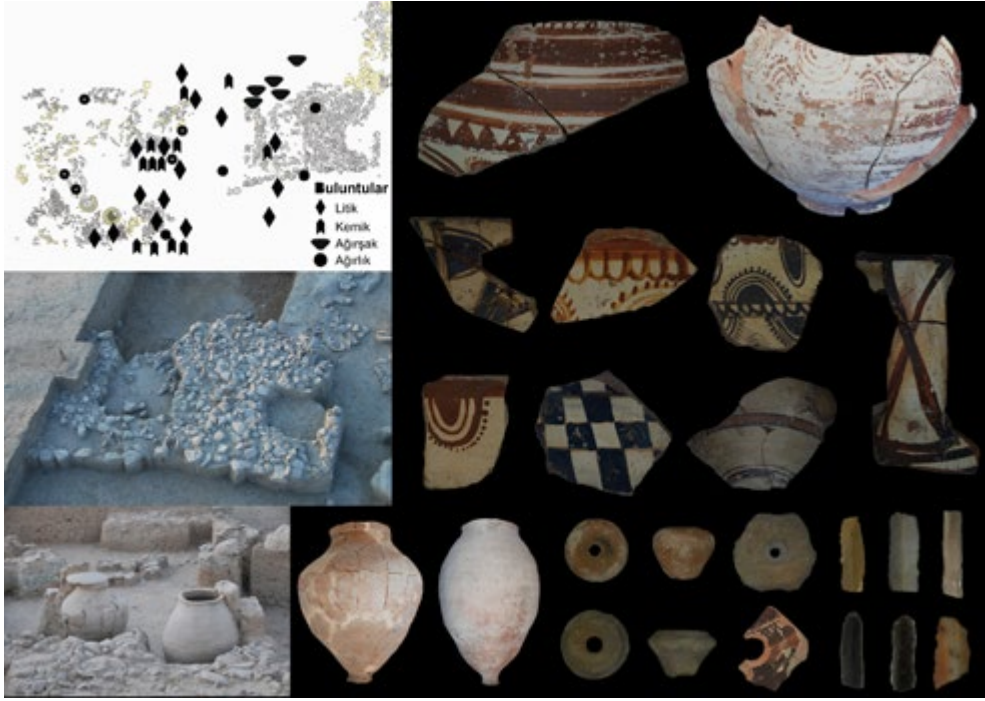

Fig. 6: *Taş Platform ve Buluntu Konteksti*

uzun süre barınması da mümkün olabilmiştir. Pithos ağzları, Resmi Depo'da olduğu gibi yassı taşlarla kapatılmıştır. Taş Platform'a ait pithoslar, Resmi Depo'da yer alan pithoslara göre daha iri boyutta olmalarıyla dikkati çekmektedir. Buna göre, platformda çok daha büyük kapasitede tahıl ürünleri muhafaza edilerek, genelinde kentin ihtiyacını karşılamış olmalıdır. Depolama sistemindeki bu farklılık, ekonomide belli organizasyona dayalı bir tarım endüstrisinin işlediğini göstermektedir. Tarım öncelikli bir ekonomi ve organizasyonu söz konusu bu alanın hemen güneyinde yangınla bağlantılı yoğun bir tahribata işaret eden, olduğu yerde kırılmış pithos parçaları ve çevresine dağılmış durumda bir arada ele geçen buğday kalıntıları da desteklemektedir (Günel 2016: 205, Res. 8).

Tarım ekonomisine ışık tutan bu yapılarda, pithosların yanı sıra farklı formlara sahip kaplar, yerli ve Miken seramiğine ait zengin bir buluntu grubunu oluşturmaktadır. Kaplar arasında sığ tabaklar, kâseler ve çömlekler, yerli seramik grubunun, hızlı çark tekniğinde şekillendirilmiş, ince ve orta nitelikli örnekleridir (Kıyak 2021: 22-26, 45-49, gr. 2-6, gr. 13-17). Bu kaplar arasında, farklı boyutlara sahip sığ tabaklar, iç içe yerleştirilmiş ve bir arada ele geçmiştir. Sığ tabaklar, Resmi Depo ve Surla Bağlantılı Depo'da, benzer şekilde bir arada yerleştirilmiş durumda bulunmuştur. Tabakların depo yapılarındaki buluntu durumları, ticari mallar arasında seramik üretiminin de yer aldığını göstermiştir. Sığ tabakların surla bağlantılı kulelerden birinde de yine benzer durumda ele geçmesi, Çine-Tepecik kentinin ticari etkinliklere dayalı malların dağılımında yer aldığını desteklemektedir (Günel 2017b: 241, Res. 3-4; Günel 2018b: 102; Günel 2021: 126). Öte yandan

Fig. 7: Atölyeler Alanı ve Tezgah Ağırlıklarının Buluntu Durumu (Çine-Tepecik Kazı Arşivi)

sığ tabaklar üzerindeki işaretleme sistemi ise, seramik üretiminde belgelemeye yönelik bir uygulamayla ilgili olmalıdır (Günel 2013: 379, Res. 4; Kıyak 2021: 74, Kat. 40-42, Lev. 51.3, 52.1, 52.2).

Depo birimlerinde yerli seramiğin yanı sıra Miken seramiği, ithal ve yerli üretim olmak üzere iki gruba ait örnekleri vermektedir. Miken seramiğinin depo birimleriyle bağlantılı buluntu durumlarına bakıldığında, Surla Bağlantılı Depo'da, sığ tabakların, kaselerin ve çömlüklerin oluşturduğu yerli kaplarla bir arada rastlanmıştır (Fig. 4). Bu kontekste Miken seramiğine ait üzengi kulplu kaplar, ithal ve yerli gruba ait örnekleriyle, bir taraftan yapıda depolandığını diğer taraftan ise, Çine-Tepecik'in bölgelerarası ticarete dayalı bağlantılarına ışık tutmaktadır (Günel 2010: 32-34, Fig. 8-10). Söz konusu üzengi kulplu kaplar, Miken seramiğinin karakteristik form (FS 181, 182) ve bezeme stilini yansıtmaktadır (Fig. 4). Üzengi kulplu kapların omuz kısmında motifler, noktalar ile sınırlandırılmış, birbirine paralel yarım daire (FM 43i), çiçek (FM 18) ve dairelerden (FM 27: 35) oluşmaktadır. Gövdelerinde birbirine paralel yatay bantlar ise, Miken üzengi kulplu kap geleneğinde görülen bezeme stildir. Form ve motifleri açısından üzengi kulplu kapların gelişimi, GH IIIB2 ve GH IIIC erken-orta evrelerinin örneklerini vermektedir (Günel 2010: 35; Günel 2017c: 197; Kıyak 2021: 118). Miken kap repertuarında üzengi kulplu kaplar, GH IIIA2 döneminden itibaren görülmeye başlayan ve farklı tip ve bezeme stilleriyle GH IIIC evreleri sonuna değin takip edilen bir kronolojik ayrımı ortaya koymaktadır (Mountjoy 1999: 30-32). İçinde yağ ya da parfüm gibi değerli sıvıların taşındığı düşünülen bu kaplar, Ege ve Doğu Akdeniz coğrafyasında etkin olan ticaret ağında ayrı bir yere sahiptir. Yunanistan - Argolis Bölgesinde Pylos kentinde Linear B kaynaklarında (Gn184), 'ka-ra-re-we' olarak geçen üzengi kulplu kaplar, ticari mallar arasında yağ ihtiva edilen kaplar arasında anılmaktadır (Ventris – Chadwick 1973: 328).

Depo birimlerinde, Miken kap repertuarından tanınan diğer örnekler, Miken boya bezeli kraterlerdir. Resmi Depo'da ele geçen kraterler oldukça büyük boyutlu ve kalın cidarlıdır (Fig. 5). Kraterler üzerinde, Ege dünyasının Miken figürlü kaplarının iki önemli temasını oluşturan av ve savaş sahneleri işlenmiştir (Günel'e göre bkz. Günel - Herbordt 2014: 4-5, Abb. 3-5; Günel'e göre bkz. Günel - Herbordt 2014: 6, Abb. 6-7). Ege ve Doğu Akdeniz'de Miken figürlü kraterlerinde öne çıkan av ve savaş sahneleri, Resmi Depo'da oldukça görkemli tasvir tarzını yansıtan bu kraterlerle yapıyı ayrıcalıklı kılmakta ve Ege dünyasıyla olan yakınlığını desteklemektedir. Tepecik'te figürlü kapların yanı sıra kaplar üzerine uygulanan motifler, form ve bezeme açısından Miken seramik geleneğinde GH IIIB1-IIIC döneminin örnekleriyle benzer olup MÖ 1320/1300-1100/1090 aralığına tarihlenmektedir (Günel 2010: 42, Tab. 4).

Depo birimlerinde ve aynı zamanda atölyeler alanında diğer bir endüstriyel aktivite, dokumacılıkla ilgilidir. Dokuma endüstrisine ait ağırşaklar, disk biçimli ağırlıklar, piramit biçimli ve makara biçimli ağırlıklar, dokuma üretiminde kullanılan belli alet tiplerini oluşturmaktadır (Fig. 4-6). Bu grupta ağırşaklar, yukarıda tanıtılan depolarda, konik biçimli, çift konik biçimli ve oval biçimli olmak üzere farklı formlarda ele geçmiştir. Bazılarında

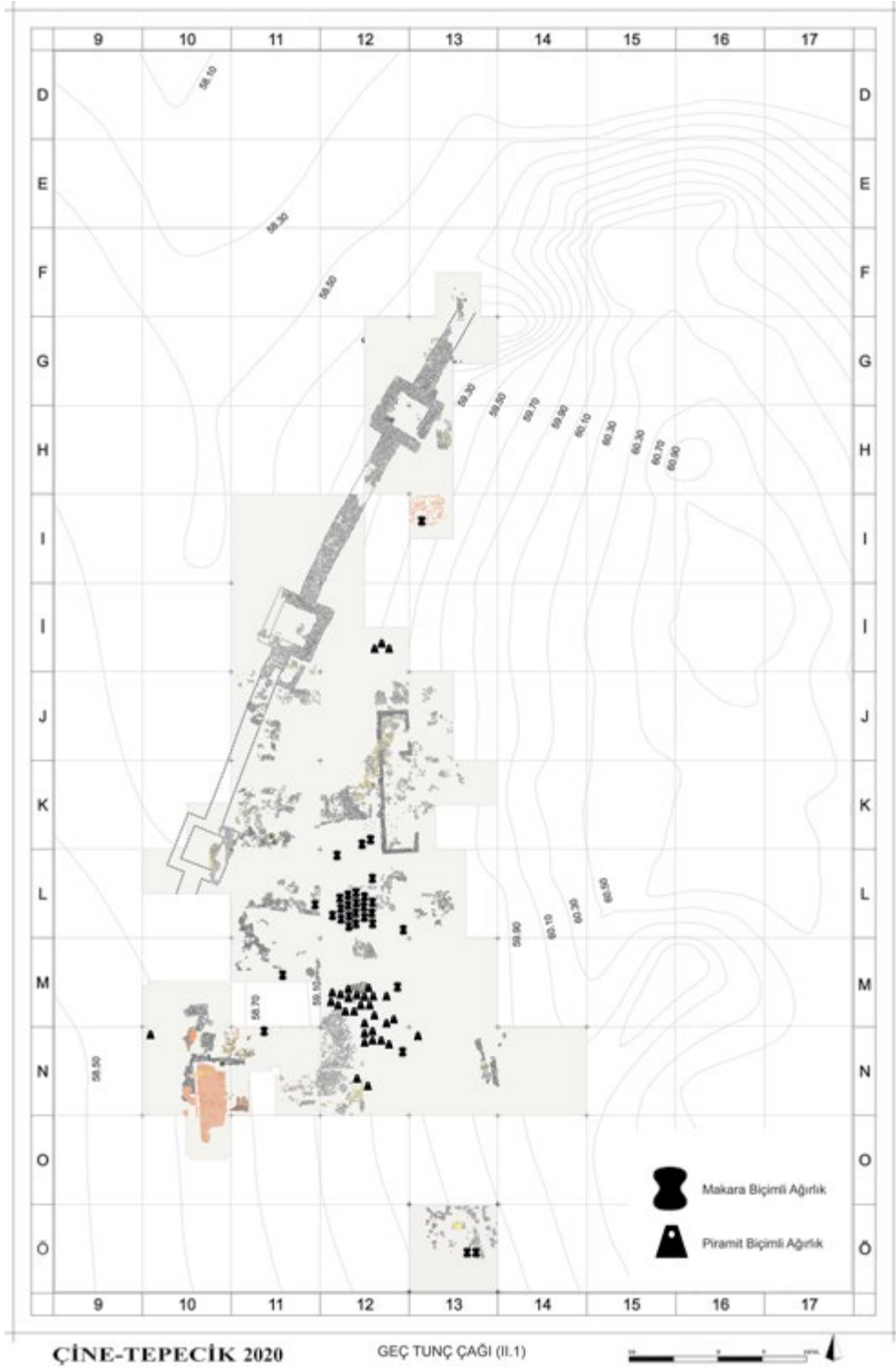

Fig. 8: Atölyeler Alanında Tezgaah Ağırlıklarının Buluntu Durumu (Çine-Tepecik Kazı Arşivi)

Fig. 9: *Piramit Biçimli Ağırlıklar ve Tiplerine Göre Ayrımı (Çine-Tepecik Kazı Arşivi)*

çizi bezeme tekniğinin uygulandığı motifler yer alır. Ağırşaklarla bir arada ele geçen disk biçimli ağırlıklar ise, kilden üretildiği gibi eski/kırılmış olan seramik parçalarından da üretilmiştir. Bunlar arasında olası kırılmış Miken kaplarının gövdelerinden şekillendirilen disk biçimli ağırlıkların üzerinde bant şeklinde boya bezemeler görülmektedir (Fig. 5). Bu örneklerin yanı sıra taştan yapılmış olan disk biçimli ağırlıklar da bulunmaktadır. Taş ağırlıkların tam orta kısımlarında, diğer örneklerde olduğu gibi delik yer almaktadır (Kıyak 2021: 63, 64, 89, Lev. 100, 153, 154).

Öte yandan dokumaya yönelik atölyeler alanında, makara ve piramit biçimli ağırlıklar, birbirine yakın alanda olmak üzere gruplar halinde tespit edilmiştir (Fig. 8). Ağırlıkların tiplerine göre bir arada buluntu durumları, farklı cinsteki kumaş üretimiyle ilgili tezgâhlara işaret etmektedir. Piramit biçimli ağırlıklar, farklı gramlarda ve tiplerde görülmektedir (Fig. 9). Makara biçimli ağırlıklar ise, oldukça kaba nitelikte ve iyi pişmemiş örnekleri yansıtmakta ve farklı gramlarda olmak üzere ağırlıkları açısından çeşitlilik göstermektedir (Fig. 10). Her iki tezgâh ağırlığı, kendi içinde de farklı tipleriyle yer almaktadır (Fig. 9: 1-6; Fig. 10: 1-6). Oldukça zengin bir buluntu grubunu oluşturan tezgâh ağırlıkları, Çine-Tepecik'te dokumacılığın önemli bir endüstri alanı olarak ekonomik yapılandırmadaki

yerini ortaya koymaktadır. Piramit biçimli³ ve makara biçimli tezgâh ağırlıkları⁴, Anadolu, Ege ve Doğu Akdeniz'de Geç Tunç Çağı'nın karakteristik ağırlık tipleridir ve geniş bir coğrafi yayılım alanında benzer kronolojik gelişimi göstermektedir.

Yerleşmede diğer bir endüstriyel alanı, metal üretimiyle ilgili eserler ve bir kalıp oluşturmaktadır. Metal eserlere, depo yapıları, atölyeler ve ayrıca bu yapılarla yakın alanda rastlanmıştır (Fig. 11). Metal endüstrisine ait buluntular arasında, takılar (Fig. 12: 1-6), aletler (Fig. 12: 7-19) ve silahlar (Fig. 12: 20-22) görülmektedir. Metal takılar içerisinde yer alan mercimek başlı iğneler⁵ ve rulo başlı iğneler⁶, Anadolu'da geniş bir coğrafya olmak üzere Tunç Çağlarının başlangıcından itibaren sonlarına değin takip edilmektedir. Metal takıların yanı sıra, dikiş iğneleri, delgiler ve keskiiler metal endüstrisinde farklı kullanım alanlarına ait alet grubunu temsil etmektedir. Ayrıca, aletler arasında metal bir terazi aksamı ise, ürünlerin tartılması ve kayıt altına alınmasıyla ilgili olup buna bağlı ekonomi işleyişindeki uygulamaya da işaret etmiştir (Fig. 12: 9). Batı Anadolu genelinde Troya I ve Bozüyük yerleşimlerinde terazilerin kollarına ait erken örnekler (Rahmstorf 2006: 72, Abb. 10.24, 10.26; Ekmen 2011: 37-38, Res. 3-5) ve ayrıca Küllüoba'dan metalin yanı sıra kemik türü farklı malzemeden üretilmiş örnekler bilinmektedir (Efe 2007: 58, Res. 16). Metal endüstrisine ait silahlar ise, kanatlı ve kovanlı ok uçlarıyla ilgili bir eser grubunu

³ Piramit biçimli ağırlıkların bölgesel yayılımı için bkz.; Alaca Höyük'te (Koşay 1938: Lev. LIII, AL/A 106), Alişar'da (von der Osten 1937a: 27); Tarsus Gözlüküle'de (Goldman 1956: Fig. 441, no.2); Beycesultan'da (Mellaart – Murray 1995: 118, Fig. O17, no.197); Troya'da (Blegen vd. 1958: 18); Beşik Tepe'de (Basedow 2000: 144, Taf. C, abb.2). Yunanistan'da Lefkandi'de (Evely 2006: Fig. 5.17); Girit adasında Zakros, Malia ve Gournia'da (Evely 2000: 502, Fig. 204); Kıbrıs'ta Apliki'de (Smith vd. 2015a: 334, Fig. 6.14.6a-b); Kition'da (Smith vd. 2015b: 337-338, Fig. 6.15. 2e). Hala Sultan Tekke ve Enkomi'de (Öbrink 1979: 46, Fig. 265-270; Dikaios 1969: Pl. 154, 9; Coirtois 1984: 66, Fig. 20).

⁴ Makara biçimli ağırlıkların bölgesel yayılımı için bkz.; Troya'da (Blegen vd. 1958, 152); Liman Tepe, Çeşme Bağlararası, Bakla Tepe, Panaztepe (Tütüncüler 2004: 289, Res. 5b; Erkanal 2008: 98); Bademgediği Tepesi (Meriç 2003: 89, Fig. 11; Meriç – Öz 2015: 613, Fig. 9) ve Miler'te (Gleba – Cutler 2012: 114, 116, 118; Rahmstorf 2011: 320, Fig. 7); Yunanistan'da Lefkandi, Tiryns ve Mycenae'de ve Kiklad adalarında Melos Phylakopi'de (Nordquist 1987: 57; Pavúk 2012: 130; Cherry – Davis 2007: Fig. 10.1; Evely 2006: Fig. 5 no. 15-16; Rahmstorf 2011: 321-322, Alram-Stern 2007: Fig. 2,5; Wace vd. 1921-23: 41-54); Kıbrıs Adası'nda Enkomi, Kition, Hala Sultan Tekke ve Maa-Palaeokastro'da (Dikaios 1969: 16-18, pl. 169; Coirtois 1984: 70, Fig. 13.6; Karageorghis 2000: 263; Rahmstorf 2003: 403).

⁵ Mercimek başlı iğne tiplerinin yayılım alanı için bkz.; Kaniş-Karum'da (Özgüç 1955: 59, Res. 70), Acemhöyük'te (Ekmen 2013: 70, Çiz. 1. 13-16), Alişar'da (von der Osten 1937b: 253, Fig. 279), Eskiyaapar'da (Sipahi 2012: 52, res. 10), Boğazköy'de (Boehmer 1972: 88, taf. 18:351; Boehmer 1979: 14-20, taf. IX: 2662, 2665; X: 2680-2682, 2684, 2691-2698; XI: 2755, 2757; XII: 2797; XIII: 2836), Alaca Höyük'te (Koşay - Akok 1966: 70-71, Lev. 119.8), Kaman-Kalehöyük'te (Omura 2002: 19, Fig. 70), Maşathöyük'te (Özgüç 1982: Lev. 56.5) ve Norşuntepe'de (Schmidt 2002: 74, Taf. 62. 916-925).

⁶ Rulo başlı iğne tiplerinin yayılım alanı için bkz.; Boğazköy'de (Boehmer 1979: 18, Taf. XII.2785-2788; Schachner 2016: 55, Abb. 63.4), Alaca Höyük'te (Koşay - Akok 1966: 68, 70, Lev. 42, 44), Norşuntepe'de (Schmidt 2002: 72-73, Taf. 62.900-910), Kaman-Kalehöyük'te (Omura 1997: 47, Abb. 20.7, 8), İnanıktepe'de (Özgüç 1988: 45, Lev. 65.1), İkiztepe'de (Alkım - Alkım - Bilgi 2003: 58, Lev. LXV. 17, 28), Hüseyindedede (Yıldırım - Sipahi 2003: 261, Res. 7), Kültepe'de (Kulakoğlu - Kangal 2011: Kat. 338) ve Acemhöyük'te (Ekmen 2013: 72, Çiz. 2. 27-29).

Fig. 10: *Makara Biçimli Ağırıklar ve Tiplerine Göre Ayrımı (Çine-Tepecik Kazı Arşivi)*

göstermiştir (Fig. 12: 20-22). Savunmaya yönelik kullanım gördüğü anlaşılan kanatlı⁷ ve kovanlı⁸ ok uçlarının benzerlerine, Orta Anadolu ve Batı Anadolu'da MÖ 2. Binyıl yerleşimlerinde ve mezarlarda rastlanmaktadır. Metal eserlerin yanı sıra, dört yüzeyi işlenmiş olan dikdörtgenler prizması formuna sahip taş kalıp, metal üretimiyle ilişkilidir (Fig. 13). Kalıpta, tip açısından ince uzun keski ve yassı balta formuna sahip eserin dökümünün yapıldığı anlaşılmaktadır. Kalıp üzerinde yer alan izler, yoğun kullanım gördüğüne işaret etmiştir. Bu tip kalıplar, MÖ 3. Binyıl ve MÖ 2. Binyılda geniş bir yayılım alanında görülmekte olup, alet ya da silah üretiminde benzer bir endüstriyel faaliyeti yansıtmaktadır.⁹ Çine-Tepecik Geç Tunç Çağı'na ait metal keski, delici ve ok uçları gibi aletlerin ve aynı zamanda takıların yanı sıra taş kalıbın da yer alması, yerleşmede ayrı bir endüstriyel iş kolu bünyesinde gerçekleştirilmiş el sanatlarının varlığını ortaya koymuştur.

Çine-Tepecik'in bulunduğu coğrafyada, su kaynaklarına kolay erişim ve buna bağlı

⁷ Anadolu ve Ege'den benzer örnekler MÖ 2. Binyıla ait Boğazköy'de (Boehmer 1979: 23, Lev. XV. 3158), Troya VI'da (Blegen vd. 1953: 22, 270, Fig. 297: 36.377); Yunanistan'da Mycenae, Sparta, Asine, Dendra ve Prosymna merkezlerinde (Avila 1983: 103-105, Taf. 27. 688-723).

⁸ Kovanlı ok uçları genellikle MÖ 1. Binyılda görülmektedir. Benzer örnekler Yunanistan'da Delphi'de (Avila 1983: 149, Taf. 55. 1161-1163).

⁹ Yayılım alanı, İzmir bölgesinde, Liman Tepe Orta Tunç Çağı yerleşmesinde (Aykurt 2020: 75-76, Lev. 33. 1-4, 34. 1-2); Çeşme-Bağlararası 2A tabakasında (Şahoğlu 2015: 605, Fig. 10); Beycesultan'da (Mellaart - Murray 1995: 142, Fig. O.24.222; O.25.221); Sadberk Hanım Müzesi koleksiyonunda (Anlağan - Bilgi 1989: 101-102, Res. 62); MÖ 3. Binyılında ve MÖ 2. Binyılında Anadolu'da (Müller-Karpe 1994: 198-203, Taf. 16-29).

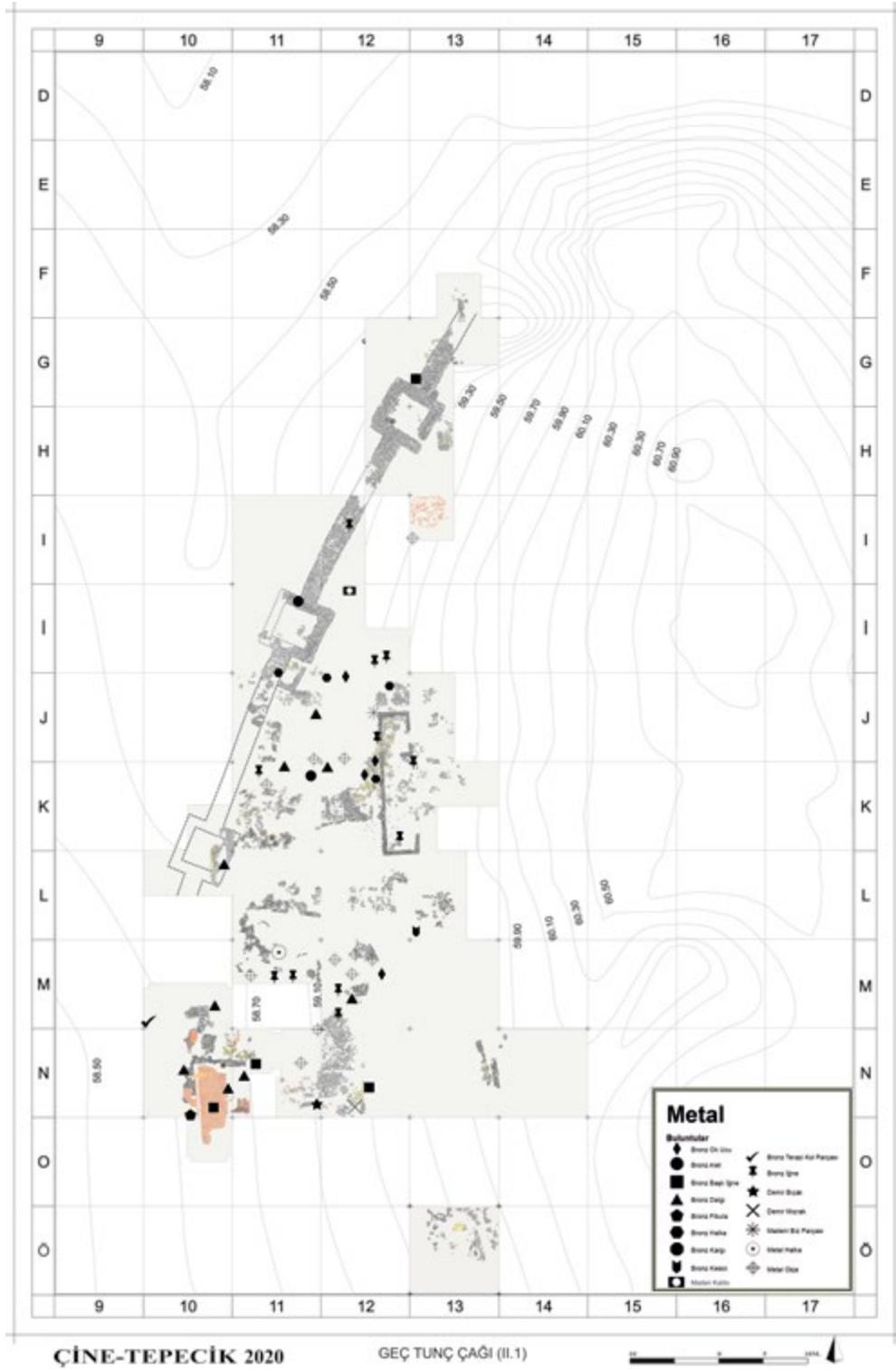

Fig. 11: Metal Eserlerin Dağılımı (Çine-Tepecik Kazı Arşivi)

Fig. 12: Metal Eserler (Çine-Tepecik Kazı Arşivi)

Fig. 13: Taş Kalıp (Çine-Tepecik Kazı Arşivi)

tarım odaklı üretim ve hayvan kaynaklarının besin ekonomisinde öne çıkması, alet teknolojisinin gelişiminde önemli bir faktör olmuştur. Alet teknolojisinde en yaygın kullanım gören hammadde obsidiyen ve çakmaktaşıdır. Yontamataş endüstrisi, Kalkolitik dönemden itibaren Tunç Çağlarının her evresinde önemini yitirmeden güncelliğini koruyan bir iş koludur. Bu endüstriye ait hammadde kaynaklarından obsidiyen analizleri iki farklı bölgeye işaret etmiştir.¹⁰ Obsidiyenler, batıda Melos ve Giali adaları; doğuda ise, Orta Anadolu kaynaklarından temin edilmiştir (Kolankaya-Bostancı 2018: 146-154; Kolankaya-Bostancı – Carter – Weir 2020: 85-89). Melos adasında Dhemenagaki ve Sta Nychia, Giali adası, Orta Anadolu'da Göllü Dağ, Nenezi ve Acı Göl'ün yer aldığı bu bölgeler, Çine-Tepecik'in en erken takas/değiş-tokuş sistemiyle başlayan ve Tunç Çağlarında devam eden sistemli bir ticari ağını ve bölgelerarası iletişimini ortaya koymaktadır (Günel 2021: 121; Kolankaya-Bostancı – Carter – Weir 2020: 85-86). Obsidiyenin yanı sıra bu bölgeden temin edilen çakmaktaşı aletler ve hatta dağ kristali ise, hammadde kaynaklarındaki çeşitliliği göstermektedir. Yontmataş alet tipleri dilgiler, bıçaklar, uçlar ve ok uçlarından oluşmaktadır. Bu aletler arasında obsidiyen ve çakmaktaşı orak dilgileri ve bıçaklar, tarım ve hayvan kaynaklarına dayalı yaşam koşullarıyla bağlantılı bitki ve hayvan kesiminde ve yiyecek tüketiminde yaygın kullanılmıştır (Kolankaya-Bostancı – Carter – Weir 2020: 88, Şek. 4). Dilgilerin kenarlarında kullanım sonucu meydana gelen aşınma izleri, yumuşak malzemelerin kesilmesinde kullanılmış olduklarına işaret etmektedir (Kolankaya-Bostancı – Carter – Weir 2020: 88). Depo birimlerinde ve atölye alanında oldukça fazla sayıda üretim artığına rastlanması ise, bu alanda uzmanlaşmış zanaat faaliyetlerinin aktif olarak yürütüldüğünü göstermiştir (Kolankaya-Bostancı 2018: 147; Günel 2021: 121, 129).

Değerlendirme

Çine-Tepecik'in ekonomik yapılandırmasında ve ekonominin belli bir refah düzeyine ulaşmasında, bulunduğu coğrafyadaki iklim koşullarının ve verimli toprağın sağladığı olanakların yanı sıra, iletişim yolları belirleyici olmuştur. Geç Tunç Çağı yerleşmesinde bölge coğrafyasının sunduğu bu olanaklarla tarım ekonomisi başta olmak üzere hayvan kaynakları açısından zenginliğini gösteren dokuma endüstrisi, metal ve taş endüstrisi gibi farklı farklı faaliyetler bir arada görülmektedir. Depo birimlerinde yer alan ve içerisinde ürünlerin depolandığı pithoslar, tarım odaklı bir ekonomik kaynağı öne çıkarmakta ve tarım ekonomisine verilen önceliğe işaret etmektedir. Resmi Depo ve Taş Platform alanlarında, tahıl ürünleri, pithoslarda farklı uygulamaların olduğu bir depolama sistemini ortaya koyar. Resmi Depo ve Taş Platform alanlarında pithoslar boyutları ve yerleştiriliş düzenleri açısından farklıdır. Resmi Depo yapısında yak. 0,57 m yüksekliğinde pithoslar

¹⁰ Obsidiyen aletlere ait analiz çalışmaları, Dr. Tristan Carter tarafından Kanada McMaster Üniversitesi XRF laboratuvarında gerçekleştirilmiştir.

gürülürken, Taş Platformda 0,89 – 1,13 m arasında değişen daha iri boyutlu pithoslara ürünler depolanmıştır. Pithoslar, Resmi Depo'da çevresi dere taşlarıyla sınırlanan bir düzen içinde yer almaktadır. Öte yandan platformda ise, yarıya kadar toprağa gömülü pithosların oluşturduğu bir uygulama dikkati çekmektedir. Bunun yanı sıra, platformda yer alan iri pithosların kapasitesinin Resmi Depo'daki pithoslardan daha fazla olması kentin genelini ihtiyacını karşılayan ve uzun süreli kullanım sağlayan bir ambar niteliğini taşıdığı anlaşılmaktadır. Yapılar arasındaki bu farklı uygulama, Tepecik'in tarıma dayalı ekonomik işleyişiyle ilgili sistemli bir organizasyonun olduğuna da işaret etmiştir. Buna göre, tahıl ürünlerinin depolandığı iki birim yan yana ve birbirleriyle bağlantılı bir konteksi oluşturmakta ancak ürünlerin dağılımı ve kullanımı açısından farklılık göstermektedir. Anadolu ve Ege'de pithosların depo birimlerinde ve saray komplekslerinde yer alması ve ayrıca bu yapılarda yerleştirilme biçimleri ortak özellikleri yansıtmaktadır. Bu anlamda, Resmi Depo ve Taş Platform alanındaki depolama sistemi de bu geleneği yansıtmaktadır. Depolama sisteminde uygulanan bu gelenek güçlü ekonomiye sahip merkezlerde görülmektedir.

Çine-Tepecik'te ekonominin temelini oluşturan ana kaynakların, yerel yönetimin kontrolünde bir depolama sistemiyle yapılandırıldığı anlaşılmaktadır. Resmi Depo'da pithoslarla bir arada ele geçen ve Hitit İmparatorluk dönemine tarihlenen Anadolu hiyeroglifli mühür baskıları, pithos ağızlarının mühürlenerek kapatıldığını ve ayrıca resmi olarak güvence altına alındığına işaret etmiştir. Mühür baskıları, bir taraftan arkeolojik anlamda yerel yönetimin kontrolünde gerçekleştirilen bir ekonomik sistemi göstermekte diğer taraftan ise, filolojik bir kaynak olarak Hitit krallarıyla ilişkilerin resmi boyutta gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır. Mühür baskıları, arkeolojik ve filolojik verileriyle, depo yapısına resmi nitelik kazandırmasının yanı sıra, Çine-Tepecik merkezinin ve aynı zamanda bu bölgenin tarihi coğrafyasına da ışık tutmaktadır. Pithos ağızlarının mühürlenerek kapatılma işlevi, Batı Anadolu genelinde Tepecik kazılarıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Resmi Depo'da bulunan mühür baskıları, Hitit İmparatorluk dönemine, MÖ 13. yüzyıla tarihlenen Anadolu hiyeroglifli yazıtlara sahip mühür baskıları, Tepecik kentinin siyasi bir yönetim sistemine dayandığını ve ekonomik faaliyetlerin de bu yönetimin kontrolü altında yürütüldüğüne işaret etmektedir.

Yerleşmede ekonomik yapılandırmaya kaynak oluşturan depolama sisteminin yanı sıra, ticari faaliyetler ve bölgelerarası iletişimi gösteren buluntular kentin organizasyona dayalı ilişkiler ağına ışık tutmaktadır. Ticari faaliyetlerde, Surla Bağlantılı Depo ve savunma sistemine ait kuleler kullanılmıştır. Bu yapılarda, kapların buluntu durumları ve iç içe yerleştirilmiş olmaları, ticari ürünlerin belli bir süreliğine depolandığını düşündürmektedir. Bu ürünler, yerli seramik grubuna ait sığ tabaklardan ve Miken seramik grubuna ait boya bezeli derin kaselerden, kraterlerden ve üzengi kulplu kaplardan oluşmaktadır. Üzengi kulplu kaplar, Ege, Anadolu ve Doğu Akdeniz coğrafyasını içine alan ticaret sisteminde farklı merkezlerde ve mezarlarda ve aynı zamanda Doğu Akdeniz'de tespit edilen

batıklarda sıvının taşındığı kaplardır. Bunun yanı sıra, Resmi Depo'da ve Taş Platform'da ele geçen kraterlerin üzerinde işlenen sahneler ve figürlerin detay işlenişi, kent'in Miken kültürüyle olan yakınlığını göstermektedir. Çine-Tepecik'te bulunan ithal ve yerel üretim Miken boya bezeli kaplar, kültürel ve ticari ilişkilerin boyutlarını yansıtmaktadır. İthal Miken kapları ve yerel üretimi Ege bölgesinde Yunanistan ve adalar ile ticari faaliyetlerde öne çıkan materyaldir. Özellikle Miken kraterleri üzerinde işlenen konular bu yakınlığı çok açık olarak ortaya koymaktadır.

Çine-Tepecik, üretim ve ticari faaliyetleriyle ekonomik olarak gelişmiş bir düzeyde olan ve farklı endüstriyel faaliyetleri bir arada barındıran bir merkezdir. Yerleşmede endüstriyel faaliyetlerin çeşitliliği sosyo-ekonomik yapının daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Bu endüstriyel faaliyetleri, depo birimlerinden ve yakın çevresinde tespit edilen dokuma, yontmataş ve metal aletler başta olmak üzere çeşitlilik gösteren buluntular yansıtmaktadır. Bitki ve yiyecek kesilmesinde kullanılan obsidiyen ve çakmaktaşı orak dilgilerinin oldukça fazla sayıda bulunmuş olması, yerleşimin tarım odaklı ekonomiye sahip olduğuna işaret etmektedir. Hayvan kaynaklarının kullanılmasında ve aynı zamanda tarıma dayalı ürünlerin elde edilmesinde, gelişmiş bir alet teknolojisinin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Bu değerlendirmeler ışığında Çine-Tepecik, bulunduğu coğrafyada kültürel yapısını ve ticari iletişimini etkin yansıtan bir merkez konumundadır. Bir taraftan Hititlerle gerçekleştirilen resmi boyuttaki bağlantıları mühür baskılarıyla anlam kazanırken, diğer taraftan Miken boya bezeli kaplarıyla Tepecik'in Ege dünyasıyla olan bağlantıları anlaşılmaktadır. Kentin sosyo-ekonomik yapısında yerel kültürü ve bunun yanı sıra bölgelerarası kültürel ve ticari faaliyetleri önemli bir rol oynamıştır. Buna göre Çine-Tepecik Geç Tunç Çağı'nda, Mendere ve çevresinde seramik, dokuma, metal ve yontmataş endüstrilerine ait üretimde gelişmiş bir ekonomik yapıya sahip güçlü bir pozisyonuyla yerini almaktadır.

Teşekkür

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün resmî izinleriyle ve Hacettepe Üniversitesi adına gerçekleştirilmekte olan Çine-Tepecik kazılarına ait özgün malzeme üzerine çalışma imkanı sağlayan ve kazı arşivinin kullanılmasına izin veren kazı başkanı Sayın Prof. Dr. Sevinç Günel Hocama teşekkürlerimi sunarım.

Kaynakça

Alkım, U. B. – H. Alkım – Ö. Bilgi, 2003

İkiztepe II, Üçüncü, Dördüncü, Beşinci, Altıncı, Yedinci Dönem Kazıları (1976-1980), Ankara.

Aram-Stern, E., 2007

“Characteristic Small Finds of LH IIIC from Aigeira and their Context”, S. Deger-Jalkotzy - M. Zavadil (eds.), *LH IIIC Chronology and Synchronisms II. LH IIIC Middle*, Wien: 15-25.

Anlağan, Ç. – Ö. Bilgi, 1989

Sadberk Hanım Müzesi Prehistorik Çağ Silahları, İstanbul.

Avila, R. A. J., 1983

Bronzene Lanzen- und Pfeilspitzen der griechischen Spätbronzezeit. Prähistorische Bronzefunde, Abteilung V, Band 1, München.

Aykurt, A., 2020

Liman Tepe I. Orta Tunç Çağı Seramiği ve Küçük Buluntuları / Middle Bronze Age Ceramics and Small Finds, Ankara.

Basedow, M. A., 2000

Beşik-Tepe. Das spätbronzezeitliche Gräberfeld, Mainz am Rhein.

Blegen, C. W. – J. L. Caskey. – M. Rawson, 1953

Troy III. The Sixth Settlement, Princeton.

Blegen, C. W. – C. G. Boulter. – J. L. Caskey. M. Rawson, 1958

Troy Settlement VIIa, VIIb and VIII. Vol. IV, 2, Princeton.

Boehmer, R. M., 1972

Die Kleinfunde von Bogazköy, Berlin.

1979

Die Kleinfunde aus Der Unterstadt von Bogazköy: Grabungskampagnen 1970-1978, Berlin.

Cherry, J. F. – J. L. Davis, 2007

The Other Finds. C. Renfrew (ed.). *Excavations Phylakopi in Melos 1974-1977*, Athens: 401-414.

Coirtois, J. C., 1984

Alasia III. Les Objets Des Niveaux Stratifiés D'Enkomi, Fouilles C. F. -A. Scheaffér 1947-1970, Paris.

Dikaios, P., 1969

Enkomi Excavations 1948-1958. Volume IIIa, Mainz am Rhein.

Efe, T., 2007

“The theories of the ‘Great Caravan Route’ between Cilicia and Troy: the Early Bronze Age III period in inland western Anatolia”, *Anatolian Studies* 57, 47-64.

Ekmen, F. G., 2011

“MÖ II. Bin Terazi Kefeleri Hakkında Gözlemler”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2: 35-44.

2013

“MÖ II. Bin Acemhöyük Metal İğneleri”, *Journal of Archaeology and Art / Arkeoloji ve Sanat* 143: 67-76.

Erkanal, H., 2008

“Geç Tunç Çağı’nda Liman Tepe”, A. Erkanal-Öktü - S. Günel - U. Deniz (eds.), *Hacettepe Üniversitesi Arkeoloji Bölümü 10 Kuruluş Yılı Etkinliği: Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Yeni Araştırmalar*, Ankara: 91-100.

Evely, R. D. G., 2000

Minoan Crafts: Tools and Techniques An Introduction. Göteborg
2006

“Small Finds”, R. D. G. Evely (ed.), *Lefkandi IV, The Late Helladic IIIC Settlement at Xeropolis*, London: 265-302.

Gleba, M. – J. Cutler, 2012

“Textile Production in Bronze Age Miletos: First Observations”, M. Nosch - R. Laffineur (eds.), *KOSMOS: Jewellery, Adornment and Textiles in the Aegean Bronze Age*, Liège: 113-119.

Goldman, H., 1956

Excavations at Gözlükule. Tarsus, From Neolithic through the Bronze Age. Princeton.

Günel, S., 2009

“Çine-Tepecik Höyük 2007 Yılı Kazıları”, 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı 1*, Ankara: 227-240.
2010

“Mycenaean Cultural Impact on the Çine (Marsyas) Plain, Southwest Anatolia: the Evidence from Çine-Tepecik”, *Anatolian Studies* 60: 25-49.

2011

“Çine-Tepecik 2009 Yılı Kazıları”, 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı 1*, Ankara: 69-80.

2013

“Çine-Tepecik 2011 Yılı Kazıları”, 34. *Kazı Sonuçları Toplantısı 1*, Ankara: 377-386.

2014a

“New Contributions Regarding Prehistoric Cultures in Meander Region: Çine-Tepecik”, B. Horejs – M. Mehofer (eds.), *Western Anatolia Before Troy. Proto-Urbanisation in the 4th Millennium BC?*, Wien: 83-103

2014b

“Çine-Tepecik 2012 Yılı Kazıları”, 35. *Kazı Sonuçları Toplantısı 2*, Ankara: 111-123.

2015a

“Çine-Tepecik: New Contributions on Late Bronze Age Cultures in Western Anatolia”, N. Chr. Stampolidis – Ç. Maner – K. Kopanias (eds.), *NOSTOI. Indigenous Culture, Migration, Integration in the Aegean Islands, Western Anatolia during the Late Bronze Age-Early Iron Age*, İstanbul: 607-626.

2015b

“Ein Zentrum mit interregionalen Beziehungen in Westanatolien in der Bronzezeit: Çine-Tepecik / Bronz Çağında Batı Anadolu’da Bölgelerarası Bağlantıları Gösteren Bir Merkez: Çine-Tepecik”, Ü. Yalçın - H. D. Bienert (eds.), *Anatolien-Brücke der Kulturen. Aktuelle Forschungen und Perspektiven in den deutsch-türkischen Altertumswissenschaften*, Bonn: 205-216.

2016

“Çine-Tepecik 2014 Yılı Kazıları”, 37. *Kazı Sonuçları Toplantısı 1*, Ankara: 201-114.

2017a

“The West: Archaeology”, M. Weeden – L. Z. Ullmann (eds.), *Hittite Landscape and Geography*, Koninklijke BRILL, Leiden/Boston: 119-133

2017b

“Çine-Tepecik 2015 Yılı Kazıları”, 38. *Kazı Sonuçları Toplantısı 3*, Ankara: 239-252.

2017c

“Çine-Tepecik Yerleşmesine Ait Figürlü Miken Seramiği”, E. Kozal - M. Akar - Y. Heffron – Ç. Çilingiroğlu - T. E. Şerifoğlu - C. Çakırlar - S. Ünlüsoy - E. Jean (eds.), *Questions, Approaches, and Dialogues in Eastern Mediterranean Archaeology, Studies in Honor of Marie-Henriette and Charles Gates*, Münster: 195-212.

2018a

“The Prehistoric Culture in Çine-Tepecik and Its Contribution to the Archaeology of the Region”, S. Dietz – F. Mavridis – Z. Tankosić – T. Takaoğlu (eds.), *Communities in Transition: The Circum-Aegean Area During the 5th and 4th Millennia BC*, Oxford: 538-547.

2018b

“Çine-Tepecik 2016 Yılı Kazıları”, 39. Kazı Sonuçları Toplantısı 1, Ankara: 101-112.

2019

“Batı Anadolu-Ege İlişkilerinin Çine-Tepecik Merkezine Yansımaları, Anadolu, Kültürlerin Bağlantısı”, V. Şahoğlu – M. Şevketoğlu – Y. H. Erbil (eds.), *Başlangıcından Roma Dönemi Sonuna Kadar Eski Yakın Doğuda Ticaret ve Bölgelerarası İlişkiler / Connecting Cultures. Trade and Interconnections in the Ancient Near East from the Beginning until the End of the Roman Period*, Ankara: 187-204.

2020

“Karia Bölgesi'nin Kentleşme Sürecinde Çine-Tepecik Höyüğü/The Process of Urbanization in Caria in Light of Çine-Tepecik Mound”, O. C. Henry – A. Belgin-Henry (eds.), *Karialılar Denizcilerden Kent Kuruculara / The Carians from Seafarers to City Builders*, İstanbul: 28-41.

2021

“Çine-Tepecik'in Kültürel Gelişiminde Kentleşme Sürecini Anlamak”, *Anadolu Araştırmaları* 24, 117-144.

Günel, S. – S. Herbordt, 2010

“Ein hethitischer Siegelabdruck aus Çine-Tepecik”, *Archäologischer Anzeiger*, 1-11.

2014

“Mykenische Kraterfragmente mit figürlichen Darstellungen und ein Siegelabdruck eines hethitischen Prinzen aus der spätbronzezeitlichen Siedlung von Çine Tepecik”, *Archäologischer Anzeiger* 2014/1: 1-14.

Karageorghis, V., 2000

“Cultural Innovations in Cyprus Relating to the Sea Peoples”, E. D. Oren (ed.). *The Sea Peoples and Their World: A Reassessment*, Philadelphia: 255-281.

Kıyak, T. K., 2021

Çine-Tepecik Geç Tunç Çağı Yerleşmesinde Ekonomik Sistemlere Işıklar Tutan Yapılar, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Kolankaya-Bostancı, N., 2018

“Çine-Tepecik 2016 Yılı Yontmataş Endüstrisi”, 33. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* 2, Ankara: 145-160.

Kolankaya-Bostancı, N. – T. Carter – E. Weir, 2020

“Çine-Tepecik Höyük Obsidiyen Tedarik ve Takas Sistemi”, *Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi* 37 (1): 83-95.

Koşay, H. Z. 1938

Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Hafriyatı 1936'daki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor, Ankara.

Koşay, H. Z. – M. Akok, 1966

“Alaca Höyük Kazısı, 1940-1948'deki Çalışmalara ve Keşiflere ait İlk Rapor”, *Türk Tarih Kurumu Yayınları V(6)*. Ankara.

Kulakoğlu, F. – S. Kangal, 2011

Anadolu'nun Önsözü KÜLTEPE KANIŞ – KARUMU. Asurlular İstanbul'da. İstanbul.

Mellaart, J. – A. Murray, 1995

Beycesultan, Late Bronze Age and Phrygian Pottery and Middle and Late Bronze Age Small Objects. Vol. III. Part II, London.

Meriç, R., 2003

“Excavations at Bademgediği Tepe (Puranda) 1999-2002: A Preliminary Report”, *Istanbul Mitteilungen* 53: 79-98.

Meriç, R. – A. K. Öz, 2015

“Bademgediği Tepe (Puranda) Near Metropolis”, N. Chr. Stampolidis - Ç. Maner - K. Kopanias (eds.), *NOSTOI. Indigenous Culture, Migration, Integration in the Aegean Islands, Western Anatolia during the Late Bronze Age-Early Iron Age*, İstanbul: 609-626.

Mountjoy, P. A., 1999

Regional Mycenaean Decorated Pottery, Rahden.

Müller-Karpe, A., 1994

Altanatolisches Metallhandwerk, Neumünster.

Nordquist, G. C., 1987

A Middle Helladic Village Asine in the Argolid, Uppsala.

Omura, S., 1997

A Preliminary Report on the 11th Excavation at Kaman Kalehöyük (1996), *Kaman-Kalehöyük* 6: 1-66.

2002

A Preliminary Report on the 16th Excavation at Kaman Kalehöyük, *Kaman-Kalehöyük* 11: 1-43.

Öbrink, U., 1979

Hala Sultan Tekke 5, Excavations in Area 22 1971-1973 and 1975-1978. Göteborg.

Özgüç, T., 1955

“Kültepe Hafriyatı 1954 1b Katı Eserleri”, *Belleten* XIX(73): 55-72.

1982

Maşathöyük II, Boğazköy'ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit Merkezi, Ankara.

1988

İnandıktepe, Eski Hitit Çağında Önemli Bir Kült Merkezi, Ankara.

Pavúk, P., 2012

“Off Spools and Discoid Loom-Weights: Aegean-Type Weaving at Troy Revisited”, M. Nosch - R. Laffineur (eds.), *KOSMOS: Jewellery, Adornment and Textiles in the Aegean Bronze Age, Aegeum* 33, Liège: 121-130.

Rahmstorf, L., 2003

“Clay Spools from Tiryns and Other Contemporary Sites: An Indication of Foreign Influence in LH IIIC”, N. Kyparissi-Apostolika - M. Papakonstantinou (eds.), *The 2nd International Interdisciplinary Colloquium: The Periphery of the Mycenaean World*, Athens: 387-415.

2006

“Zur Ausbreitung vorderasiatischer Innovationen in die frühbronzezeitliche Ägäis”, *Prähistorische Zeitschrift* 81: 49-96.

2011

“Handmade Pots and Crumbling Loomweights: ‘Barbarian’ Elements in the Eastern Mediterranean in the Last Quarter of the 2nd Millennium BC”, V. Karageorghis – O. Kouka (eds.), *On cooking pots, drinking cups, loomweights and ethnicity in Bronze Age Cyprus and neighbouring regions*, Nicosia: 315-330.

Schachner, A., 2016

“Kleinfunde aus den Grabungen an Yenice kale”, A. Schachner – J. Seeher (eds.), *Boğazköy-Hattuša. Die Ergebnisse der Ausgrabungen 24*, Berlin: 54-61.

Schmidt, K., 2002

Norşuntepe Kleinfunde II. Artefakte aus Felsgestein, Knochen und Geweih, Ton, Metall und Glas, Mainz am Rhein.

Sipahi, T., 2012

“2011 Yılı Eskiyapar Kazısı”, 2. *Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu* 2: 45-61.

Smith, J. S. – J. Cutler – E. Andersson-Strand – M.-L. Nosch, 2015a

“Textile tools from Apliki, Cyprus”, E. Andersson-Strand - M.-L. Nosch (eds.), *Tools, Textiles and Contexts, Investigating Textile Production in the Aegean and Eastern Mediterranean Bronze Age*, Oxford: 329-335.

Smith, J. S. – J. Cutler, - E. Andersson-Strand, - M.-L. Nosch, 2015b

“Textile tools from Kition, Cyprus”, E. Andersson-Strand - M.-L. Nosch (eds.), *Tools, Textiles and Contexts, Investigating Textile Production in the Aegean and Eastern Mediterranean Bronze Age*, Oxford: 337-345.

Şahoğlu, V., 2015

“Çeşme-Bağlararası: A Western Anatolian Harbour Settlement at the Beginning of the Late Bronze Age”, N. Chr. Stamplidis - Ç. Maner - K. Kopanias (eds.), *NOSTOI. Indigenous Culture, Migration, Integration in the Aegean Islands, Western Anatolia during the Late Bronze Age-Early Iron Age*, İstanbul: 593-608.

Tütüncüler, Ö., 2004

“MÖ 2. Bin Liman Tepe Dokuma Aletleri”, *I-II. Ulusal Arkeolojik Araştırma Sempozyumu, Anadolu* 1: 287-295.

Ventris, M. – J. Chadwick, 1973

Documents in Mycenaean Greek, Cambridge.

von der Osten, H. H., 1937a

The Alishar Hüyük Seasons of 1930-32 Researches in Anatolia. Part I. Chicago.

1937b

The Alishar Hüyük Seasons of 1930-32 Researches in Anatolia. Part II. Chicago.

Wace, A. J. B. – W. A. Heurtley – W. Lamb – L. B. Holland – C. A. Boethius, 1921-1923

“The Report of the School Excavations at Mycenae, 1921-1923”, *The Annual of the British School at Athens* 25: 1-434.

Yıldırım, T. – T. Sipahi, 2003

“2001 Yılı Yörüklü/Hüseyinde Tepesi Kazısı”, 24. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 2, Ankara: 259-267.

Aktopraklık Höyük Çanak Çömleği: Dal Örgü Mimari Tabakası*

Pottery from Aktopraklık Höyük: The Wattle and Daub Architectural Layer

Serap ALA ÇELİK**

DOI: 10.58488/collan.1127454

Keywords: Northwest Anatolia, Late Neolithic-Early Chalcolithic Period, Aktopraklık Höyük, Wattle and Daub Architecture, Pottery.

Aktopraklık Höyük, located east of Lake Uluabat in Northwest Anatolia, has been inhabited continuously for a thousand years, starting from 6400 BC. This process, which extends from the Late Neolithic period to the Middle Chalcolithic period, is observed in three different areas (areas A, B, C) which settlements relocated in short distances. When the first settlement in Aktopraklık Mound was moved from area C to area B, a defined layout began to develop in which buildings and open spaces were carefully arranged in a plan. At the end of this process, Aktopraklık is one of the places that best reflects the systematically organized village societies in all of Western Anatolia, at least in this respect. In this article, the pottery assemblage found in the Wattle and Daub Architectural Layer, which represents the early periods of Area B but was unfortunately unearthened in a narrow area, will be introduced and evaluated with the intention of contributing to the data such as change and continuity in the settlement.

Anahtar Kelimeler: Kuzeybatı Anadolu, Son Neolitik-İlk Kalkolitik Dönem, Aktopraklık Höyük, Dal Örgü Mimari, Çanak Çömlek.

Kuzeybatı Anadolu'da Uluabat Gölü'nün hemen doğusunda yer alan Aktopraklık Höyük MÖ 6400'lerden başlayarak bin yıl boyunca kesintisiz olarak iskân edilmiş bir yerdir. Son Neolitik Dönem'den Orta Kalkolitik Dönem'e kadar uzanan bu süreç kısa mesafelerde yer değiştiren üç farklı alanda (A, B, C) izlenmektedir. Aktopraklık Höyük'teki ilk yerleşim, C Alanı'ndan B Alanı'na taşındığında, yapıların ve açık alanların bir plan dahilinde özenle düzlendiği bir yerleşim dokusu da gelişmeye başlamıştır. Bu sürecin sonunda Aktopraklık en azından bu bakımdan, tüm Batı Anadolu'da sistematik bir şekilde örgütlenmiş köy toplumlarını en iyi şekilde yansıtan yerlerden birine dönüşmüştür. Bu yazıda B Alanı'nın erken dönemlerini temsil eden, ancak ne yazık ki dar alanda açığa çıkarılan dal örgü mimari tabakasında bulunan çanak çömlek topluluğu tanıtılarak, yerleşimdeki değişim ve süreklilik gibi verilere katkı sağlayacak şekilde değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

* Hakeme Gönderilme Tarihi: 07.06.2022 Kabul Tarihi: 16.10.2022

** Serap ALA ÇELİK, Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Görükle Kampüsü, 16240, Nilüfer/Bursa. E-Mail: serapala@uludag.edu.tr. ORCID: 0000-0002-3844-9159. Bu makale yazar tarafından 2016 yılında Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı'na sunulan "Aktopraklık Höyük İlk Kalkolitik Çağ -Dal Örgü Mimari Tabakası- Çanak Çömleği" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Yerleşik ve üretici yaşamla özdeşleştirilen Neolitik topluluklar ilk olarak Yakın Doğu'da, günümüzden yaklaşık 11.500 yıl önce Levant, Kuzey Suriye, Güneydoğu Anadolu, Zagroslar ve Orta Anadolu bölgelerini kapsayan bir coğrafyada ortaya çıkmıştır. Neolitik yaşam biçimi MÖ 7. binin başlarından itibaren Orta Anadolu'nun batısı, Göller Bölgesi ve Ege Bölgesi'ne, ardından Güneydoğu Avrupa ve Avrupa'ya kadar göç, mal, bilgi ve kültür aktarımı, akültürasyon gibi farklı yollarla yayılmıştır (Perles 2005; Schoop 2005; Özdoğan 2007a: 64; Özdoğan 2007b: 403; Bocquet Appel – Bar Yosef 2008; Özdoğan 2008: 139-142; Brami – Heyd 2011; Özdoğan 2011; Düring 2013; Özdoğan 2014; Özdoğan E. 2015; Karul 2017a; Karul 2017b, Marciniak 2018a; Marciniak 2018b, Özdoğan 2019). Kuzeybatı Anadolu coğrafi olarak Anadolu, Ege ve Balkanlar'ın kesişme noktasında yer almaktadır ve böylelikle bölgeler arasındaki etkileşimlerin ve kültürel öğelerin dağılım örüntülerinin anlaşılmasında katkı sağlamaktadır (Özdoğan 2017: 199). Biyoarkeolojik araştırmalar Kuzeybatı Anadolu ve Avrupa'daki topluluklar arasında genetik benzerlikler olduğunu da göstermiştir (Mathieson *et al.* 2015). Kuzeybatı Anadolu'daki Menteşe ve Barcın yerleşimlerinden alınan örnekler ile Doğu Almanya'da Mittelelbe-Saale'den alınan örnekler arasında yapılan karşılaştırmalı DNA analizleri neticesinde iki topluluk arasında güçlü genetik benzerlikler olduğu anlaşılmıştır (Hofmanova *et al.* 2016). Ege kıyıları üzerinden gerçekleşebilecek olan bir insan hareketliliği göz ardı edilmeksizin, Balkanlar ve Avrupa'ya doğru yapılan bu hareketlilikte Kuzeybatı Anadolu'nun önemli bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır (Roodenberg 2016: 4). Bu nedenle bölge Yakın Doğu ve Anadolu'da gelişen Neolitik yaşamın yeni bir bölgeye nasıl adapte olduğunun anlaşılması bakımından önem taşımaktadır. Buradaki ilk yerleşik topluluklara ilişkin bulgular artan çalışmalara bağlı olarak giderek çeşitlenmekte ve tarihsel bir derinlik kazanmaktadır. Ayrıca çevre bölgelerle olan ilişkilerinin ve etkileşimlerinin tanımlanmasına ve karşılaştırmalara olanak sağlamaktadır.

Kuzeybatı Anadolu'daki Neolitik topluluklarla ilişkin ilk bilgiler Fikirtepe yerleşmesi ile elde edilmiş ve bölgedeki ilk sistematik kazılar 1950'li yıllarda burada gerçekleştirilmiştir (Özdoğan 1979). 1980'li ve 1990'lı yıllarda kazılmaya başlanan Pendik (Pasinli *et al.* 1994), Yarımburgaz (Özdoğan – Koyunlu 1986), Ilıpınar (Roodenberg 2008a) ve Menteşe (Roodenberg 1999) yerleşimlerindeki çalışmalarla bölgedeki ilk yerleşik topluluklara ilişkin hem kronolojik hem de bölgesel açıdan daha geniş bir çerçeve sunan sonuçlara ulaşılmıştır. 2004'te Aktopraklık (Karul 2017a) ve 2005'te Barcın (Gerritsen *et al.* 2013) kazıları ile İstanbul Boğazı'nın batısında yer alan Yenikapı'da (Kızıltan – Polat 2013) Neolitik dolgulara ulaşılması, bölgedeki yerleşik topluluklar hakkındaki bilgilerin güncellenmesini sağlamıştır. Bahçelievler (Fidan 2020), Keçiçayırı (Sarı – Akyol 2019) Kanlıtaş (Türkcan 2015), Demircihöyük (Seeher 1987) ve Orman Fidanlığı (Efe 2001) gibi yerleşmeler ise Orta Anadolu ile olan bağları yansıtan başlıca yerler arasındadır.

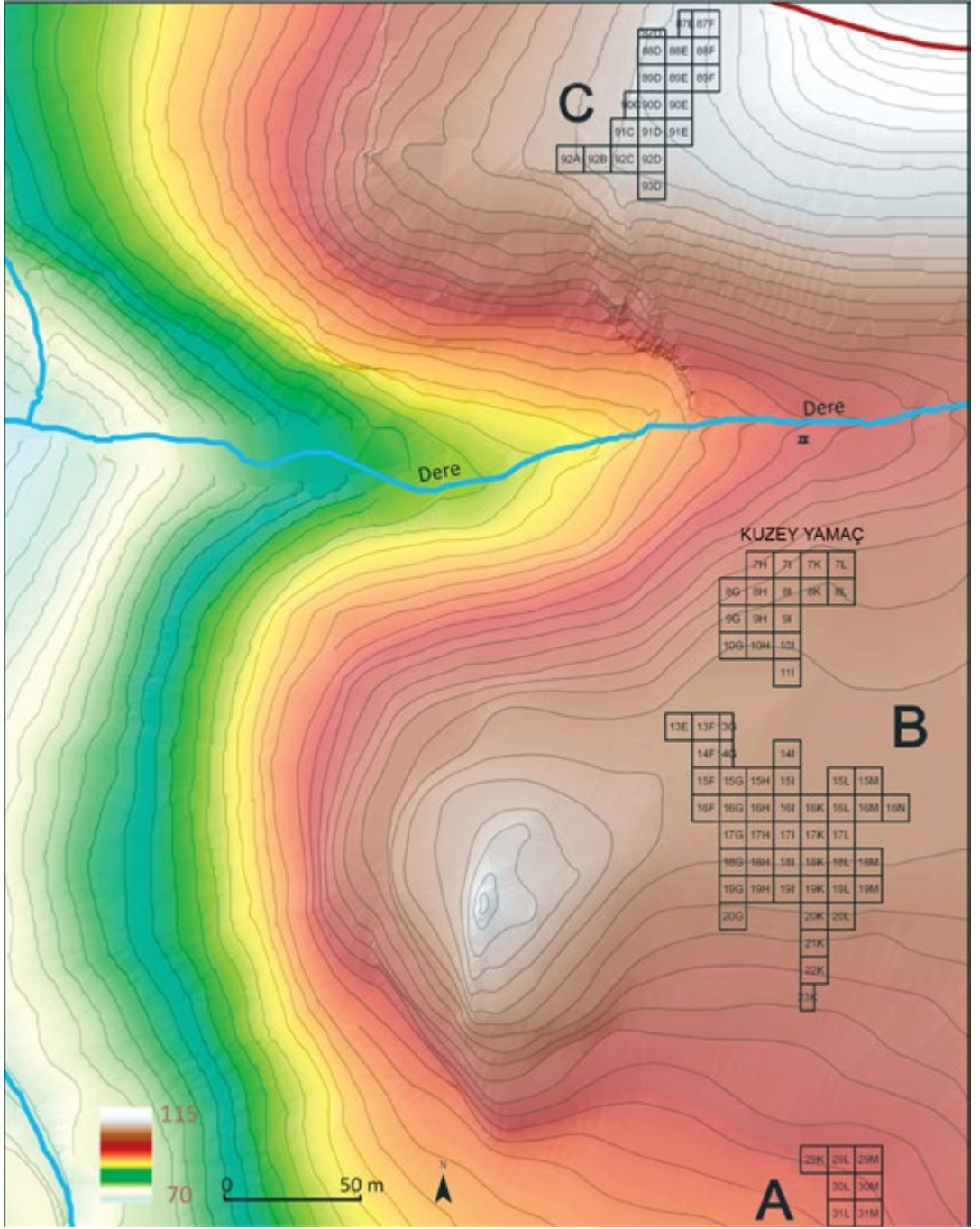

Fig. 1: Aktopraklık Höyük A, B ve C Alanlarını Gösteren Topografik Plan (Aktopraklık Höyük Kazı Arşivi)

Fig. 2. *Aktopraklık Höyük C Alanı, Son Neolitik Dönem Mimarisi (Aktopraklık Höyük Kazı Arşivi)*

Kuzeybatı Anadolu'daki ilk Neolitik topluluklar MÖ 7. binyılın ilk yarısına tarihlenmekte ve bu döneme ilişkin en eski tarihler Bahçelievler (Fidan 2020) ve Barcın (Gerritsen –Özbal 2016) yerleşimlerinden gelmektedir. Henüz radyokarbon analizleri yapılmamış olsa da Eskişehir Keçiçayırı da olasılıkla bu binyılın ilk yarısına tarihlenmektedir (Sarı – Akyol 2019: 149). Aktopraklık C Alanı'ndan analiz edilen bir örnek de MÖ 6600 tarihini vermektedir. Bu yerleşmelerin tümü MÖ 7. binyılın ikinci yarısı boyunca devam etmekte, aynı binyılın sonlarına doğru ise Menteşe (basal), Pendik ve Fikirtepe yerleşmeleri ortaya çıkmaktadır.

Aktopraklık MÖ 7. binyılın ortalarında başlayıp MÖ 6. binyılın ilk yarısı boyunca kesintisiz olarak devam eden başlıca yerleşmeler arasındadır ve bin yılı aşkın bir süreci kesintisiz olarak yansıtmaktadır. Burada C Alanı'nda başlayan yerleşim, MÖ 6. binyıl ile birlikte yerleşimin B Alanı'nda devam ettiği anlaşılmaktadır. Yeni binyıl ile birlikte iskan edilen Ilıpınar'da da Aktopraklık B ile paralel bir süreç izlenmektedir (Roodenberg – Alpaslan Roodenberg 2013). İstanbul Boğazı'nın doğu kıyısındaki Pendik ve Fikirtepe (Özdoğan 2013) yerleşmeleri de MÖ 6. binyılın başlarına kadar uzanmaktadır. Aynı bölgede ancak boğazın batı kıyısında yer alan Yenikapı (Kızıltan – Polat 2013) ve Yarımburgaz Mağarası da (Özdoğan 2013) MÖ 6. binyılın ortalarına kadar uzanan bir dönemi yansıtan tabakalara sahiptir. Daha doğuda ise Orta Anadolu Platosu ile Kuzeybatı Anadolu arasındaki etkileşimi yansıtan Kanlıtaş (Türkcan 2015), Orman Fidanlığı (Efe 2001) ve Demircihöyük (Seeher 1987; Seeher 2011) gibi yerleşmeler MÖ 6. binyılın ilk yarısını temsil eden kazısı yapılmış başlıca yerler arasındadır.

Fig. 3. Aktopraklık Höyük B Alanı Kuzey Yamaç, Son Neolitik – İlk Kalkolitik Geçiş Dönemi
Mimarisi Mimarisi (Aktopraklık Höyük Kazı Arşivi)

Kuzeybatı Anadolu'da Neolitik ve İlk Kalkolitik Dönemde yaklaşık bin beş yüz yıllık bir süreç boyunca hem kendi içinde bütünlük gösteren hem de yavaş bir değişim içinde olan toplumlar bulunmaktadır. Ortak kültürel özelliklere karşın, özellikle sürecin başlarında ve MÖ 7. binyıl boyunca yer seçimi, yapı malzemesi, planı ve iç donatımları bakımından farklılık gösteren yerleşmeler söz konusudur. Bu durum yerel toplumlar ile bölgeye dışarıdan geldiği düşünülen ilk tarımcılar arasındaki farklara bağlı olarak yorumlanmıştır (Özdoğan 2014; Karul 2017a; Karul 2017b; Karul 2019). Bu noktada bölgedeki Mezolitik altlığın önemli bir girdi olduğu ve MÖ 7. binyıla tarihlenen bazı yerleşmelerdeki yuvarlak yapı geleneğinin bölgedeki Mezolitik gelenekli yerel toplumlara özgü olabileceği ileri sürülmüştür. 2017-2019 yılları arasında kapsamlı bir şekilde araştırılan Musluçesme yerleşmesi de benzeri bir şekilde bölgedeki yerel toplumlara ait bir erken dönem yerleşmesi olarak nitelendirilmiştir (Özdoğan E. *et al.* 2020). MÖ 6. binyıl ile birlikte bu heterojen dokunun ortadan kalktığı, yerleşmelerin birçok açıdan birbirine benzediği anlaşılmaktadır. Bu süreci iyi bir şekilde yansıtan Aktopraklık B Alanı ile Ilıpınar yerleşmeleri hem mimari hem de buluntu gruplarıyla, iyi örgütlenmiş, planlı bir yerleşim dokusuna sahip gelişkin köy toplumlarını işaret etmektedir. Bu süreçte bölgede yenilik ve değişimlerin yavaş da olsa izlenmeye devam ettiği ve MÖ 6. binyılın ortalarında tüm yerleşmelerin terk edildiği anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada Aktopraklık B Alanı'nda ortaya çıkarılan dal örgü mimari tabakasında

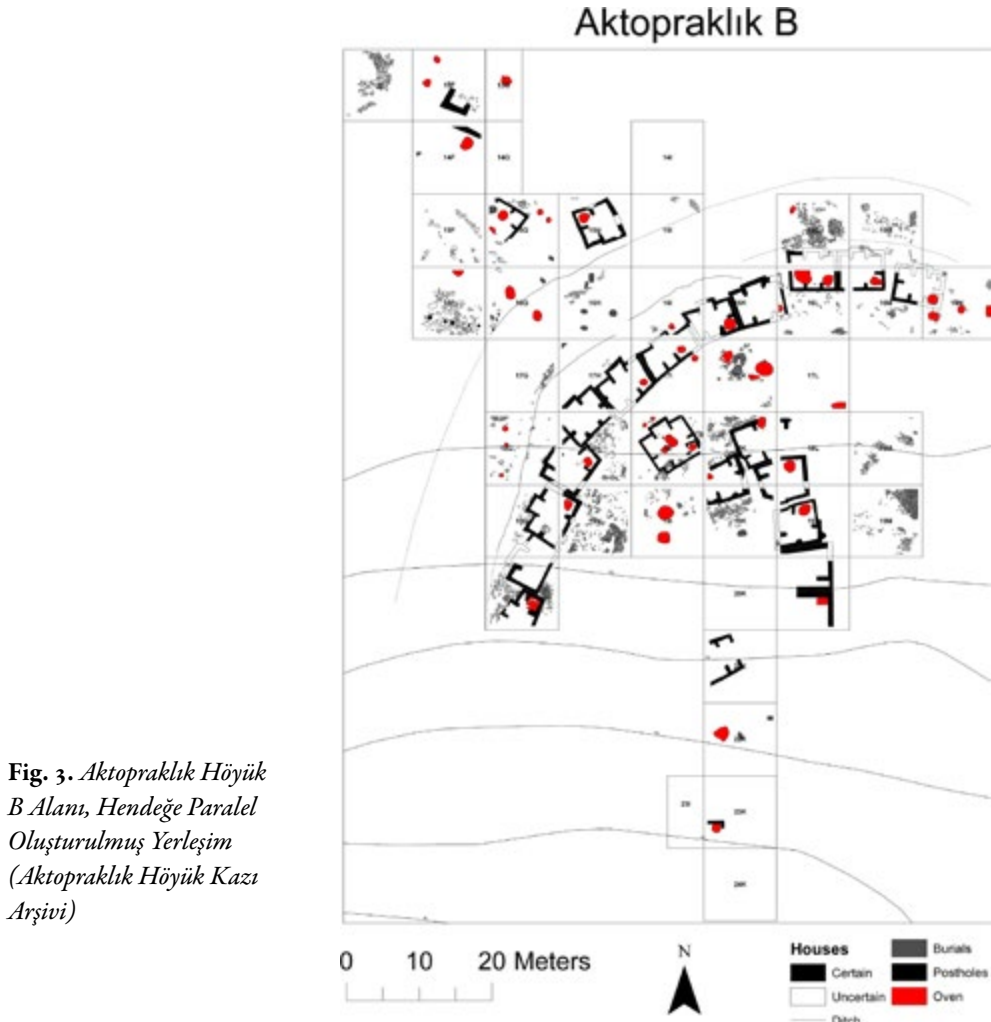
bulunan çanak çömlek grubu üzerinde yapılan makro gözlemler neticesinde elde edilen sonuçlar tanıtılacaktır. Malzeme, yapım tekniği ve tipolojik açıdan incelenen çanak çömlek yerleşimin önceki ve sonraki tabakaları ile karşılaştırılarak değerlendirilmektedir. Böylelikle Aktopraklık'taki çanak çömlek üretimi ve kullanımı ile ilgili değişimler ve devamlılıklar, yerleşimdeki değişim ve süreklilik gibi verilere katkı sağlayacak şekilde irdelenmektedir.

Aktopraklık Höyük

Bursa il merkezinin 25 km batısında, Uluabat Gölü'nün doğu teraslarından biri üzerinde yer alan Aktopraklık Höyük kronolojik olarak birbirini takip eden A, B ve C olarak isimlendirilmiş alanlardan oluşmaktadır (Fig. 1).

Aktopraklık Höyük'teki en eski yerleşimi yansıtan tabakalar C Alanı'nda tespit edilmiştir. Miyosen kayalıklar üzerinde yer alan C Alanı'ndaki yerleşim günümüzde Uluabat Gölü'ne doğru bakan, kurumuş bir dere yatağının kuzeyinde 800 m²'lik bir alana yayılmaktadır. Doğru ve güneydoğu yönünde eğimli bir arazi üzerine kurulu bu en eski yerleşim MÖ 6400-6300 yıllarına tarihlenmektedir (Karul – Avcı 2011: 2; Karul – Avcı 2013: 46, Karul 2019: 275). Ayrıca C Alanı'ndan analiz edilen bir örnek de MÖ 6600 tarihini vermektedir. Buradaki yerleşim Anadolu kronolojisine göre Son Neolitik Dönem'e tarihlenmekte ve kendi içinde iki evreye ayrılmaktadır (Karul – Avcı 2011; Karul – Avcı 2013; Karul 2017a). C Alanı'nda doğrudan ana toprak üzerine kurulan ilk yerleşim evresindeki mimari kalıntılar etrafı birkaç sıra taşla çevrili, basit yuvarlak planlı yapılardan oluşmaktadır (Fig. 2). İkinci evrede tespit edilen beş yapı küçük farklılıklar göstermekle birlikte ilk evre ile aynı teknikte inşa edilmişlerdir. Çapları 3-6 m olan bu yapılarda ahşap dikmelerin izlerine rastlanmamış olması üst yapının ahşap hatıl ve dalların birbirine tutturulmasıyla oluşturulduğunu düşündürmektedir. Yapı içlerinde duvara yakın olarak konumlandırılmış ortalama 60 cm çapındaki ocaklar yer almaktadır ve küçük taş öbeklerinin olduğu avlular söz konusudur (Karul – Avcı 2011: 3; Karul – Avcı 2013, Karul 2017a: 90). Yapıların bilinçli olarak birbirine yakın olarak konumlandırılmış olmaları ve yapıların çevresinde avluların bulunması rastgele bir yerleşimden ziyade bilinçli bir yerleşim düzeni olarak yorumlanmaktadır. Aynı zamanda yerleşim içinde çapları 1,5 m'ye ulaşan geniş çöp çukurları tespit edilmiştir. Çukurlar dolduğunda ise üzerlerinin taşlarla kaplanarak kapatıldığı anlaşılmaktadır. Bu çukurların büyük oranda sığır ve geyik kemikleriyle dolu olması, bir evin günlük tüketimden fazlasına işaret eden ortak tüketimi ve ortak hayvan kesimini akla getirmektedir. (Karul – Avcı 2011: 3; Karul 2017a: 90-91)

MÖ 6. binyılda, İlk Kalkolitik Dönem ile birlikte yerleşimin B Alanı'na kayması nedeniyle, C Alanı mezarlık olarak kullanılmaya başlamıştır. Burada 36 mezar tespit edilmiştir ve ikili gömüler sıkça karşılaşılan bir durumdur. Bu tip mezarlarda ikinci olarak defnedilen kişinin genellikle ilk defnedilenin ayakucuna gelecek şekilde yerleştirildiği ve ilk defnedilen kişinin pozisyonunun korunduğu anlaşılmaktadır (Karul – Avcı 2013: 47; Karul

2019: 275)¹. En üstte korunan tabaka ise Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenmektedir (Steskal *et al.* 2010).

MÖ 6000'lerden itibaren yerleşim C Alanı'nın 100 m güneyine kayarak B Alanı'nda devam etmiştir. Buradaki yerleşim Uluabat Gölü'ne doğru uzanan doğu batı doğrultulu iki dere yatağının arasındaki doğal bir yükseltinin üst ve kuzey yamacına kurulmuş hemen akabinde ise güneye doğru gelişmiştir. B Alanı'ndaki ilk tabaka Kuzey Yamaç olarak isimlendirilen alanda tespit edilmiştir. Bu tabakada mimari açıdan önceki döneme göre gerek malzeme gerek inşa tekniği gerekse planlama açısından çok belirgin farklılıklar göstermektedir. Radyokarbon analizlerine göre MÖ 5942-5927 (2 Sigma Range) aralığına tarihlenen bu tabakada kerpiç tuğlaların almaşık dizilmesiyle inşa edilen dörtgen planlı

¹ Mezarlar ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz: Alpaslan Roodenberg 2011.

Fig. 5. Aktopraklık Höyük B Alanı, Dörtgen Planlı Kerpiç Mimari Örneği (Aktopraklık Höyük Kazı Arşivi)

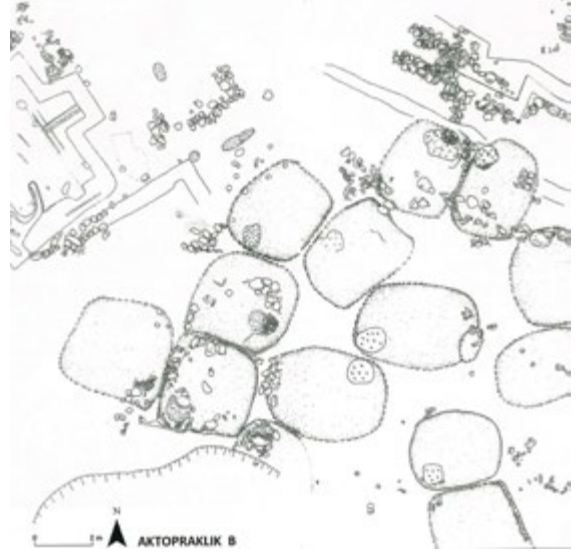

Fig. 6. Aktopraklık Höyük B Alanı, Kuzey Yamaçta Oval Planlı Konutlar (Aktopraklık Höyük Kazı Arşivi)

yapılar bulunmaktadır (Fig. 3). Yapıların duvarları yeşil killi bir toprak ve kireç ile sıvanmışlardır ve arazinin eğimine karşı bir önlem olarak, yamaca doğru olan tarafları taşlarla desteklenmiştir. Yapıların içinde, uzun duvara bir niş eklendiği, nişin karşısındaki duvarın önüne ise oval fırınların inşa edildiği anlaşılmıştır. Ayrıca iç zemininde, sekilerde ve kerpiç duvarlar arasında yanmamış halde korunagelen ahşap kalıntılar, ahşabın yapı inşasında ve yapı içinde yoğun olarak kullanıldığını göstermektedir (Kayci 2013: 83).

Aktopraklık'ta tespit edilen dal örgü mimari tabakası, olasılıkla Kuzey Yamaç'taki kerpiç duvarlı dörtgen planlı yapılardan sonrasını temsil etmektedir. Bu yazının ana konusunu oluşturan bu tabaka ile ilgili bilgilere ileride daha detaylı olarak yer verilecektir.

B Alanı'nda tepenin üst kesimi ve güney yamaçta, kazıların sürdürüldüğü ana alanda etrafı hendekle çevrili ve hendeğe paralel uzanan, bitişik düzenli, dörtgen planlı, kerpiç duvarlı konutların olduğu bir yerleşim bulunmaktadır (Fig. 4). Geniş ölçüde açığa çıkarılan bu tabaka şimdilik iki evreden oluşmaktadır. Her iki evrede de yapılar hem plan hem de inşa özellikleri bakımından benzerdir. Üstteki evrede yapılar dışı doğru kaydırılmıştır. Bu tabakada bulunan hendek yaklaşık olarak 130 m çapındadır ve kenarlarının en az üç defa beyaz kalker içerikli bir harç ile daha içte ise kalınlığı yer yer 20 cm'yi bulan yeşil renkli kille sıvandığı tespit edilmiştir (Karul 2017a; Karul 2020: 226). Ortalama 50 m² boyutlarında olan yapıların hendeğe bakan yüzünde, dışarı 50 cm kadar çıkıntı yapan bir niş bulunmaktadır. Yapıların iç duvarlarına payandalar eklenmiş ve mekanın içine doğru ortalama 90 cm kadar uzatılmıştır. Payandaların büyük olasılıkla dam örtüsünü ve muhtemel bir ikinci katı destekledikleri düşünülmektedir. Payandalar ayrıca mekânı işlevsel olarak bölümlere ayırmaktadır. Yapıların iç kısımlarının kalkerli bir kil ile sıvandığı ve bu sıvanın birkaç kez

yenilendiği anlaşılmaktadır. Standart olarak her yapının payandalarla ayrılmış olan güneydoğu köşesinde, bazıları 1 m yüksekliğindeki platformların üzerine inşa edilen yuvarlak fırınlar bulunmaktadır (Fig. 5) (Karul – Avcı 2013: 50, Karul 2017a; Karul 2020).

B Alanı'nın en üst tabakası yine höyüğün Kuzey Yamaç olarak isimlendirilen kısmında tespit edilmiştir ve burada hafif çukur tabanlı köşeleri yuvarlatılmış kareye benzer planlı küçük kulübelere ortaya çıkarılmıştır. Bu tabaka yerleşimi Ilıpınar VB ile benzer özellikler taşımaktadır (Fig. 6). İlk Kalkolitik Dönem'in sonu ile Orta Kalkolitik Dönem'in başına tarihlenen bu tabakadaki kulübelere dal örgü tekniğinde inşa edilmiş, duvarları ve tabanları kalkerli bir kil ile sıvanmıştır. 20 cm'ye kadar korunmuş olan duvarların düzenli olmayan taş sıraları ile desteklendiği anlaşılmaktadır. Yaklaşık 10 m² boyutlarında olan yapıların iç kısımlarında duvar önlerinde, köşelere gelecek şekilde yerleştirilen alçak bir platform üstünde yükselen yaklaşık 80 cm genişliğinde kubbeli fırınlar tespit edilmiştir. Yine bu evrede de açık avluların olabileceği düşünülmektedir (Karul – Avcı 2013: 48; Karul 2017a). B Alanı'nda tabakalaşmış bu çukurların yanı sıra Orta Kalkolitik Dönemin başlarına tarihlenen bazı çukurlarla da karşılaşılmıştır (Karul 2017a).

MÖ 6600 (Son Neolitik Dönem)	Aktopraklık C
MÖ 6000 (İlk Kalkolitik Dönem)	Aktopraklık B - Kuzey Yamaç – Kerpiç Mimari - Güney Yamaç – Dal Örgü Mimari - Güney Yamaç – Hendekle Çevrili Yerleşim (2 evre)
MÖ 5500 (İlk Kalkolitik – Orta Kalkolitik Geçiş)	Aktopraklık B - Kuzey Yamaç – Yuvarlak Planlı Yapılar Evresi

A Alanı, B Alanı'nın 100 m kadar güneyinde, Uluabat Gölü'ne doğru uzanan, kurumuş olan bir dere yatağının kuzey tarafında yer almaktadır. Dolgu kalınlığının yaklaşık 2,2 m kadar olduğu A Alanı'ndaki kazılar sınırlı bir alanda gerçekleşmiş olmasına karşın jeomanyetik ölçümlerle buradaki yerleşimin 150x150 m boyutlarında bir alana yayıldığını anlaşılmıştır (Karul 2008: 65; Karul – Özeren 2005: 23). Jeomanyetik ölçümler yine kısıtlı bir alanda açılan güney hendeğin de yaklaşık 65 m çapında bir alanı çevrelediğini göstermiştir. Kenarları 30 derece açı ile derinleşerek ana kayaya kadar inen ve tabanda hafif düzleşerek bitirilen hendeğin 2 m derinliğinde olup üst açıklığının 6 m'ye ulaştığı tespit edilmiştir. İçi yanık kerpiç döküntüleri ile dolu olan hendeğin dışında yaklaşık 10 m aralıklarla, birbirine paralel olarak inşa edilen masif taş duvarlar ve blokaj sistemi açığa çıkarılmıştır (Fig. 7). Hendek ile birlikte inşa edildiği düşünülen bu duvar ve blokajın, çevirme sistemini destekleyici bir işleve sahip olduğu düşünülmektedir. Bu sistem hem bölge hem de dönem için oldukça sıra dışı bir uygulamadır. Buradaki dolguda tespit edilen çanak çömlek ve sapan tanesi gibi bulgular Son Neolitik-İlk Kalkolitik'ten bilinen buluntu grupları ile benzer olsa da mevcut veriler bu alanla ilgili kesin tanımlamalar yapmak için yeterli değildir (Karul 2008: 66; Karul 2017a: 105-106).

Figür 7: *Aktopraklık Höyük A Alanı, Hendeğe Paralel İnşa Edilmiş Masif Duvarlar (Aktopraklık Höyük Kazı Arşivi)*

Figür 8: *Aktopraklık Höyük B Alanı, Dalörgü Mimari (Aktopraklık Höyük Kazı Arşivi)*

Figür 9: *Dalörgü Mimari Tabakasında Taşlarla Desteklenmiş Dikme Yerleri (Aktopraklık Höyük Kazı Arşivi)*

Aktopraklık'ta Neolitik buluntu grupları arasında boncuklar, kemik aletler ve sürtme taş aletler yoğunluktadır. Bilezik, sapan tanesi, figürin gibi buluntular ise enderdir. İlk Kalkolitik boyunca boncuk, bilezik, kemik aletler, sürtme taş aletler ve sapan taneleri yoğunlukla görülmeye devam eder. Bu dönemde figürin, ağırlık, ağırşak, işlenmiş diş ve kavkılar ile boynuz saplar dikkat çekmektedir.

Aktopraklık Höyük C Alanı Son Neolitik Dönem tabakası faunasında sığır en yüksek oranda görülen hayvandır. Ardından türü tam olarak anlaşılamayan, fakat büyük baş hayvanlara ait kemikler ile koyun, keçi, köpek ve yaban domuzu gelmektedir. İlk Kalkolitik Dönem'de ise sığır, koyun, keçi, köpek, yaban domuzunun yanı sıra kuş, balık ve kara kaplumbağasına da rastlanmaktadır. İlk Kalkolitik Dönem'de dikkat çeken bir diğer unsur ise evcil hayvanların çoğunlukta olmasına karşın, yabani hayvanların yoğun olarak avlanmaya devam edilmesidir. B Alanı'nda Kuzey Yamaç'ta Yuvarlak Planlı Yapılar evresinde -İlk Kalkolitik Dönem'in sonu ile Orta Kalkolitik Dönem'in başına tarihlenen yabani hayvanlara ait kalıntılar oldukça yoğun bir orandadır. Ayrıca yerleşimde alageyik, yaban domuzu ve yabani tavşan türlerine ait kalıntılar da bulunmaktadır (Galik 2013).

Flora çeşitliliği C Alanı Neolitik yerleşmesinde oldukça düşüktür. İlk sırada meşe (*Quercus*), ardından akçakesme (*Rhamnus/Phillyreatype*) ve menengiç (*Pistacia*) başlıca türleri oluşturmaktadır. Çam (*Pinus*) ise en az görülen türdür. Yine sezonluk çiçekli bitkiler de düzenli olarak görülmektedir. Bu bitkiler ile yaprak döken meşe (*Quercus deciduous-Quercus type*) arasında görülen yüksek miktardaki kombinasyonu bilinçli kullanımı işaret etmektedir (Schroedter – Nelle 2015: 92). İlk Kalkolitik Dönem'e ait bitki örneklerin büyük çoğunluğu da yaprak döken meşeye (*Quercus deciduous-Quercus type*) aittir. Bu dönem bitki örtüsünde çamın (*Pinus*) rolü net olarak anlaşılamasa da Neolitik'teki oranına göre azaldığı anlaşılmaktadır. Çamın (*Pinus*), giderek azalan bir orana sahip olması, ahşap kullanma stratejileri ile ilgili yeni soruları gündeme getirmektedir. Bu çağa ait botanik kalıntılar arasında ardıç (*Junipenus*), gürgen (*Carpinus*), menengiç (*Pistacia*), kauçuk (*Ficus*) ve zeytin (*Olea*) de yer almaktadır (Schroedter – Nelle 2015: 93-94). Yerleşimdeki tahıl ve baklagillerle ilgili çalışmalar ise henüz tamamlanmamıştır.

C Alanı Son Neolitik Dönem çanak çömleği kırmızı mallar, koyu yüzlü mallar, açık renkli mallar, kaba mallar olarak dört ana grupta incelenmektedir. "S" kıvrımlı, düz kenarlı ve dışbükey kenarlı kaseler ile daralan ağızlı, dudağı içe döndürülmüş "kapaklı" küçük çömlekler ve boyunlu büyük çömlekler bu dönemde kullanılan kap formlarıdır. Aycık tutamaklar, tüp tutamaklar, ip delikli yumrucuk biçimli tutamaklar, yatay ip delikli tutamaklar, yassı tutamaklar ve kulplar bu dönem kap formlarına yapılan eklentilerdir. Köşeli kaplar haricinde mutfak kapları üzerinde de bezeme uygulamasının yapıldığını gösteren tek bir parça vardır ve bu parçanın üzerinde içi dama tahtası deseninde taranmış üçgen motifleri görülmektedir (bkz. Avcı 2010).

B Alanı'ndaki ilk yerleşmeyi temsil eden Kuzey Yamaç'taki yerleşime ait çanak çömleğin ana mal gruplarını koyu yüzlü mallar, kırmızı mallar, impresso mallar ve krem renge sert mallar oluşturmaktadır. Bu dönem çanak çömleğinin kap formları arasında yayvan

Fig. 10: *Koyu Yüzlü Açıklı Kaba Mallar (Aktopraklık Höyük Kazı Arşivi)*

Fig. 11: *Koyu Yüzlü Açıklı İnce Mallar (Aktopraklık Höyük Kazı Arşivi)*

kâseler, sığ ve küçük kâseler, boyunlu çömlekler, küresel gövdeli çömlekler ve daralan ağızlı çömlekler bulunmaktadır. Tekli ve çiftli yumrucuk, aycık, tüp biçimli ve düğme biçimli tutamaklar, dikey ve yatay kulplar kap formlarında kullanılan eklentiler arasındadır. Çift paralel hatlı kabartmalar, çift paralel kıvrımlı kabartmalar, oluk bezeme, boynuz biçimli kabartmalılar, impresso ve boya bezekler de bu dönem çanak çömleğinin ana bezeme unsurlarını oluşturmaktadır (bkz. Kayci 2013).

B Alanı'ndaki son yerleşim tabakasını temsil eden ve Ilıpınar VB tabakası ile çağdaş olan Yuvarlak Planlı Yapılar Evresi'ne ait çanak çömlek topluluğu koyu yüzeyli mallar, açık yüzeyli mallar ve kaba mallar olmak üzere üç ana mal grubuna ayrılmaktadır. Koyu mallar

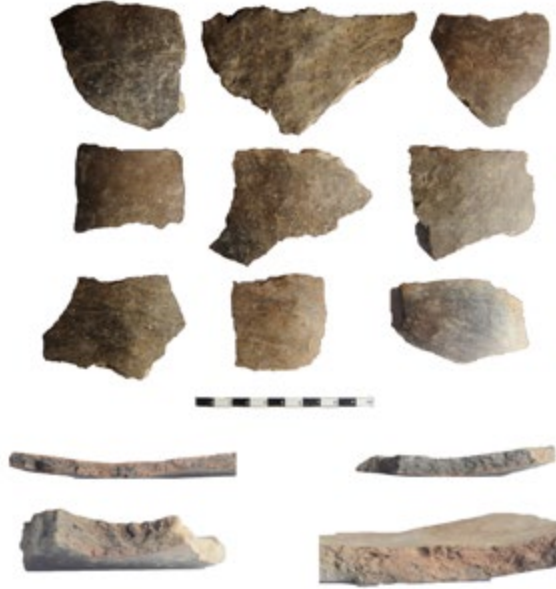

Fig. 12: Kahverengi Alacalı Açıklı İnce Mallar (Aktopraklık Höyük Kazı Arşivi)

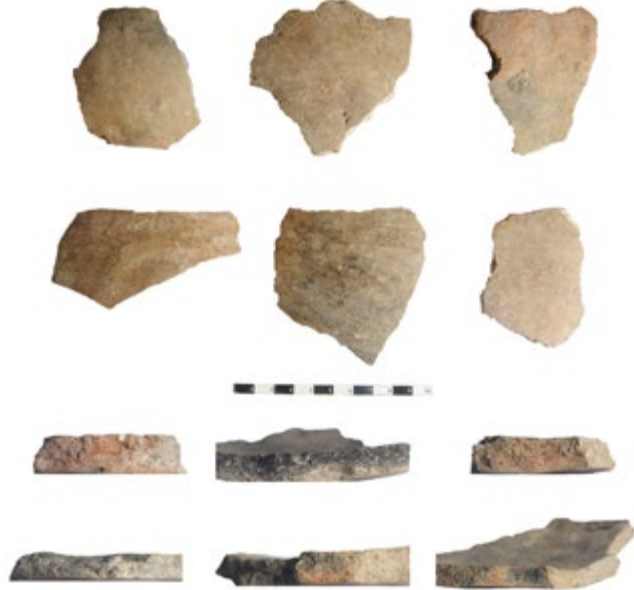

Fig. 13: Kahverengi Açıklı İnce Mallar (Aktopraklık Höyük Kazı Arşivi)

grubunda yüzey renkleri çoğunlukla koyu gri siyah ve kahverengi tonlarında alacalı renkte ve iyi açıklıdır. Koyu yüzeyli mal grubunda “S” profilli kase biçimleri ve kalın cidarlı kısa boyunlu küresel gövdeli kaplar görülmektedir. Açık renk yüzeyli mallarda ise çoğunlukla açık kahverengi, devetüyü ve krem renkli parçalar görülmektedir. Açık renk yüzeyli mal grubunda yer alan krem açıklı ve sert dokulu olan malların oranı oldukça yüksektir. Krem açıklı ve sert dokulu mal grubu içinde en sık karşılaşılan biçim grubunu ise dışa dönük ağızlı “S” kıvrımlı çömlekler oluşturmaktadır. Kaba mallar grubu ise oldukça gevrek dokulu ve kötü fırınlanmış parçalardan oluşturmaktadır (bkz. Alpagut 2016).

Fig. 14: *Devetüyü Açıklı Kaba Mollar (Aktopraklık Höyük Kazı Arşivi)*

Fig. 15: *Devetüyü Açıklı İnce Mollar (Aktopraklık Höyük Kazı Arşivi)*

Dal Örgü Mimari Tabakası (B Alanı)

Aktopraklık B Alanı'nda dal örgü mimari tabakasına ait kanıtlar oldukça sınırlı bir alanda, 18K açmasının batı yarısında dar bir alanda ve 19K açmasının doğu yarısında, tespit edilmiştir. B Alanı'nda kazıların yoğun olarak sürdürüldüğü alanın doğusunda yaklaşık olarak 3 m derinlikte tespit edilen bu tabaka, bir sıra oluşturacak şekilde yerleştirilmiş ahşap dikme yerleri ile karakterize olmaktadır. Ancak kazılan alanın çok kısıtlı olması sebebiyle elde edilen verilerden ahşap dikmelerle oluşturulmuş yapıların tam planlarının anlaşılması ve yerleşim düzeni ile ilgili sonuçlara ulaşılması mümkün olmamıştır (Ala 2016; Karul 2017a: 96).

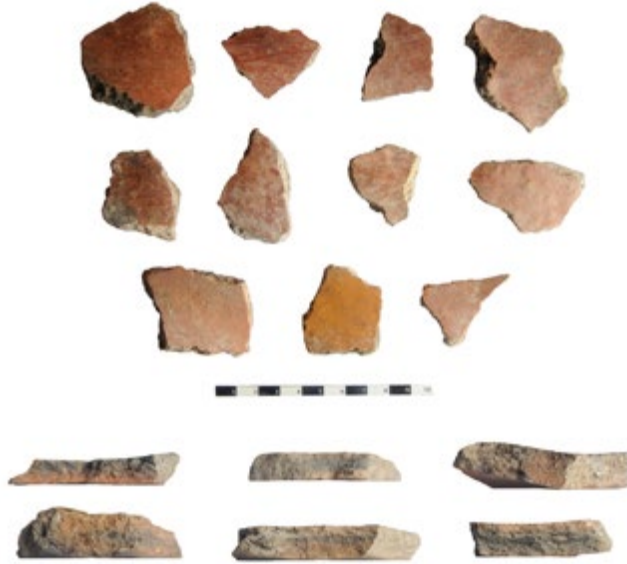

Fig. 16: *Kırımızı Astarlı Mallar*
(Aktopraklık Höyük Kazı Arşivi)

Fig. 17: *Kırımızı Boyalı Mallar*
(Aktopraklık Höyük Kazı Arşivi)

18K açmasının batı yarısında, kuzey-kuzeybatı köşeden güneye doğru sıralı olarak uzanan 24 adet ahşap dikme yeri tespit edilmiştir (Fig. 8). Ahşap dikme yerlerinin çapları 7-11 cm arasında değişmektedir. 15-20 cm'ye kadar ulaşanları da mevcuttur. Derinlikleri ise ortalama 30-35 cm arasındadır. Dikmelerin etrafı taşlarla çevrelenerek desteklenmiş böylelikle sağlamlaştırılmıştır (Fig. 9). Yine ahşap dikmelerin bulunduğu alan ve çevresinde kerpiç döküntüleri de gözlenmiştir. Yapı duvarlarını oluşturan dikmelerin arası olasılıkla görece daha ince dallarla kapatıldıktan sonra kerpiç çamuru ile sıvanmış olduğu düşünülmektedir. Dikmelerin güneyinde bulunan bir ocak, direk yerlerinin bir yapıyla ilişkili olabileceğini akla getirmektedir. Kil ve kalker sıvalı ocakta ahşap izlerinin olduğu döküntüleri

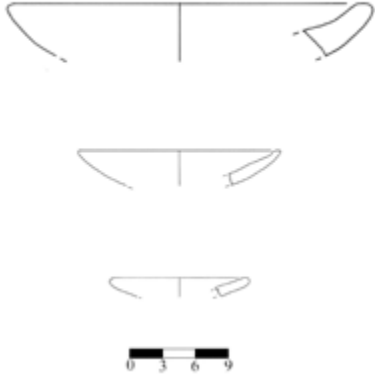
Fig. 18: *Astar Bant Bezemeli Mallar (Aktopraklık Höyük Kazı Arşivi)*

de tespit edilmiştir. Ocağın batısında ise kil sıvalı ve kalker döküntülü bir başka alan daha mevcuttur. Ahşap dikmelerin kuzeydoğusunda görülen kalker sıvalı kısmın ise olası bir depolama alanına işaret ettiği düşünülmektedir (Ala 2016: 136-137).

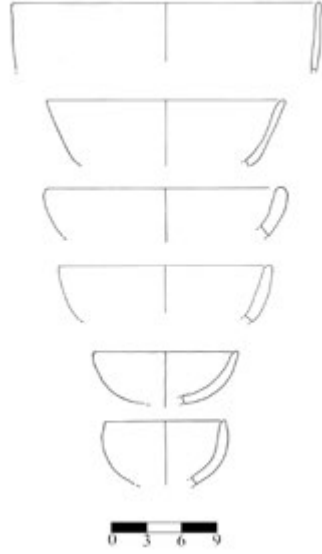
19K açmasında da benzer kalıntıların devam ettiği anlaşılmıştır. Açmanın kuzeydoğu köşesinden güneybatıya doğru uzanan sekiz adet ahşap dikme yeri bulunmaktadır. Buradakilerin çapları 10-15 cm arasında değişmektedir. Dikme yerlerinin batısında yine kalker sıvalı bir ocak tespit edilmiştir. Ahşap dikmelerin etrafının, 18K açmasındaki dikme yerlerinde olduğu gibi, taşlarla desteklenmiş olduğuna dair bir bulguya rastlanmamıştır (Ala 2016: 139-140).

Diğer tabakalara oranla çok dar bir alanda açılmış olmasına karşın tespit edilen 136 adet buluntunun %75'ini taş aletler, %20'sini kemik buluntular, %15'ini kil grubu oluşturmaktadır. Ancak buluntu türlerinin tabakanın genelini ne ölçüde yansıttığı tartışmalıdır. Taş buluntular arasında boncuklar, bilezik parçaları, öğütme taşları, alt öğütme taşları, ezgi taşları ve el taşları mevcuttur. Söz konusu buluntuların hiçbiri *in-situ* olarak açığa çıkarılmamışsa da tabakanın kazılan kısmının yaşam alanı olarak kullanıldığına dair kanıt olarak gösterilebilecek bir çeşitlilik söz konusudur. İşlenmiş kemik ve boynuzlar ile boynuz sap, kemik spatül, bız ve takılar da yerleşmenin diğer tabakalarındaki kemik buluntularla örtüşmektedir. Aynı durum kil buluntu grubundaki kil top ve sapan taneleri için de geçerlidir (Ala 2016: 142).

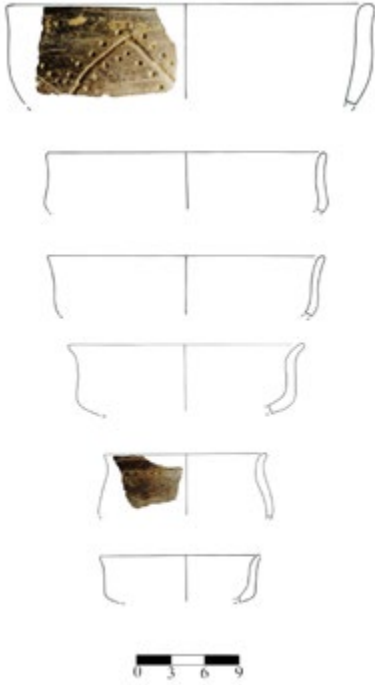
Bu tabakaya ait tanımlanabilir fauna kalıntılarının %55'i koyun-keçi, %34'ü sığır, %7'si domuz, %4'ü alageyik ve karaca olarak belirlenmiştir. Kemiklerin %92'si evcil, %8'i ise yabani türlere aittir. Dolayısıyla dönemin geçim ekonomisinde hayvan besiciliğinin avcılığa oranla daha çok yeğlendiğini söylemek mümkündür (İzdal – Çaydan 2018). Bu tabakada botanik verilere ulaşılamamıştır.

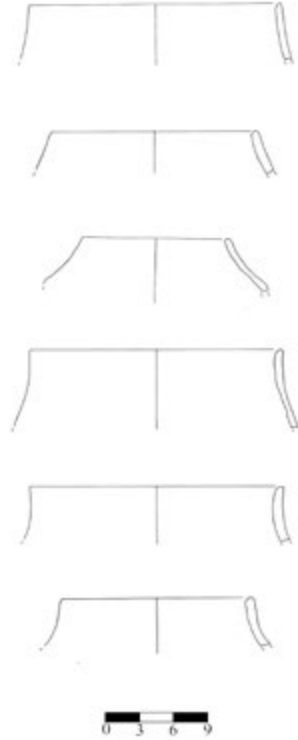
Figür 19: Tabaklar (Aktopraklık Höyük Kazı Arşivi)

Figür 20: Basit Formlu Kaseler (Aktopraklık Höyük Kazı Arşivi)

Figür 21: S Profilli Kaseler (Aktopraklık Höyük Kazı Arşivi)

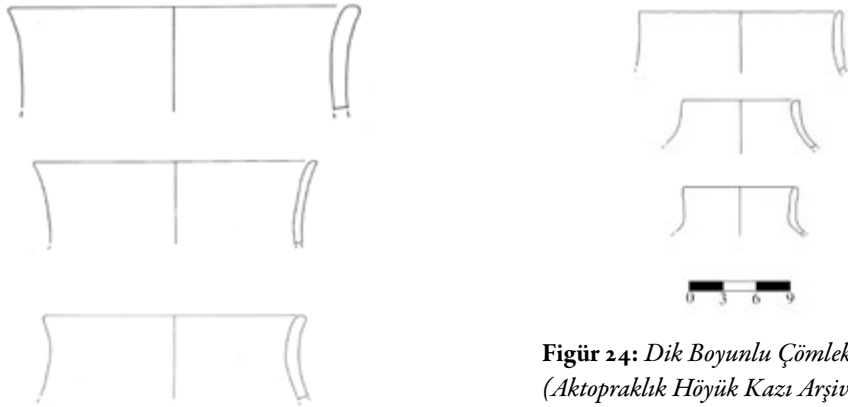

Figür 22: Küresel Gövdeli Çömlekler (Aktopraklık Höyük Kazı Arşivi)

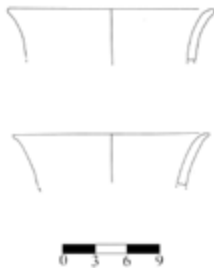
Daha önce de bahsedildiği gibi dal örgü mimari tabakasının açıldığı alanın boyutları, yapıların planları, inşa teknikleri ve mekan işlevleri ile ilgili değerlendirmeleri mümkün kılmamaktadır. Diğer bir sorun ise tabakanın höyük stratigrafisi içindeki yeridir. Dal örgü mimari tabakasının altında arkeolojik dolgunun devam ediyor olması, B Alanı'nın bu kesiminde henüz tespit edilmemiş tabakalar olduğuna işaret etmektedir (Karul 2017a: 96). Bir adet radyokarbon analizi MÖ 5730-5560 (cal.) sonucunu vermektedir (Ala 2016: 135).

Dal Örgü Mimari Tabakası Çanak Çömleği

Dal örgü mimari tabakasında bulunan 7231 parça adet çanak çömlek parçasının tümü incelenmiştir. Tabakadan bulunan çanak çömlek parçalarının gövde kısımları mal gruplarının oluşturulması için değerlendirilirken, ağız, kulp, tutamak, dip gibi profil veren, malzeme arasından en iyi örnekleme oluşturacak olan parçalar çizilerek form gruplarına ayrılmıştır. Malzeme üzerinde herhangi bir arkeometrik analiz yapılmamış, çıplak gözle tespit edilebilen kil yapısı, hamur katkısı, yüzey işlemleri ve fırınlama özellikleri gibi benzerlik ve/veya farklılıklar üzerinden mal grupları oluşturulmuştur. Malzemenin geneline bakıldığında kil yapısı ve hamur katkı maddesi gibi yapıım özelliklerinin benzer olduğu, ancak yüzey işlemlerinde farklılıklar olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla mal grubu ayrımı yüzey işlemleri üzerinden tanımlanmıştır. Malzemenin değerlendirilmesi aşamasında

Figür 24: Dik Boyunlu Çömlekler
(Aktopraklık Höyük Kazı Arşivi)

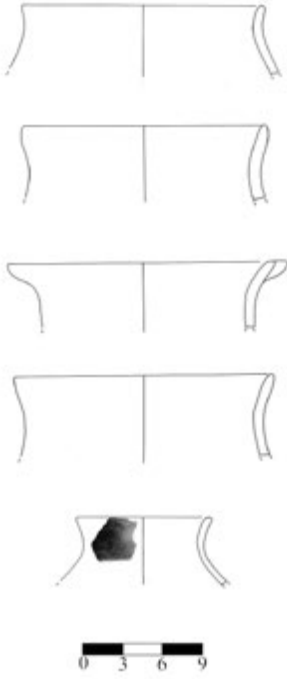
Figür 23: İsbükey Boyunlu Çömlekler
(Aktopraklık Höyük Kazı Arşivi)

karşılaşılan zorluklardan bir diğeri de tüm ya da tüme yakın herhangi bir kabın bulunmamış olması ve profil veren parçaların da formun yanlış tespit edilmesine yol açabilecek şekilde küçük kırıklar halinde olmasıdır. Bu nedenle çizimi yapılacak ve formu belirlenecek parçalar seçilirken en iyi parçalar üzerinden tipolojik ayırım gerçekleştirilmiştir.

Buradaki çanak çömlek topluluğu, hamur, katkı maddeleri, pişirme ve yüzey işlenişi gibi kriterler göz önünde bulundurularak mal ayırımına tabi tutulmuştur. Makro gözlem ile yapılan bu değerlendirmeler doğrultusunda dört ana mal grubu belirlenmiştir; koyu yüzlü mallar, açık yüzlü mallar, kırmızı mallar ve astar bant bezemeli mallar. Bu ana mal grupları da kendi içerisinde alt gruplara ayrılarak tanımlanmıştır.

Ana mal grubu	Alt grup	Miktar	Oran
Koyu yüzlü mallar		4739 parça	%65,53
	Koyu yüzlü ačkılı kaba mallar	1922 parça	%26,58
	Koyu yüzlü ačkılı ince mallar	1978 parça	%27,35
	Kahverengi alacalı ince mallar	839 parça	%11,6
Açık yüzlü mallar		2352 parça	%32,51
	Kahverengi ačkılı ince mallar	636 parça	%8,79
	Devetüyü ačkılı kaba mallar	1296 parça	%17,92
	Devetüyü ačkılı ince mallar	420 parça	%5,80
Kırmızı mallar		110 parça	%1,55
	Kırmızı astarlı mallar	70 parça	%0,96
	Kırmızı boyalı mallar	40 parça	%0,55
Astar bant bezemeli mallar		30 parça	%0,41

Koyu yüzlü mallar; koyu yüzlü ačkılı kaba mallar, koyu yüzlü ačkılı ince mallar ve kahverengi alacalı ince mallar olmak üzere üç alt gruba ayrılmaktadır. Koyu yüzlü ačkılı kaba mallar çok iyi arıtılmamış kilden, yoğun oranda küçük taşçık ve kum katkılı, gevşek dokulu bir hamur yapısına sahiptir. Bu grupta mika ve bitkisel katkının kullanıldığı örnekler de ender olarak bulunmaktadır. Genel olarak iyi düzeltilmiş yüzeylere sahip kaplarda cidar kalınlıkları 0,6 cm ile 1,2 cm arasında değişmektedir. Parçaların dış yüzeyleri siyah, siyaha dönük kahve ve koyu kahve tonlarında özenli ačkılıdır. İç yüzeyleri ise dış yüzeyler kadar özenli ačkılanmamıştır. Astar uygulaması çok az sayıda ve özensiz örnekle temsil edilmektedir (Fig. 10). Koyu yüzlü ačkılı ince mallar iyi arıtılmış kilden, az oranda minik taşçık ve kum katkılı, sıkı dokulu ve genellikle iyi fırınlanmıştır. Bu mal grubunda da ender olarak bitkisel katkı görülmektedir. İyi düzeltilmiş yüzeylere sahip olan bu kapların cidar kalınlığı 0,3 cm ile 0,6 cm arasındadır. Siyah ve siyaha dönük koyu kahverengi yüzeylere sahip olan mal grubunun hem iç hem de dış yüzeyleri parlak ačkılıdır. Ačkısız ya da özensiz ačkılanmış parçalar çok enderdir (Fig. 11). Koyu yüzlü ačkılı kaba mallar ile ince mallar birbirine yakın oranlardadır ve bu tabakadaki en yoğun iki mal grubunu oluşturmaktadır. Bu iki gruba oranla daha az bulunmasına karşın, koyu yüzlü malların sonuncu alt grubunu oluşturan kahverengi alacalı ačkılı ince mallar da dal örgü mimari tabakasının ağırlıklı grupları arasındadır. Bu grup iyi arıtılmış kilden, az oranda küçük taşçık ve kum katkının

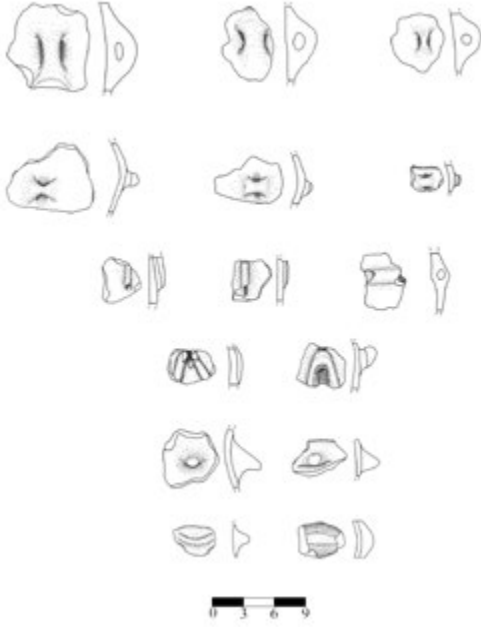
Figür 25: *S Profilli Çömlekler*
(Aktopraklık Höyük Kazı Arşivi)

teli bir mal grubudur. Çok iyi düzeltilmiş yüzeyleri olan bu mal grubunda hem iç hem de dış yüzeyler parlak açkılanmıştır. Yüzey rengi olarak devetüyü ve krem renkler tercih edilmiştir (Fig. 15). Bu mal grubuna giren parçaların cidar kalınlıkları 0,2 cm ile 0,6 cm arasında değişmektedir. (Ala 2016: 149-151; Ala-Çelik 2019: 10-11).

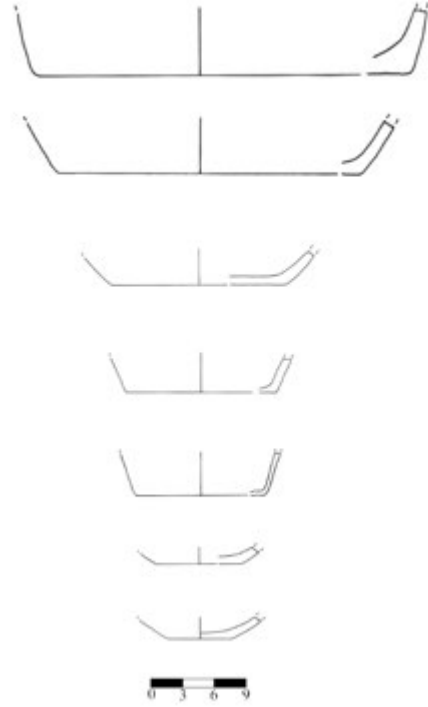
Dal örgü mimari tabakası çanak çömleğinin üçüncü ana mal grubunu kırmızı mallar oluşturmaktadır. Bu grup kil yapısı, katkı maddeleri ve fırınlama gibi özellikleri açısından diğer mal gruplarından büyük farklılıklar göstermemektedir. Toplam çanak çömlek içinde oldukça az bir oran üzerinden tanımlanmasına rağmen, astar ve boya gibi farklı yüzey işlemleri nedeniyle ayrı bir grup olarak ele alınmıştır. Bu mal grubu kırmızı astarlı mallar ve kırmızı boyalı mallar olarak iki alt gruba ayrılmıştır. Kırmızı astarlı mallar hamur dokusu ve katkı maddesi gibi özelliklerine bakıldığında alacalı mallar ile benzerlik göstermektedir. Genelde iyi düzeltilmiş ve pembemsi kırmızı, kırmızı ve bordo tonlarında astarlanmış dış yüzeylere sahiptirler (Fig. 16). Parçaların iç yüzeyleri ise nadiren astarlanmışlardır. İç yüzeylerin çoğunlukla mat siyah, koyu gri ya da kahverengi tonlarında açkılı oldukları görülmektedir. Kırmızı boyalı mallar ise hamur dokusu ve katkı maddeleri açısından kahverengi alacalı mallar ile benzerlik göstermektedir. Taşçık ve kum katkılı hamurlu, iyi düzeltilmiş yüzeyli malların dış yüzeyleri kahverengi tonlarında açkılanmış ve açkının üzerine turuncu, pembe, kırmızı tonlarında boya uygulanmıştır (Fig. 17). Boyanın şerit kabartma

kullanıldığı sıkı dokulu hamurlu parçalardan oluşmaktadır. Cidar kalınlıkları 0,3 cm ile 0,7 cm arasında değişen kapların yüzeyleri iyi düzeltilmiş ve özenli açkılanmıştır. Parlak açkılı kaplar kahverengi tonlarında alacalı yüzey renklerine sahiptir (Fig. 12) (Ala 2016: 146-148; Ala-Çelik 2019: 9-10).

Açık yüzlü mallar ikinci ana grubu oluşturmakta; kahverengi açkılı ince mallar, devetüyü açkılı kaba mallar ve ile devetüyü açkılı ince mallar olmak üzere üç alt gruba ayrılmaktadır. Kahverengi açkılı ince mallar iyi arıtılmış kilden, minik taşçık ve kum katkılı hamura sahip, sıkı dokulu, iyi fırınlanmış, kaliteli parçalardan oluşmaktadır. Parçaların cidar kalınlıkları 0,5 cm ile 0,8 cm arasındadır. Dış yüzeyleri özenli, parlak ve açık kahverengi tonlarındadır (Fig. 13). Devetüyü açkılı kaba mallar taşçık ve kum katkılı, gevşek dokulu hamurlu, yüzeyleri özenli düzeltilmemiş ve iyi açkılanmamış parçalardan oluşmaktadır (Fig. 14). Cidar kalınlıkları 0,7 cm ile 1,5 cm arasında değişmektedir. Devetüyü açkılı ince mallar iyi arıtılmış kilden, hamurunda çok az oranda minik taşçık ve ince öğütülmüş kalkerin katkı olarak kullanıldığı, sıkı dokulu ve kalite

Figür 26: *Kulp ve Tutamaklar*
(Aktopraklık Höyük Kazı Arşivi)

Figür 27: *Dipler* (Aktopraklık Höyük Kazı Arşivi)

bezemenin alt ve üst kısmına gelecek şekilde uygulandığı örnekler de mevcuttur. Boyanın çoğu zaman parçanın üzerinden dökülmesi sebebiyle kalitesiz/özensiz bir uygulamanın olduğu düşünülmektedir (Ala 2016: 152-154; Ala-Çelik 2019: 11).

Dal örgü mimari tabakası çanak çömleğinin son grubunu astar bant bezemeli mallar oluşturmaktadır. Bu gruptaki parçalar minik taşçık, kum ve az oranda mika katkılı hamurlu, sıkı dokulu, açık kahverengi tonunda parlak açkı üzerine astar bant bezemelidirler (Fig. 18) (Ala 2016: 154-155; Ala-Çelik 2019: 11-12).

Dal örgü mimari tabakasına ait çanak çömlek topluluğu içinde ne yazık ki tüm ya da tüme yakın kap bulunmamaktadır. Bu durum da form gruplarının belirlenmesini güçleştirmiştir. İncelenen malzeme arasında en iyi korunmuş durumda olan ve en iyi profili veren parçaların çizimleri yapılarak formlar belirlenmiştir. Biçim grupları belirlenirken çizimi yapılan parçaların yükseklik ve çap gibi sayısal değerleri göz önünde bulundurulmuş, nasıl bir forma işaret ettiği bölgedeki diğer çağdaş yerleşimlerde belirlenen örneklerle ile karşılaştırılarak anlaşılmaya çalışılmış ve kapların işlevsel olarak sınıflandırılmalarına dikkat edilmiştir. Buna göre dal örgü mimari tabakası çanak çömleği işlevsel olarak tabaklar, kaseler ve çömlekler olarak üçe ayrılmaktadır (Ala 2016: 202; Ala-Çelik 2019: 12).

Tabaklar yalnızca üç parça üzerinden tanımlanabilmiştir. Hafif dışbükey kenarlı, yayvan ve sığ formda olan tabakların ağız çapları 30 ile 12 cm arasında değişen ve çapları derinliklerinin 6-10 katı kadar olan formlardır (Fig. 19) (Ala 2016: 165).

Kaseler ise basit formlu kaseler ve “S” profilli kaseler olarak iki grupta değerlendirilmektedir. Basit formlular arasında dik ve düz kenarlılar ile dışbükey kenarlı kaseler bulunmaktadır (Fig. 20). Düz ve dik kenarlı kaseler arasında ağız çapları 32 cm ile 20 cm arasında değişen büyük boyuttakilerin yanı sıra çapları 16 cm ile 8 cm arasında değişen küçük boyutluları da görülmektedir. Düz kenarlı kaseler ağız kısmından dip kısmına doğru hafifçe daralırken, dik kenarlı kaselerde kenarlar, ağızdan dibe doğru neredeyse dik açıyla inmektedir. Dışbükey kenarlı kaseler genellikle sığ olarak nitelendirilebilecek özellikler göstermektedir. Ağız çapları 30 cm ile 7,5 cm arasında değişmektedir ve kenarlar ağız kısmına doğru düz ya da içe dönük bitimli yapılmışlardır (Ala 2016: 166-168). “S” profilli kaselerde ise hafif “S” profilden belirgin ve keskin “S” profile doğru uzanan formlarla karşılaşmaktadır (Fig. 21). Bu grupta da çapları 36 cm ile 20 cm arasında değişen büyük boyutlu “S” profilli kaselerle birlikte çapları 20 cm’den daha küçük olanları da vardır (Ala 2016: 171-173).

Çömlekler ise sınıflandırılması en güç grubu oluşturmaktadır. Bunun sebebi daha önce de değinildiği gibi tüm ya da tüme yakın kapların olmayışı ve parçaların çok kırıklı oluşudur. Eldeki verilere göre çömlekler küresel gövdeliler, boyunlu çömlekler ve “S” profilli çömlekler olarak ayrılmıştır. Basık formlu küresel gövdeli çömleklerde boyun kısmı olmaksızın ağız kısmına doğru daralarak düz biten formlarla beraber hafif kısa boyunlu ve ağız kısmı inceltilecek bitirilmiş örnekler de bulunmaktadır (Fig. 22). Kısa veya uzun, içbükey hatlara sahip boyunlu çömlekler olasılıkla gövdeden boyun kısmına doğru daralan formda olup dışa doğru açılan ağız biçimine sahiptir (Fig. 23). Boyunlu çömlekler arasında dik yükselen boyunlu formlar da mevcuttur (Fig. 24). Gövde kısmının nasıl biçimlendirildiği tam bilinmemekle beraber kabın boyun kısmına doğru belirgin şekilde daralarak, dike yakın bir açı ile boyun kısmı oluşturduğu ve ağız kısmının hafifçe içten inceltildiği anlaşılmaktadır. Çömleklerin son grubunu ise belirgin “S” görünümünden keskin hatlı “S” profiline doğru uzanan formlar oluşturmaktadır (Fig. 25) (Ala 2016: 173-178).

Bu tabakadaki kulp ve tutamak gibi eklentilerin genellikle formdan bağımsız parçalar halinde olması sebebiyle hangi kap formları ile birlikte kullanıldıkları belirlenememiştir. Kulplar en sık görülen eklentiler arasındadır. Dikey yerleştirilmiş kulplar çoğunlukta ancak yatay olanlar da vardır. Yumrucuk ve düğme biçimli tutamaklar da sık karşılaşılan eklentiler arasındadır. Tüp, ayıcık ve yassı tutamaklar ise çok enderdir. Formu belirlenebilen bir adet yatay ve iki adet dikey tüp tutamak ip deliklidir. Tutamak tipleri arasında iki adet yatay yassı tutamak da bulunmaktadır (Fig. 26) (Ala 2016: 180-183).

Dipler çoğunlukla düz biçimlendirilmiştir. Hafif yastıklı olanlar ve hafifçe çukurlaştırılmış dipler enderdir (Fig. 27). Üç adet kısa halka dip, bir adet ise ayak tanımlanmıştır. Dal örgü mimari tabakası çanak çömleği arasında süzgeç parçaları ve ağız çapları 6-5 cm arasında olan minyatür kaplar da bulunmaktadır (Ala 2016: 186-187).

Bezeme sıklıkla kullanılan bir uygulama değildir. Çalışılan çanak çömlek arasında toplam 101 adet bezemeli parça tespit edilmiştir. Bezemeli parçalar çok sayıda olmasa da bezeme öğeleri çeşitliliğe sahiptir. Kabartma, kazı-çizi, nokta/çentik, boya ve astar bezemeli

parçalar söz konusudur. Bezekler çoğunlukla kapların gövdeleri üzerinde, nadiren de ağız ya da dip kısmında yer almaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Kuzeybatı Anadolu, Neolitik topluluklarının ilk görüldüğü coğrafyanın dışında ancak sınırında yer almakta ve bu yeni yaşam biçiminin yerel koşullara uyum sağladığı bir bölge olarak tanımlanmaktadır (Özdoğan 2007b: 401; Özdoğan 2008: 139-143; Özdoğan 2017; Karul 2017a; Karul 2019). Bu nedenle Neolitik yaşam biçiminin gelişimi, batıya yayılımı ve yeni bölgelere uyumuna dair bilgi alabileceğimiz başlıca yerlerden biridir. Kuzeybatı Anadolu'da uzun bir zaman diliminin kesintisiz olarak takip edilebilmesini sağlayan kazısı yapılmış yerleşmelerin sayısı diğer bölgelerle karşılaştırıldığında azımsanmayacak orandadır. Burada MÖ 7. binyılın ortalarından itibaren, özellikle Marmara Denizi'nin doğu ve güneydoğusunda yoğunlaşan yerleşmeler söz konusudur. Aktopraklık'ın yanı sıra aynı bölgede bulunan Barcın, Menteşe ve Ilıpınar gibi yerleşmelerde gerçekleştirilen çalışmalar hem kronolojik hem de kültürel bir çerçevenin oluşturulmasını mümkün kılacak sonuçlar vermiştir. Söz konusu yerler, İstanbul bölgesindeki Yenikapı, Pendik ve Fikirtepe ile Eskişehir civarında son yıllarda kazılan Bahçelievler ile birlikte değerlendirildiğinde, MÖ 7. binyılın başlarından 6. binyılın ortalarına kadar uzanan kesintisiz bir süreç takip edilebilmektedir. Aktopraklık Höyük bu sürecin neredeyse bütününe yakınına, kısa mesafede yer değiştiren yerleşim alanlarıyla temsil etmektedir (Karul 2017a; Karul 2017b; Karul 2019; Özdoğan 2019).

Kuzeybatı Anadolu'da, ilk yerleşimlerden yaklaşık olarak MÖ 6. binyılın başlarına kadar uzanan Son Neolitik Dönem'de, özellikle mimari ve beslenme alışkanlıklarında izlenen farklılıklar nedeniyle yerleşim çeşitliliği görülmektedir. MÖ 6. binyıl ile birlikte Aktopraklık C Alanı'ndaki yerleşim, Barcın ve Menteşe höyüklerindeki iskân sonlanmış, ancak Ilıpınar ve Aktopraklık B alanlarından da izlenebildiği kadarıyla Neolitik gelenekli yaşam biçimi İlk Kalkolitik Dönem boyunca da devam etmiştir. Bu dönemde daha önce çeşitlilik gösteren yerleşim geleneğinin, özellikle mimari normlarla belirlenen bir aynılışma süreci içinde olduğu gözlenmiştir. Aktopraklık Höyük'te tabakalar arasında görülen mimari değişim -bazı farklılıklarla beraber- Ilıpınar'da da izlenmektedir. Ilıpınar X. tabakada ilk yapı kalıntıları çamur levhalardan yapılmış duvarlara sahip dörtgen planlı yapılar ile dal örgü yapılardan oluşmaktadır. Bu geleneğin IX. tabakanın son evresine kadar kullanılmaya devam edildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte IX. tabakanın ardından çamur levha tekniği ile inşa edilen duvarlara sahip yapıların terk edilerek yerini VIII. ve VII. tabakalarda tümüyle dal örgü tekniğine bıraktığı saptanmıştır. VI. tabakaya gelindiğinde birbirine bitişik düzende dairesel bir hat oluşturacak şekilde konumlandırılan yapıların, artık kerpiç bloklardan inşa edilmeye başlandığı ve tümüyle yeni bir yerleşme düzeni ortaya çıktığı görülmektedir. (Roodenberg 2008a; Roodenberg 2008b) Ilıpınar tabakalanması Aktopraklık B Alanı birebir paralellik göstermektedir. Ancak Aktopraklık B Alanı'nda

en başından itibaren kerpiç yapılar bulunmaktadır. MÖ 6. binyılın ortalarında hem Ilıpınar VB evresi hem de Aktopraklık'ta, söz konusu bu yerleşim geleneğinin terk edildiği ve yerini yuvarlak/oval planlı, çukur tabanlı dal örgü kulübelere bıraktığı ardından da yerleşimlerin sonlandığı tespit edilmiştir (Karul 2017a).

Aktopraklık ve sonrasında Ilıpınar'da izlenen değişim ve süreklilik gibi kriterler yalnızca mimaride değil aynı zamanda çanak çömlek topluluğunda da takip edilebilmektedir. Bu durum Aktopraklık yerleşiminde açık bir şekilde izlenebilmektedir. Aktopraklık B Alanı'ndaki yerleşim Kuzey Yamaç'ta MÖ 5900'lü yıllara tarihlenen kerpiç duvarlı dörtgen planlı yapılarla başlamakta ve C Alanı'ndan bilinen yuvarlak/oval planlı dal örgü yerleşim geleneği terk edilerek yerini yeni bir düzene bırakmaktadır. Özellikle impresso bezemeli çanak çömleğin ortaya çıkışı, çanak çömlekteki değişimi sembolize etmesi bakımından dikkate değerdir ve bir yenilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Neolitik tabakalarda koyu yüzlü ve kırmızı yüzlü mallar neredeyse eşit oranlardayken, İlk Kalkolitik ile birlikte Kuzey Yamaç'taki yerleşimde, koyu yüzlü malların baskın grubu oluşturmaya başladığı gözlenmektedir (Kayci 2013).

Radyokarbon analizlerine göre Kuzey Yamaç'taki ilk yerleşimin sonrasına tarihlenen dal örgü mimari tabakasında da çanak çömlekte bazı değişimlerin olduğu gözlenmiştir. Her iki tabakada hamur ve kullanılan katkı maddeleri benzer olmalarına karşın, yüzey işlemleri, bezeme üslupları ve kaplarda kullanılan eklentilerde farklılıkları gözlenmiştir. Malzemenin büyük çoğunluğunu koyu yüzlü mallar oluştururken, kırmızılı mallar düşük oranlardadır. Ancak dal örgü mimari tabakası dar bir alanda açıldığı için örneklem oranının düşük olduğu ve daha geniş bir alanda açıldığında mal gruplarındaki oranların değişebileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Yine Kuzey Yamaç'taki tabakanın çanak çömlek karakterini belirleyen impresso bezemeli mallar dal örgü mimari tabakasında bulunmamaktadır. Kap formları hemen hemen aynıdır ancak her iki tabaka arasındaki formların ufak farklara sahip olduğu söylenebilir (Kayci 2013). Dal örgü mimari tabakasında çoğunlukla yatay/dikey yerleştirilmiş kulplar görülmekte, aycık ve tüp tutamaklar birkaç örnekle temsil edilmekteyken Kuzey Yamaç yerleşiminde aycık ve tüp tutamaklar sıklıkla kullanılan eklentiler arasındadır.

Yerleşimin daha sonraki iki tabakası, özellikle de en üstte geniş bir alanda açılan tabakadaki değişimler çok ayrıntılı bir şekilde gözlenebilmiştir. Hendekle çevrili bir alanda dairesel bir plan dahilinde düzenlenen yapılardan oluşan bu tabaka yerleşimi, sosyal açıdan çok iyi örgütlenmiş toplumları işaret etmektedir. Bu düzenin zaman içindeki gelişimi yalnızca mimaride değil materyal kültürde de gözlenmektedir. Hendekle çevrili bu tabakanın çanak çömleğine ilişkin çalışma henüz tamamlanmamışsa da bazı ön değerlendirmelerde bulunmak mümkündür. Burada yine çoğunlukla mineral katkılı koyu yüzlü mallar, ardından da devetüyü açkılı ve kırmızı-bordo renkli açkılı mallar bulunmaktadır. Bu tabakada kırmızı astarlı malların oranı artmakta, boyalı mallar ise istisna oluşturmaktadır. Siyah ve kahverengi tonlarında parlak ve özenli mallar ile krem rengi/devetüyü tonlarında parlak açkılı kaliteli mallar dikkat çekmektedir. Kap formları arasında küresel gövdeli çömlekler

ve boyunlu çömlekler, derin çanaklar ve omurgalı kaseler yoğunluktadır. Bu dönemde bezekler arasında çizi ve sokma tekniği ile özenle yapılmış geometrik desenler ve bitkisel motifler dikkat çekmektedir. Dal örgü mimari tabakasından bilinen koyu yüzlü mallar ve astarlı mallar bu dönem boyunca da devam etmektedir. Ancak kırmızı/bordo renkli sert açkılı malzeme dal örgü mimari tabakasından görülmemektedir. Dal örgü mimari tabakasından da bilinen “S” profilli ve dışbükey kenarlı kaseler bu dönem boyunca da kullanılmaya devam eder fakat bu evrede sığ veya derin yapılmış omurgalı kaseler karakteristiktir.

B alanındaki yerleşim MÖ 6. binyılın ortalarında tekrar Kuzey Yamaç’a taşınmıştır. Hendeklerle çevrili yerleşim geleneği terk edilmiş yerini basit kulübelere bırakmıştır. Anadolu’dan Balkanlar’a kadar uzanan geniş bir coğrafyada önemli değişimlerin izlendiği, Anadolu ve Yakın Doğu’da gerçek anlamda Kalkolitik kültürlerin ortaya çıktığı bu dönemde Aktopraklık Höyük ve Kuzeybatı Anadolu’da izlenen bu kırılma da dikkate değerdir. Değişimin izleri çanak çömlek topluluğuna da yansımıştır. Kaba şekillendirilmiş ve çoğunlukla iyi fırınlanmamış olan Yuvarlak Planlı Yapılar Evresi çanak çömleğinde koyu yüzlü mallar ve krem rengi mallar daha önceki evrelerden de bilinmektedir. Ancak Aktopraklık Höyük B Alanı’ndaki son yerleşim evresini temsil eden bu tabakada dal örgü mimari tabakası çanak çömleğinden de bilinen kırmızı astarlı ve boyalı mallar yoktur. Çömlek ve kaseler önceki evrelerden de bilinen formları andırırsa da Yuvarlak Planlı Yapılar Evresi çanak çömleği önceki evrelere nazaran daha kalitesiz ve özensizlerdir.

Aktopraklık B alanında tabakalar arasında yatayda küçük yer değiştirmeler söz konusudur. Bu çalışmaya konu olan tabakanın dar bir alanda açılmış olması ve daha alta henüz kazılmamış bir arkeolojik dolgunun bulunması gibi nedenler tabakanın stratigrafik durumunun anlaşılmasını ve diğer tabakalarla ilişkisinin kurulmasını güçleştirmektedir. Mimari açıdan da aynı belirsizlikler söz konusudur. Açığa çıkarılan direk yerlerinin konutları mı temsil ettiği yoksa konut yapılarıyla ilişkili çit, depo alanı ya da sundurma gibi farklı nitelikteki yapılara mı ait olduğunu söylemek güçtür. Aktopraklık Höyük dal örgü mimari tabakası ile Ilıpınar VII çanak çömleğinde hamur katkı maddeleri, fırınlama ve yüzey işlemleri gibi teknik özelliklerinin yanı sıra kap formlarında da önemli paralellikler bulunmaktadır. Yerleşim içindeki durumu belirsiz olmasına karşın bölgedeki olası çağdaş yerleşimin Ilıpınar VII olduğunu önermek mümkündür.

Teşekkür

Bu yayına konu olan araştırma İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından SBA-2019-34637 no’lu proje ile desteklenmiştir.

Kaynakça

Ala, S. 2016

Aktopraklık Höyük İlk Kalkolitik Çağ-Dal Örgü Mimari Tabakası- Çanak Çömleği, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa.

Ala-Çelik, S. 2019

“Chalcolithic Pottery from Aktopraklık Höyük in Northwest Anatolia”, *Bulgarian e-Journal of Archaeology* 7: 1-20.

Alpagut, C. 2016

Kuzeybatı Anadolu’da İlk Kalkolitik Dönem Sonunda Yaşanan Değişim: Aktopraklık Yuvarlak Planlı Yapılar Evresi Çanak Çömleği, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarihöncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Alpaslan Roodenberg, M. S. 2011

“A Preliminary Study of the Burials from Late Neolithic-Early Chalcolithic Aktopraklık”, *Anatolica* XXXVII: 17-43.

Avcı M. B. 2010

Aktopraklık Verileri Işığında Doğu ve Güney Marmara’da Fikirtepe Çanak Çömleğinin Gelişim Süreci, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Prehistorya Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Bocquet-Appel J. P – O. Bar-Yosef, 2008

The Neolithic Demographic Transition and its Consequences, New York.

Brami M. – V. Heyd, 2011

“The Origins of Europe’s First Farmers: The Role of Hacilar and Western Anatolia, Fifty Years on”, *Praehistorische Zeitschrift* 86/2: 165-206.

Düring B. 2013

“Breaking the Bond: Investigating the Neolithic Expansion in Asia Minor in the Seventh Millennium BC”, *Journal of World Prehistory* 26: 75-100.

Efe T. 2001

The Salvage Excavations at Orman Fidanlığı, İstanbul.

Fidan E. 2020

“Fikirtepe Kültürü ve Öncesi: Bilecik Bahçelievler Kurtarma Kazısı’nın İlk Sonuçları”, *Arkeoloji ve Sanat* 163: 29-38.

Galik A. 2013

“Archäozoologischer Bericht - Aktopraklık 2013”, Yayınlanmamış Rapor.

Gerritsen F. – R. Özbal, 2016

“Barcın Höyük and the pre-Fikirtepe Neolithisation of the Eastern Marmara Region”, *Anatolian Metal* VII: 199-208.

Gerritsen F. – R. Özbal – L. C. Thissen, 2013

“The Earliest Neolithic Levels at Barcın Höyük, Northwest Turkey”, *Anatolica* XXXIX: 53-92.

Hofmanová, Z. – S. Kreuzer – G. Hellenthal – C. Sella – Y. Diekmann – D. D. del Molino – L. van Dorp – S. López – A. Kousathanas – V. Link – K. Kirsanowa – L. M. Cassidy – R. Martiniano – M. Strobel – A. Scheua – K. Kotsakis – P. Halstead – S. Triantaphyllouf – N. Kyparissi Apostolikah – D. Urem Kotsou – C. Ziotaj – F. Adaktylouk – S. Gopalanl – D. M. Bobol – L. Winkelbach – J. Blöchea – M. Unterländer – C. Leuenbergerm – Ç. Çilingiroğlu – B. Horejs – F. Gerritsen – S. J. Shennan – D. G. Bradley – M. Currat – K. R. Veeramahl – D. Wegmann – M. G. Thomas – C. Papageorgopoulos – J. Burger, 2016
“Early farmers from across Europe directly descended from Neolithic Aegeans”, *PNAS*, June 21, 113/ 25: 6886–6891.

İzdal-Çaydan B. 2018

Kuzeybatı Anadolu’da Neolitik Dönem Geçim Ekonomisinde Hayvanların ve Hayvansal Ürünlerin Yeri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarihöncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Karul N. 2008

“Aktopraklık 2004-2006 Yılı Çalışmaları Genel Bir Değerlendirme”, 25. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt 1, Ankara: 65-78.

- 2017a

Aktopraklık – Tasarlanmış Prehistorik Bir Köy, İstanbul.

- 2017b

“Northwest Anatolia: A Border or a Bridge between Anatolia and the Balkans during the Early Neolithic Period?”, A. Reingruber – Z. Tsirtsoni – P. Nedelcheva (eds.), *Going West? The Dissemination of Neolithic Innovations between the Bosphorus and the Carpathians*, London-New York: 7-18.

- 2019

“Early Farmers in Northwestern Anatolia in the Seventh Millennium BC”, A. Marciniak (eds.), *Concluding the Neolithic: The Near East in the Second Half of the Seventh Millennium BC*, Atlanta-Georgia: 269-286.

- 2020

“Living in an Enclosed Settlement: Settlement Pattern and Social Organisation at Aktopraklık”, N. N. Tasic – D. Urem Kotsou – M. Buric (eds.), *Making Spaces into Places*, Oxford: 225-228.

Karul N. – M. Avcı, 2011

“Neolithic Communities in the Eastern Marmara Region: Aktopraklık C”, *Anatolica XXXVII*: 1-15.

- 2013

“Aktopraklık”, M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm (eds.), *The Neolithic in Turkey, New Excavations & New Research Vol.5: Northwestern Turkey and Istanbul*, İstanbul: 45-68.

Karul N. – Ö. Özeren, 2005

“Aktopraklık (Akçalar Sırtı) Çalışmaları - 2004”, *Türk Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü Haberler* 20: 23-24.

Kayci O. H. 2013

Aktopraklık Verileri Işığında Kuzeybatı Anadolu’da Son Neolitik İlk Kalkolitik Geçiş Sorunu, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Prehistorya Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Kızıltan Z. – M. A. Polat, 2013

“The Neolithic at Yenikapı - Marmaray-Metro Project Rescue Excavations”, M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm (eds.), *The Neolithic in Turkey, New Excavations & New Research Vol.5: Northwestern Turkey and Istanbul*, İstanbul: 113-165.

Marciniak A. 2018a

“Bridging up Anatolia: Çatalhöyük and Northwestern Anatolia in the Late Neolithic”, P. Valde-Nowak – K. Sobczyk – M. Nowak – J. Żralka (eds.), *Multas per Gentes et Multa per Saecula: Amici Magistro et Collegae suo Ioanni Christopho Kozłowski Dedicant*, Krakow: 281-290.

- 2018b

“Çatalhöyük and the Emergence of the Late Neolithic Network in the Western Part of the Anatolian Peninsula”, B. Horejs (eds.), *Central/Western Anatolian Farming Frontier, OREA*, Vienna: 125-140.

Mathieson, I. - I. Lazaridis - N. Rohland - S. Mallick – N. Patterson – S. Alpaslan

Roodenberg – E. Harney – K. Stewardson – D. Fernandes – M. Novak – K. Sirak – C.

Gamba – E. R. Jones – B. Llamas – S. Dryomov – J. Pickrell – J. L. Arsuaga – J. M. B. De

Castro – E. Carbonell – F. Gerritsen – A. Khoklov – P. Kuznetsov – M. Lozano – H. Meller

– O. Mochalov – V. Moiseyev – M. A. R. Guerra – J. Roodenberg – J. M. Verges – J. Krause

– A. Cooper – K. W. Alt – D. Brown – D. Anthony – C. Lalueza-Fox – W. Haak – R. Pinhasi

– D. Reich, 2015

“Genome-wide Patterns of Selection in 230 Ancient Eurasians”, *Nature* 528: 499-503.

Özdoğan E. 2015

“Current Research and New Evidence for the Neolithisation Process in Western Turkey”, *European Journal of Archaeology* 18: 33-59.

Özdoğan, E. – E. Yurtdaş – Ş. Nergiz – H. Azeri – Z. Kelpetin – Ö. Birol – P. Zidarov, 2020

“Manyas Gölü Doğu Kesim Yüzey Araştırmaları, Bulgular ve Ön Değerlendirme”, *Arkeoloji ve Sanat* 164:1-20.

Özdoğan M. 1979

Fikirtepe, İstanbul Üniversitesi, Prehistorya Kürsüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

- 2007a

“Neolitik Yaşam Biçiminin Orta Anadolu’dan Avrupa’ya Aktarımı”, N. Başgelen (eds.), *12.000 Yıl Önce - Uygarlığın Anadolu’dan Avrupa’ya Yolculuğunun Başlangıcı – Neolitik Dönem*, İstanbul: 63-70.

- 2007b

“Marmara Bölgesi Neolitik Çağ Kültürleri”, M. Özdoğan – N. Başgelen (eds.), *Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı - Türkiye’de Neolitik Dönem: Yeni Kazılar-Yeni Bulgular*, İstanbul: 401-426.

- 2008

“An Alternative Approach in Tracing Changes in Demographic Composition – The Westward Expansion of the Neolithic Way of Life”, J. P. Bocquet Appel – O. Bar Yosef (eds.), *The Neolithic Demographic Transition and its Consequences*, Dordrecht: 139-177.

- 2011

“Archaeological Evidence on the Westward Expansion of Farming Communities from Eastern Anatolia to the Aegean and the Balkans”, *Current Anthropology* 52/4: 415-430.

- 2013

“Neolithic Sites in the Marmara Region Fikirtepe, Pendik, Yarımburgaz, Toptepe, Hoca Çeşme and Aşağı Pınar”, M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm (eds.), *The Neolithic in Turkey, New Excavations & New Research Vol.5: Northwestern Turkey and Istanbul*, İstanbul: 167-269.

- 2014

“A New Look at the Introduction of the Neolithic Way of Life in Southeastern Europe. Changing Paradigms of the Expansion of the Neolithic Way of Life”, *Documenta Praehistorica* XLI: 33-50.

- 2017

“Neolithic Assemblages and Spatial Boundaries as Exemplified through the Neolithic of Northwestern Turkey”, M. Gori – M. Ivanova (eds.), *Balkan Dialogues: Negotiating Identity between Prehistory and the Present*, New York: 197-212.

- 2019

“Early Farmers in Northwestern Turkey: What Is New?”, A. Marciniak (eds.), *Concluding the Neolithic: The Near East in the Second Half of the Seventh Millennium BC*, Atlanta, Georgia: 307-327.

Özdoğan M. – A. Koyunlu, 1986

“Yarımburgaz Mağarası 1986 Yılı Çalışmalarının İlk Sonuçları ve Bazı Gözlemler”, *Arkeoloji ve Sanat* 32/33: 4-17.

Pasinli A. – E. Uzunoğlu – N. Atakan – Ç. Girgin - M. Soysal, 1994

“Pendik Kurtarma Kazısı”, *IV. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, Ankara: 147-163.

Perles C. 2005

“From Near East to Greece. Let’s Reverse the Focus, Cultural Elements that Didn’t Transfer”, C. Lichter (eds.), *How Did Farming Reach Europe? Anatolian-European Relations from the Second Half of the 7th through the First Half of the 6th Millennium cal. BC*, Proceedings of the International Workshop, İstanbul 20th-22nd May 2004, Byzas 2, İstanbul: 275-290.

Roodenberg J. 1999

“Investigation at Menteşe Höyük in the Yenişehir Basin”, *Anatolica* XXV: 21-36.

- 2008a

“Stratigraphy and Architecture: The Basal Occupation Levels (Phases X and IX)”, J. Roodenberg – S. Alpaslan Roodenberg (eds.), *Life and Death in a Prehistoric Settlement in Northwestern Anatolia, The Ilıpınar Excavations, Volume III, with Contributions on Hacılartepi and Menteşe*, Leiden: 1-34.

- 2008b

“The Inhabitants”, J. Roodenberg – S. Alpaslan Roodenberg (eds.), *Life and Death in a Prehistoric Settlement in Northwestern Anatolia, The Ilıpınar Excavations, Volume III, with Contributions on Hacılartepi and Menteşe*, Leiden: 69-90.

- 2016

“Neolithic Farmers from the Eastern Marmara Region on the Move – Closing the Circle?”, *Anatolica* XLII: 1-10.

Roodenberg J. – S. Alpaslan Roodenberg, 2013

“Ilıpınar and Menteşe- Early Farming Communities in the Eastern Marmara”, M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm (eds.), *The Neolithic in Turkey, New Excavations & New Research Vol.5: Northwestern Turkey and İstanbul*, İstanbul: 69-91.

Sarı D. – Ş. Akyol, 2019

“The Early Neolithic Pottery of Keçiçayırı and its Place in the Northwestern Anatolian Neolithisation Process”, *Documenta Praehistorica* XLVI: 138-156.

Schoop U. D. 2005

“The Late Escape of the Neolithic from the Central Anatolian Plain”, C. Lichter (eds.), *How Did Farming Reach Europe? Anatolian-European Relations from the Second Half of the 7th through the First Half of the 6th Millennium cal. BC*, Proceedings of the International Workshop, İstanbul 20th-22nd May 2004, Byzas 2, İstanbul: 41-58.

Schroedter T. M. – O. Nelle, 2015

“New Insights into Mid-Holocene Vegetation in the Southern Marmara Region: Charcoal from the Late Neolithic to Early Chalcolithic Settlement site Aktopraklık, Northwestern Turkey”, *Quaternary International* 366: 81-95.

Secher J. 1987

Demircihüyük III.1. Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975-1978, Mainz am Rhein.

- 2011

“Evidence of Seventh/Early Sixth Millenium BC Neolithic Sites in North-Western Anatolia”, R. Krauss (ed.), *Beginnings - New Research in the Appearance of the Neolithic between Northwest Anatolia and the Carpathian Basin*, Rahden/Westf: 47-55.

Steskal M. – N. Karul – J. Reiter – L. Rembart – T. Winklehner, 2010

“Die Spätantik-Frühbyzantinische Bebauung von Aktopraklık Höyük: Bericht über die Grabungen 2010”, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien* 79: 383-409.

Türkcan A. U. 2015

“Kanlıtaş Höyük (Eskişehir/İnönü) Kazı Çalışmaları Genel Değerlendirme”, *Kütahya Müzesi 2014 Yıllığı*, Kütahya: 197-226.

Pisidia Erenler Tepe Yerleşimi'nin Konumu ve Seramik Buluntularının Analizi*

Characterization of the Localization and Pottery Finds from Erenler Tepe Settlement in Pisidia

Hilal USLU** – Bilge HÜR MÜZLÜ***

DOI: 10.58488/collan.1168054

Keywords: Pisidia, Fortified Settlement, Iron Age Pottery, Hellenistic Period Pottery, Defense System

Erenler Tepe settlement, in the northwest of the Pisidia Region, is located within the territory of Apollonia, one of the Seleucid colonies in the region. The pottery found during the surveys suggest that the settlement, which started in the Early Iron Age, continued until the Late Hellenistic Period. The strategical location of this settlement allowed controlling the main and intermediate arterial roads leading to the Ancient City of Apollonia. There is a clear wall line surrounding the settlement and the tower structure positioned at the highest point of the settlement. This thus indicates that it is one of the fortified settlements that was established to ensure the safety of the road and the well-known trade networks in the north part of the region. In this paper all the findings and evidence that show that Erenler Tepe settlement is one of the rarely examined fortified settlements will be presented and discussed in detail.

Anahtar Kelimeler: Pisidia, Kale Yerleşmesi, Demir Çağı Seramiği, Hellenistik Dönem Seramiği, Savunma Sistemi

Pisidia Bölgesi'nin kuzeybatısında yer alan Erenler Tepe yerleşmesi, Seleukoslar Dönemi'nde kurulan koloni kentlerinden biri olan Apollonia Antik Kenti territoriumu içerisinde yer almaktadır. Apollonia Antik Kenti'ne ulaşan ana ve ara arter yolları kontrol altında tutan konumu, bölgede bilinen yol ve ticaret ağlarının güvenliğini sağlamak amacıyla kurulan kale yerleşimlerinden biri olduğunu göstermektedir. Yerleşimin etrafını çevreleyen sur hattı ve yerleşimin yüksek noktasına konumlandırılan kule yapısı da bu görüşü desteklemektedir. Buluntular, Erken Demir Çağı'nda başlayan yerleşimin Geç Hellenistik Dönem'e kadar devam ettiğini göstermektedir. Bu çalışmada ele alınan Erenler Tepe Yerleşmesi, bölgede varlığı bilinen ancak az sayıda çalışmaya konu olan kale yerleşmelerinden biri olması bakımından önem taşımaktadır.

* Hakeme Gönderilme Tarihi: 22.08.2022 Kabul Tarihi: 08.10.2022

** Hilal USLU, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, TR32600 Isparta, hilaluuslu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2709-2219

*** Bilge HÜR MÜZLÜ, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, TR32600 Isparta, bilgehurmuzlu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3676-7436

Pisidia Bölgesi'nde Demir Çağı ve Hellenistik Dönem yerleşmelerinin yüksek rakımlı tepelerin üzerinde konumlandığı bilinmektedir. Bu yerleşim uygulaması, Erenler Tepe'de de benzer şekilde karşımıza çıkmaktadır¹. Bu çalışmada Isparta Arkeolojik Surveyi (IAS) kapsamında 2015-2018 yılları arasında araştırılmış olan Erenler Tepe yerleşmesinin tanımlanması amaçlanmıştır². Alanda yürütülen araştırmalar kapsamında özellikle yerleşimin savunma sistemi içerisinde kalan yapılarda yoğun; yapılar dışında bulunan alanlarda ise genel yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiştir³. Erenler Tepe bölge içerisinde konumu ve tarihsel süreç değerlendirilerek ele alınacaktır. Bu kapsamda, Erenler Tepe'de Demir Çağ'ın erken dönemlerinden itibaren iskân edildiğini gösteren kahverengi tek renkli, gri tek renkli, *Black on Red* ve bantlı seramik grupları değerlendirilecektir. Hellenistik Döneme tarihlendirilen seramik grupları yerleşimin kesintisiz olarak devam ettiğini göstermektedir. Form ve astar özellikleri ile Geç Hellenistik Dönem özellikleri gösteren seramik grupları ise yerleşimin son iskân tarihi hakkında bilgiler vermektedir.

1. Konum

Erenler Tepe günümüz Isparta İli, Uluborlu İlçesi sınırlarında yer almaktadır. Yaklaşık olarak 1.745-1.792 m yüksekliğindeki tepe üzerine konumlanan Erenler Tepe yerleşmesi, bir Seleukos Dönemi koloni kenti olan Apollonia'nın 4,5 km güneyindedir (Fig. 1-3)⁴.

¹ Bu çalışma Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Bölümü'nde yürütülen yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Yüksek Lisans Tez çalışması, Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırma Koordinasyon (BAP) Birimi SYL-2021-8338 no.lu Proje ve Koç Üniversitesi Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED)'in Yüksek Lisans Araştırma Bursu kapsamında KU AKMED 2021/T.1080 no.lu Proje ile desteklenmiştir. Destekleri için her iki kuruma; Isparta İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması (IAS) çalışmalarına izin ve desteklerini sağlayan Kültür Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne; çalışmalara katılan Süleyman Demirel Üniversitesi ve çeşitli üniversitelerden arkeolog ve öğrencilere teşekkür ederiz. Yüzey araştırmaları çalışmalarına ayrıca maddi destek sağlayan Süleyman Demirel Üniversitesi ve Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'na desteklerinden dolayı teşekkürü borç biliriz.

² Prof. Dr. Mehmet ÖZSAİT bölgede yürüttüğü yüzey araştırmalarında Erenler Tepe'nin 600 m doğusunda bulunan ve İkizoluk Pınarı'nın 300 m güneyinde yer alan tepeli ziyaret ettiğini ve Tepe'nin doğu etekleri ile yamaçlarında Erken Tunç Çağı, Demir Çağı ve Orta Çağ yerleşimlerine ait seramiklerin ele geçtiğini belirtmektedir (Özsait 2009: 119). Erenler Tepe kale yerleşmesi asıl olarak Prof. Dr. Bilge HÜRMEZLÜ başkanlığında gerçekleştirilen Isparta Arkeolojik Surveyi (IAS) kapsamında Prof. Dr. Kay KOHLMAYER ve ekibi (HTW Berlin) ile yürütülen yüzey araştırmalarında detaylı olarak araştırılmıştır, bkz. Hürmüzlü et al. 2017a: 670; Hürmüzlü et al. 2019: 347-348. Sayın Prof. Dr. Kay KOHLMAYER'e ve Arie Kai BROWNE'ye çalışmalarımız sırasındaki destekleri ve görüş alışverişi için teşekkür ederiz.

³ Erenler Tepe'de yerleşim düzenlemesinin tespit edilmesine yönelik çalışmalar sırasında WGS 84 UTM Zone 36N koordinat sisteminde +/-1 mm hassasiyet ile oluşturulmuş orthophotolar kullanılmış ve buradan hareketle yapıların planları QGIS programı kullanılarak çizilmiştir. Drone çekimleri ve orthophoto verileri Arie Kai BROWNE (Berlin- Freie Üniversitesi Doktora Öğrencisi) tarafından oluşturulmuştur. Destekleri için teşekkür ederiz.

⁴ Apollonia'nın Seleukos kolonisi olmasına ilişkin bkz. Mitchell – Waelkens 1998: 5; Hürmüzlü 2015: 173-175.

Fig. 1. Erenler Tepe Yerleşmesi (LAS Arşivi)

Apollonia territoriumu içerisinde yer alan bu kale yerleşmesinin konumu, birbirine bağlı diğer yerleşimleri gören bir noktada olması bakımından önemlidir (Fig. 3). Bu bağlamda, Erenler Tepe'nin görüş alanı içerisinde kalan yerleşmelerin saptanması amacıyla 3, 5, 10 ve 20 km çapında *viewshed* (görünürlük) analizleri oluşturulmuştur (Fig. 4)⁵. *Viewshed* analizleri, Erenler Tepe'nin görüş alanı içinde ana ve ara arter yollarının olduğunu ve bu yolları kontrol altında tuttuğunu göstermektedir. 3 km çapında Konane (Kale Tepe) yerleşmesinden Apollonia'ya bağlanan ara arter yolu; 5 ve 10 km çapında Via Sebaste yolunun Apollonia'ya ulaşan hattını⁶ ve 20 km çapında ise bu hat ile Askania Gölü'nü (Burdur

⁵ Viewshed analizlerinde insan gözünün görebileceği mesafe uzaklığına dair farklı değerlerin ele alındığı çalışmalar bulunmaktadır, bkz. Koparal 2011: 41; Koparal 2012: 145-146 (2,5 km kabul edilmiştir). Bu yönde gerçekleştirilen bazı çalışmalarda bu mesafenin 6,3-10,8 km arasında değiştiği gözlemlenmiştir. Buna ilişkin ayrıca bkz. Topouzi et al. 2000: 10. Bunun dışında özellikle belirtmek gerekir ki alan çapı değerlendirmelerinde kule yüksekliğinin görüş mesafesi uzaklığına 5 km'lik yarıçap dışında kayda değer bir değişimin olmadığı gözlemlenmiştir, bkz. Kantner – Hobgood 2016:1311. Erenler Tepe viewshed analizleri oluşturulurken, bölgedeki korunan kale yükseklikleri dikkate alınmıştır. Bölgede, Pednelissos'ta 7 m, Sillyon'da 8 m ve Adada Antik Kenti'nde 8 m yüksekliğinde korunan kule yapıları bulunmaktadır, bkz. Laufer 2010: 180; Büyükkolancı 2013: 201. Buradan hareketle yükseklik ortalama 7 m olarak değerlendirilmiş ve ortalama insan boyu 1,60 cm olarak dahil edilmiştir. Bu doğrultuda analizlerde yükseklik 8,60 cm olarak kabul edilmiştir.

⁶ Apollonia Antik Kenti'nin Via Sebaste yol ağına dahil olduğu, bölgede Antiokheia-Apollonia ve Apameia- Apollonia güzergahları üzerinde ele geçen mil taşlarından bilinmektedir, bkz. Coşkun Abuagla 2015. Via Sebaste için ayrıca bkz. Levick 1967: 38-39; French – Mitchell 1977: 213-215; Mitchell 1993: 70, 76-77; French 2012: 7; French 2014: No 1, 2, 4a, 4b, 5a ve 7b; Mitchell – Wagner – Williams 2021: 8, Map 3; Köker 2022: 21, Harita 3.

Fig. 2. Erenler Tepe Yerleşmesi'nden Apollonia'ya (Günümüz Uluborlu) Bakış

Gölü) ve kuzeyindeki araziye gözlemleyebilmektedir (Fig. 5). Nitekim Erenler Tepe arazi ziyareti sırasında, kule yapısından 20 km uzaklığında yer alan Burdur Gölü'nü çıplak gözle görmek mümkün olmuştur (Fig. 6). 10 km çapında ise Apollonia'nın kuzeyindeki bölgeye hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Askania Gölü'nün kuzeyindeki araziye ve Apollonia'ya bağlanan ara arter yola hâkim olan Erenler Tepe ve Kale Tepe (Konane) yerleşmelerinin birbirleri ile bakışım halinde olduğu açıktır (Fig. 7).

Erenler Tepe yerleşmesi Apollonia Antik Kenti'ni gören ve kente ulaşımın sağlandığı yol hatlarına hâkim bir konumdadır. Pisidia Bölgesi'nde özellikle Seleukoslar Dönemi'nde kurulan koloni kentlerinin territoriumlarında varlığı Demir Çağı'ndan itibaren bilinen kalelerin Hellenistik Dönem'de yeniden tahkim edildiği ve birbirini gören konumlarda yer aldıkları son yıllarda yürütülen yüzey araştırmalarından anlaşılmaktadır. Apollonia'nın territoriumunda bulunan Erenler Tepe dışında, Seleukeia Sidera Antik Kenti'nin kuzeydoğusunda yer alan Konane (Kale Tepe) yerleşmesi⁷ ile Pisidia Antiokheia antik kentinin kuzeybatısında konumlanan Sağır Kalesi ve güneydoğusunda yer alan Madenli Kalesi örnek olarak gösterilebilir⁸. Bu kale yerleşmeleri, Seleukos kolonileri ile çevrelerindeki ana

⁷ Konane (Kale Tepe) yerleşmesi için bkz. Hürmüzlü – De Giorgi – Iversen 2009: 239, Fig. 12; Hürmüzlü 2015: 179.

⁸ Sağır kale için bkz. Ağgül 2015: 16, Res. 9; Alparslan – Güngör 2018: 196, Resim 13. Madenli kalesi için bkz. Özhanlı et al. 2020: 491, Harita 2; Alparslan – Güngör 2018: 198. Pisidia Antiokheia Antik Kenti çevresinde gerçekleştirilen yüzey araştırmaları, Demir Çağ yerleşimlerinin Sultan Dağları'nda eteklerinin yukarısında konumlandıklarını ve bu yerleşimlerin kaleler ile korunduğunu göstermektedir, bkz. Özhanlı et al. 2019: 486.

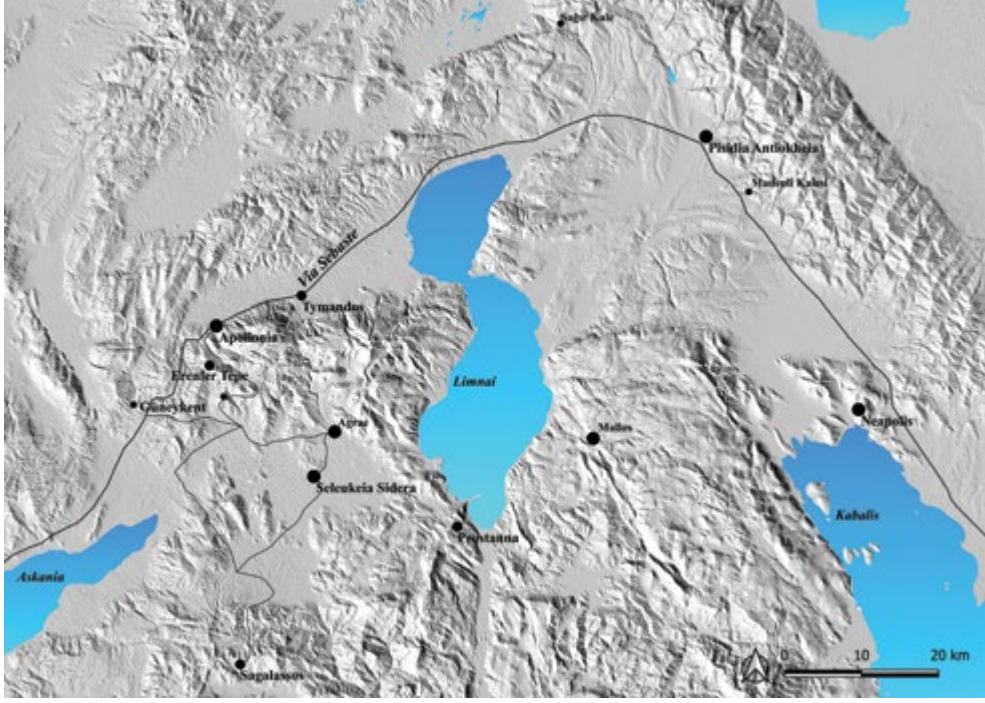

Fig. 3. Erenler Tepe Yerleşmesi Konumu

yolları ve ara arter yolları kontrol edebilecek konumlarda yer almaktadır⁹.

2. Tarihsel Çerçeve ve Savunma Sistemi

Pisidia Bölgesi'nde gerçekleştirilen araştırmalarda ele geçen arkeolojik ve epigrafik buluntular Demir Çağı'nda Phryg ve Lydia kültürlerinin Pisidia Bölgesi'nin kültürel kimliği üzerinde yoğun etkiye sahip olduğunu; bu etkinin Roma İmparatorluk Dönemi içerisinde de devam ettiğini göstermiştir¹⁰. Erenler Tepe yerleşmesi, Demir Çağı'ndan itibaren iskân görmüş olmalıdır. Nitekim aşağıda ele alınan seramik buluntular bu yerleşmede muhtemelen MÖ 9. yüzyıldan itibaren bir yerleşimin olduğunu ortaya koymaktadır.

Pisidia Bölgesi'nde Demir Çağ ve Erken Hellenistik Dönem'e ilişkin bilgilerimiz kısıtlı olmakla birlikte; bölge kentlerinden Apollonia'da muhtemelen Büyük İskender Dönemi'nde Thrakialı ve Lykialı yeni kolonistlerin kente yerleştirildiği düşünülmektedir¹¹. Pi-

⁹ Seleukeia ve Konane ile Apollonia yol ağları için bkz. Hürmüzlü et al. 2009: 248; Hürmüzlü – Hecebil 2015: 38; Hürmüzlü – Çelik – Hecebil 2017: 177. Antiocheia ve çevresi için bkz. Alparlan – Güngör 2018: 199-200; Özhanlı et al. 2019: 485; Özhanlı et al. 2020: 488-489.

¹⁰ Pisidia Bölgesinde Lydia ve Phrygia izlerine ilişkin bkz. Hürmüzlü 2009b: 496; Hürmüzlü – Tanrıver 2016; Mitchell – Waelkens 1998: 5-6; Köse 2017: 26-38.

¹¹ Arrianos ve Plinius'un aktarımları için bkz. Arrianos 1, 26; Plinius 5, 95. Kolonistlerin kente yerleşmelerine dair bir diğer düşünce, Thrakialıların I. Seleukos, Lykialıların ise Pergamon Dönemi'nde yerleştirildiğidir. Bu konuda görüşler için detaylı olarak bkz. Magie 1950: 1315; Hürmüzlü 2015: 174.

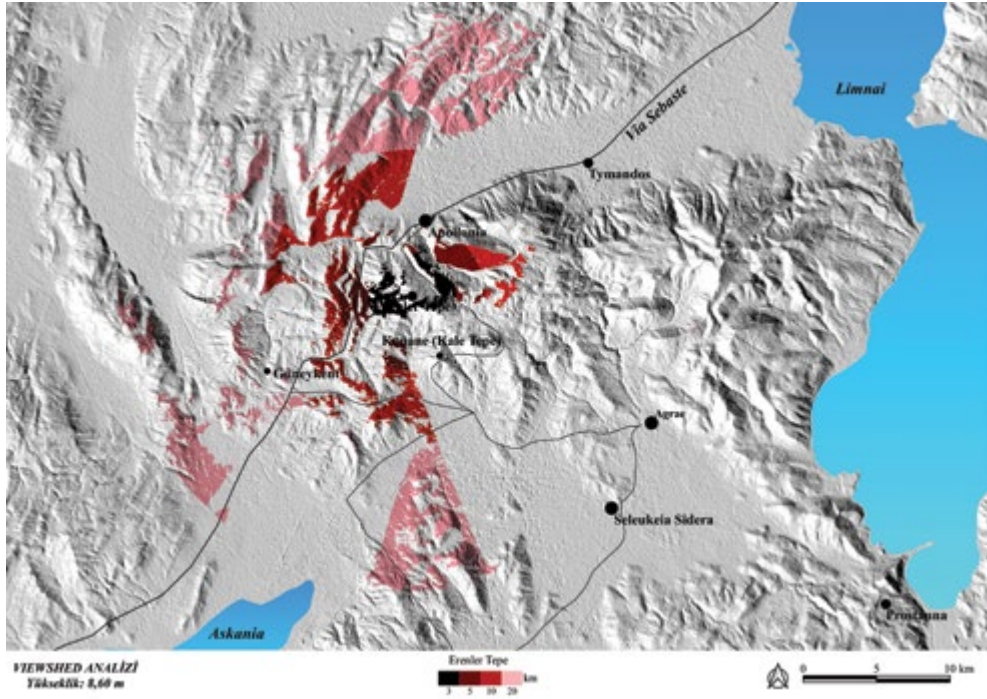

Fig. 4. Erenler Tepe Viewshed Analizi

sidia Bölgesi'nde Diadokhlar Dönemi'nde hâkimiyeti sağlamak amacıyla çıkan çatışmalar, Ipsos Savaşı (MÖ 301) ile sonlanmıştır (Özsait 1985: 37; Mitchell 1991: 122; Tekin 2008: 139-146; Köker 2022: 13). Korupedion Savaşı sonucunda (MÖ 281) Seleukos hâkimiyeti altına giren bölgede kontrolü sağlamak amacıyla çeşitli yerleşim politikaları uygulanmıştır¹². Bu savaşın sonunda geniş bir coğrafyada hâkimiyet kazanan I. Seleukos, kontrolü sağlamak amacıyla stratejik noktalarda koloni kentleri kurmuştur¹³. Koloni kentleri askeri tip, sivil tip ve iki vatandaş grubunun bir arada yaşadığı olmak üzere üç farklı tipten oluşmaktadır (Cohen 1978: 37-44; Kaşka 2017: 109). Pisidia Bölgesi'nde askeri karaktere sahip; yol ve ticaret ağlarına hâkim konumlarda bulunan dört koloni kenti (Pisidia Antiocheia, Seleukeia, Neapolis ve Apollonia) kurulmuştur¹⁴. Bu koloni kentlerine Grek kökenli ve sivil halkların göç ettirilmesi ile (*synoikismos*) büyük ölçekli kentler oluşmuştur¹⁵.

¹² Hellenistik Dönem yerleşim politikalarına ilişkin olarak bkz. Tschirikower 1927; Akalın 2006; Tekin 2008:144; Özsait 1985: 40-42; Vanhaverbeke – Waelkens 2005:49-50; Hürmüzlü 2015: 169.

¹³ Seleukoslar Döneminde kurulan kolonilere ilişkin olarak bkz. Magie 1950:456-457; Jones 1971: 127; Cohen 1978; Daubner 2011; Kaşka 2017: 10-13; Sarılar 2014: 159-190.

¹⁴ Pisidia Bölgesi koloni kentleri için bkz. Magie 1950: 457, 475; Levick 1967: 17-19; Jones 1971: 127; Cohen 1978:15; Özsait 1985: 124-125; Cohen 1995: 278-29; Mitchell – Waelkens 1998: 5-6; Cohen 1995: 278-29.

¹⁵ Pisidia Bölgesinde synoikismos için bkz. Cohen 1978: 33-40; Hürmüzlü 2015: 171; Daems – Talloen 2022: 189.

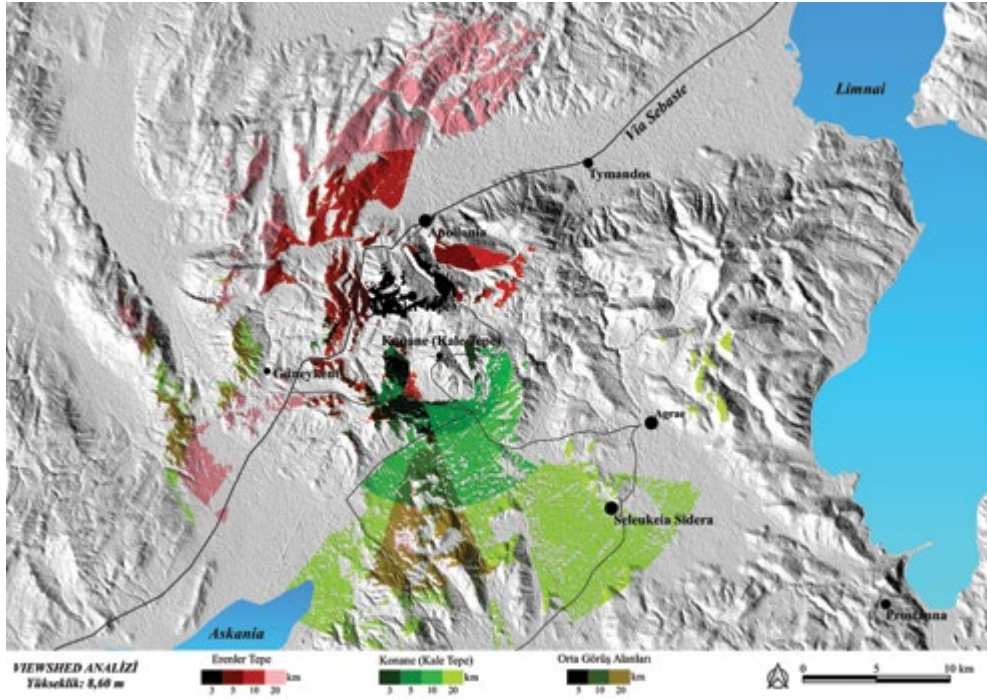

Fig. 5. Erenler Tepe ve Konane (Kale Tepe) Viewshed Analizi

Bölgedeki *synoikismos* uygulamasının izleri, Seleukos Kolonisi olan Seleukeia'nın çevresinde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarından anlaşılmaktadır. Kent çevresinde Hellenistik Dönem öncesinde yerleşimlerin varlığına dair mevcut kanıtlara karşı¹⁶, Isparta İli ve İlçeleri Yüzey Araştırmaları (IAS) kapsamında incelenen höyüklerde Hellenistik Dönem'e ait verilere az sayıda veya bu döneme ait veri hiç tespit edilememiştir (Hürmüzlü *et al.* 2020: 317).

Bölgede, koloni kentlerinin yanı sıra Demir Çağı'ndan itibaren bilinen kalelerin Hellenistik Dönem'de yeniden tahkim edilmesiyle oluşturulan kale yerleşimleri de bulunmaktadır (Hürmüzlü 2015: 178). Erenler Tepe Kale Yerleşmesi'nin, bu yerleşimlerin tipik bir örneği olduğu anlaşılmaktadır. Erenler Tepe, batı kısmında sarp bir yamaç bulunan doğal bir savunmaya sahiptir; kenti çevreleyen savunma sistemi sur duvarları ve bir kule yapısından oluşmaktadır (Fig. 8). Kuzeybatıda sur duvarının izlerine rastlanmamıştır. Savunma sistemine ait duvarların temel seviyesinin üstü korunmamış olmakla birlikte¹⁷

¹⁶ Mehmet Özsait bölgede yürüttüğü yüzey araştırmalarında, Seleukeia çevresinde yer alan höyüklerde Hellenistik Dönem öncesine ait verilere ulaşmıştır, bkz. Özsait 1986.

¹⁷ Erenler Tepe'nin doğu ve batı yamaçlarına yoğun miktarda bulunan düzensiz taş blokları, savunma sistemine ait duvarların bu bölgelere akmış olduğunu göstermektedir. Benzer durum ile Pisidia Bölgesi'nde Kıbyra Antik Kenti'nin batısında yer alan Kocayayla'da (bkz. Dökü – Baytak 2017a: 236; Dökü 2018: 144) ve Erenler Tepe'nin yaklaşık 7,5 km güneybatısında bulunan Serikli Toptaş'da da karşımıza çıkar, bkz. Hürmüzlü – Gerçek 2016.

Fig. 6. Erenler Tepe Kule Yapısından Askania Gölü'ne Bakış (LAS Arşivi)

sur hattına dair izler, anakaya üzerinde düzeltme izleri ve yer yer korunmuş duvar sıraları doğu kesimde kuzey güney hattı boyunca takip edilmektedir. Alanın topoğrafyasına uygun olarak inşa edilen sur hattının tepenin eteklerinde 249 m uzunluktaki kısmı takip edilebilmektedir. Ayrıca sur hattına ait olan duvar sıraları güney kısımda nispeten daha iyi korunmuştur (Fig. 8 ve 9). Yerleşmenin ana sur hattı ile bağlantılı 5.360 m²'lik bir iç kaleye sahip olduğu anlaşılmıştır¹⁸. Savunma sistemine ait bir diğer öge, iç kalenin sur duvarları ile de bağlantılı ve tepenin doğu kısmında yer alan 6x6 m ölçülerindeki kule yapısıdır (Fig. 8 ve 10). Kulenin kuzey ve doğu duvarları anakaya üzerinde düzeltmeler yapılarak oluşturulmuştur. Tepe'nin kuzeybatısında duvar hattına dair izlerin olmaması bu alanın giriş kapısı olarak ayrıldığını düşündürmektedir (Fig. 8). Kule, araziye ve yol ağlarına hâkim bir konuma sahiptir. Pisidia Bölgesi'nde benzer savunma sistemine sahip kale yerleşmeleri Konane (Kale Tepe), Sagalassos, Antiokheia ve Kibyra yakınlarındaki kaleler ile Pednelissos'da bilinmektedir¹⁹.

¹⁸ İç kalede dört yapı tespit edilmiştir. Yapıların değerlendirme çalışmaları devam etmektedir. Bölgede benzer şekilde bir iç kale uygulaması Konane (Kale Tepe) yerleşmesinde de karşımıza çıkmaktadır, bkz. Hecebil 2016: 145.

¹⁹ Konane için bkz. Hürmüzlü 2013; Hecebil 2016; Sagalassos'un bulunan yaklaşık 1,8 km güneybatısında Zencirli Tepe için bkz. Vanhaverbeke et al. 2010: 113. Pednelissos için bkz. Laufer 2010: 165-192. Antiocheia'nın teritoriumunda kuzeyinde bulunan Sağır Kalesi için bkz. Ağgöl 2015; güneyinde bulunan Madenli Kalesi için ise bkz. Özhanlı et al. 2020: 491, Harita 2; Alparslan – Güngör 2018: 198. Kibyra'nın kuzeybatısında yer alan Kocayayla için bkz. Dökü – Baytak 2017a: 236; Dökü 2018: 144; kuzeydoğusunda yer alan Düven Kayası için bkz. Dökü 2018: 145.

Fig. 7. Erenler Tepe Kule Yapısından Kale Tepe'ye Bakış (IAS Arşivi)

3. Demir Çağı Seramikleri

Erenler Tepe'de yerleşimin Demir Çağı'nın erken evrelerinde başladığı, seramik buluntulardan anlaşılmaktadır. Bölge'nin bu kesiminde genellikle Phryg ve Lydia etkili seramik grupları ile İonia kökenli orientalizan ve bantlı seramik grupları açığa çıkmıştır²⁰. Güneybatı kesiminde ise bu gruplara ek olarak daha geniş bir seramik repertuarı ile karşılaşmak mümkündür²¹. Erenler Tepe'nin Demir Çağı seramik buluntuları, Pisidia Bölgesi'nin kuzey yerleşmelerinde sıklıkla karşımıza çıkan repertuarı tekrar etmektedir.

²⁰ Tymandos ve çevresinde ele geçen Phryg (Gri Tek Renkli) ve Lydia etkili seramikler (Streaked Ware, Black on Red) için bkz. Hürmüzlü 2009a: 208-209, Fig. 43-44; Hürmüzlü 2009b: 495-496, Pl. 2: 3-5; Hürmüzlü 2010: 66-67, Resim 4 ve 5; Gerçek 2013:56, Fig. 7-Çizim 11; Hürmüzlü – Tanrıver 2016: 38. Konane ve çevresi için bkz. Hürmüzlü – De Giorgi – Iversen 2009: 247, Fig. 8-9; Hürmüzlü 2011: 166, Resim 8; Hürmüzlü et al. 2012: 2, Resim 4; Hürmüzlü – Iversen 2015: 534, Fig. 2. Seleukeia Sidera ve çevresinde de Isparta Arkeolojik Surveyi (IAS) kapsamında Phryg, Lydia ve İonia etkili seramik örnekleri ele geçmiştir.

²¹ Güneybatı Pisidia'da Phryg ve Lydia seramiklerinin çeşitli gruplarının (Black on Red, Streaked Ware, Bikrom, Black on Buff, Marble Ware) yanı sıra Bantlı seramikler, orientalizan ve Ephesos Ware ile Doğu Yunan, Attika ve Korinth ithallerine rastlanmaktadır. Uylupınar ve çevresi için bkz. Dörtlük 1977:14; Çokay Kepçe 2009; Kaşka 2013; Kaşka 2020; Kibyra ve çevresi için bkz. Corsten – Hulden – Gebauer 2010: 147; Corsten – Hulden – Gebauer 2011: 75; Corsten – Hulden 2012:34. Panemoteichos için bkz. Aydal et al. 1997:152. Sagalassos ve çevresi için bkz: Braekmans 2010: 95; Poblome-Deegest 2003: 138; Poblome et al. 2013a: 528; Braekmans et al. 2017: 475.

Kahverengi Tek Renkli Seramikler

Erenler Tepe Yerleşmesi'nin en erken tarihli Demir Çağı seramik grubunu kahverengi tek renkli seramiklerden oluşturmaktadır. Tabak ve kâse formlarında toplam üç parça tespit edilmiştir (Fig. 11: 1-3)²². Bu örnekler arasında ikisi tabak formundadır (Fig. 11: 1 ve 2). İççe kalınlaştırılmış ağız kenarlı tabak formları, MÖ 2. binden itibaren Boğazköy/Hattuşa (Schoop 2011: 244), Yassihöyük (Omura 2008: 106-107), Acemhöyük (Türker 2008: 313, Kat. XV: 4) ve Beycesultan (Lloyd – Mellaart 1962: 201, Fig. 47: 46) yerleşimlerinden bilinmektedir. MÖ 2. bin yerleşimlerinde karşımıza çıkan kahverengi monokrom tabak örneklerinin ağız çapları oldukça geniştir²³. Hitit Dönemi'nin sonuna kadar kullanımı devam eden bu formun boyutunun zaman içinde küçüldüğü anlaşılmaktadır²⁴. Boğazköy/Büyükkaya'da tespit edilen MÖ 9. yüzyıl örnekleri, formun Demir Çağı'nda da kullanılmasına devam ettiğinin göstergesidir (Genz 2004: 66, Taf. 39-3). Ayrıca Boğazköy/Büyükkaya'da MÖ 700-600 yıllarına tarihlendirilen örnekler de bulunmaktadır (Genz 2004: 67-68, Taf. 42:9). Erenler Tepe örnekleri form özellikleri bakımından Erken Demir Çağı'na ait örnekler olarak değerlendirilmelidir. Tabak formunun Pisidia Bölgesi'nde yayınlanmış benzerlerine rastlanmamakla birlikte, Isparta Arkeolojik Surveyi kapsamında Konane (Kale Tepe) çevresinde yürütülen yüzey araştırmalarında ele geçmiştir.

Erenler Tepe Erken Demir Çağı kahverengi tek renkli grubuna ait diğer bir örnek ise omurgalı kâse parçasıdır (Fig. 11: 3)²⁵. Formun benzer örnekleri Gordion'da kahverengi ve gri tek renkli grup içinde, MÖ 900-750 yılları arasına ait bir tabakada karşımıza çıkmaktadır²⁶.

Gri Tek Renkli Seramikler

Erenler Tepe'de "gri tek renkli" seramikler bir adet krater parçası, bir adet kâse ağız ve iki

²² Erenler Tepe'de bu gruba ait seramiklerin hamurları orta ve küçük gözenekli; içerikleri, büyük boyutlu taşçıklıdır. Hamur renkleri 2.5 YR 4/4 sarımsı kahverengi ve 10R 4/8 kırmızı; yüzey renkleri ise 5 YR 5/3 kırmızımsı kahverengi ve 10R 4/8 kırmızıdır.

²³ Schoop 2011: 247. Boğazköy/Hattuşa örneklerinde 47 cm (Schoop 2003: 172-173); Yassihöyük örneklerinde 32 cm (Omura 2008: 106); Acemhöyük örneklerinde 30 cm (Türker 2008: 88 ve 279, Kat. No. 82, Levha XV:4, tablo III) genişlikte ağız çapı görülmektedir.

²⁴ Boğazköy/Büyükkale'de MÖ 1500-1200 yılları arasına tarihlendirilen, ağız çapı 41 ve 36 cm olan (Schoop 2003: 175, Fig. 4: 5 ve 6) ve Maşathöyük'te MÖ 1275-1200 yıllarına tarihlendirilen, ağız çapı 17 cm (Özgüç 1982: 28-29, Lev. 46,1, Şek. 20) olan örnekler ele geçmiştir.

²⁵ Küçük gözenekli bir hamur yapısına sahiptir. Hamur içeriğinde küçük boyutlu taşçık, kireç, altın mika ve şist bulunmaktadır. Hamur ve yüzey rengi 2.5 YR 4/8 kırmızıdır.

²⁶ Gordion kahverengi tek renkli örnekler için bkz. Sams 1994: 208, no. 89-91, Pl. 8; Gri tek renkli örnekler için bkz. Sams 1994: 207, no. 79-81-82-86, Pl. 7. Bu grubun Erken Phryg Dönemi'nde çok sayıda örnekle temsil edildiği ve Orta Phryg Dönemi ile Geç Akhemenid örneklerine ilişkin tartışma için bkz. Toteva 2007: 62-64. Boğazköy'de ele geçen ve MÖ 730-674/73 yılları arasına tarihlenen tabakada ele geçen Gri Tek Renkli örnek için bkz. Bossert 2000: 116, no. 984, Taf. 82, Abb. 43.

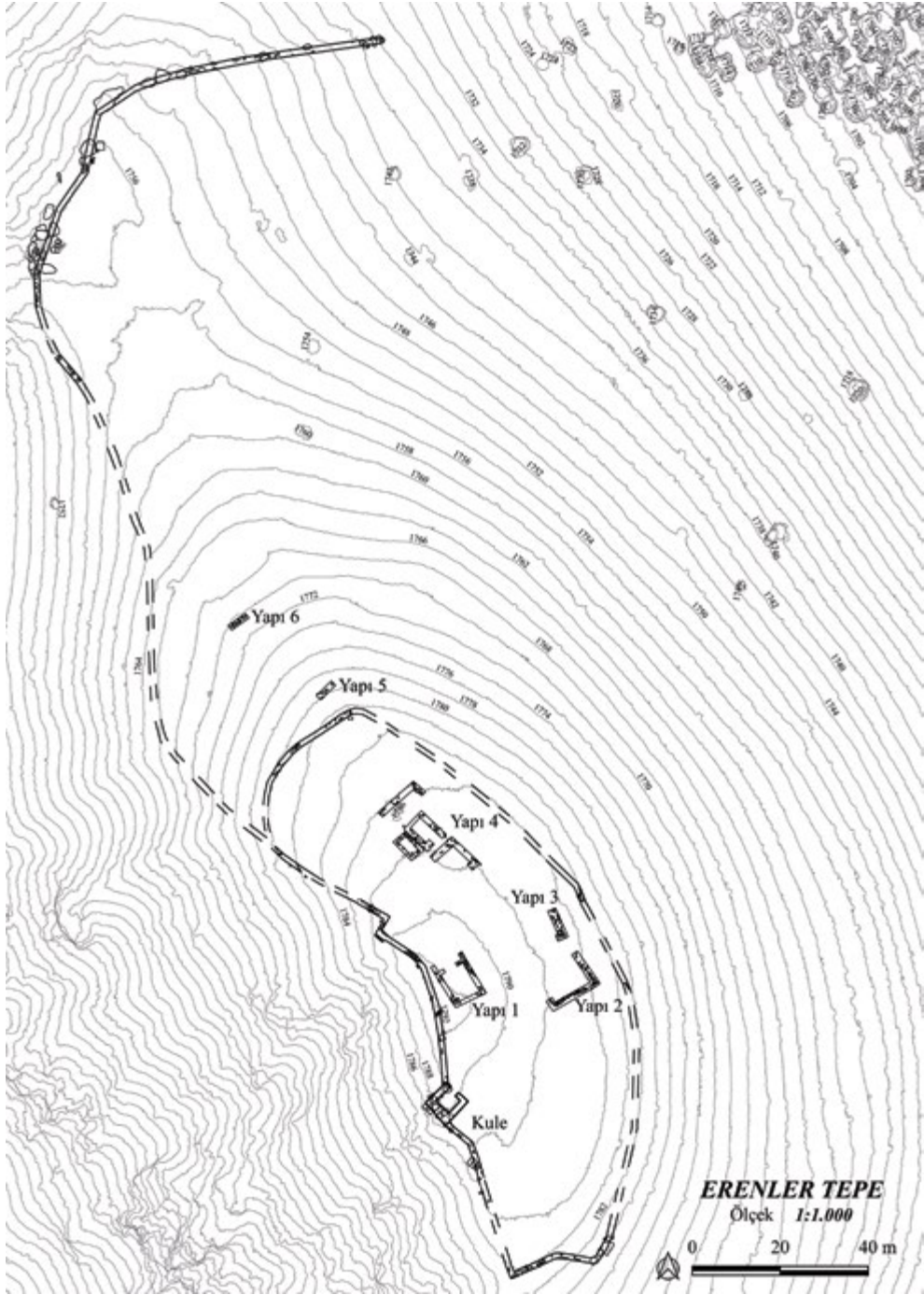

Fig. 8. *Erenler Tepe Yerleşmesi Topoğrafik Plan*

Fig. 9. Erenler Tepe Yerleşmesi Güneyi, Sur Duvarı İzleri (IAS Arşivi)

adet kulp parçaları ile temsil edilmektedir (Fig. 11: 4-7)²⁷. Pisidia Bölgesi'nde gri tek renkli seramik örnekleri Hacılar ve Düzen Tepe (Braekmans 2010: 126) ile Isparta Arkeolojik Surveyi kapsamında Gönen Höyük ve Kale Tepe (Konane) çevresinde yürütülen yüzey araştırmalarından da bilinmektedir.

Dışa dönük ve içe kalınlaştırılmış ağız formuna sahip krater parçasının (Fig. 11: 4) MÖ 9-8. yüzyıl arasına tarihlendirilen örnekleri Gordion²⁸ ve Midas Kale'de (Tamsü Polat – Kanbur 2020: 268, Kat. No.3, Fig. 3.3); MÖ 8. yüzyıla tarihlendirilen bir benzeri ise Boğazköy/Büyükkale'de ele geçmiştir (Bossert 2000: 38, Lev 21:187). Erenler Tepe örneği benzerlerine dayanarak MÖ 9-8. yüzyıl aralığı kabul edilebilir. Bir diğer gri tek renkli seramik örneği, içe dönük ağızlı kâse formundadır (Fig. 11: 5). Gordion (Sams 1994: 50 ve 209, fig.7:106) ve Midas Kale'de (Tamsü Polat – Kanbur 2020: 273, Kat. No. 26, Fig. 4: 25) ele geçen benzerleri MÖ 8. yüzyıla aittir ve Erenler Tepe örneği için de aynı tarih kabul edilebilir.

Diğer iki örnek ise büyük boyutlu, kapalı bir kaba ait iki kulp parçasıdır (Fig. 11: 6 ve 7). Üzerindeki baskı bezeme bulunan kulp (Fig. 11: 6), benzer örneklerle dayanarak tarihlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Dikdörtgen bir çerçeve içerisinde birbirini çapraz

²⁷ Hamurları gözenekli yapıya sahiptir, içeriklerinde orta boyutta taşçık ve gümüş mika bulunmaktadır. Hamur renkleri 10 YR 6/2 açık kahverengimsi gri ve 7.5 YR 3/1 çok koyu gri arasında değişmektedir. Yüzey renkleri ise 10 YR 7/2 açık gri ve 5Y 3/1 çok koyu gridir.

²⁸ Gordion'da ele geçen örnekler için bkz. Sams 1994: 122 ve 212, Figure 51:146, Henrickson 2005: 126, Figure 10-3:1.

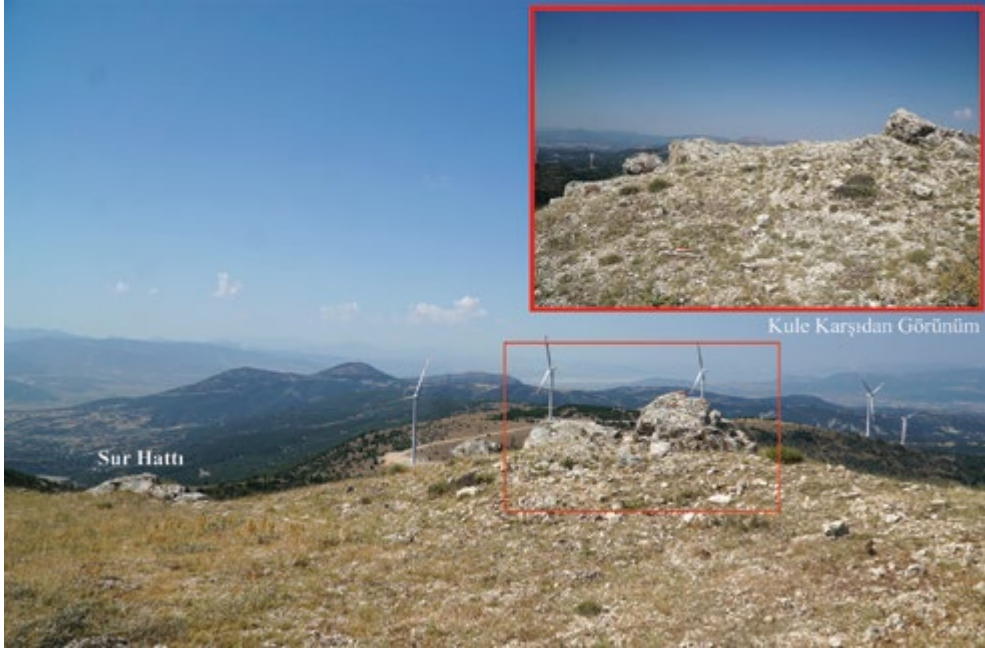

Fig. 10. Erenler Tepe Kule Yapısı (IAS Arşivi)

kesen çizgilerden oluşan motifin Sardeis'te üçgen bir çerçeve içerisinde oluşturulan benzerleri MÖ 8. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen Lydia III tabakasında ele geçmiştir (Ramage *et al.* 2021: 204, Plate 262, PC 130, P60, 397).

Black on Red Seramiği

“*Linear Black on Red*” bezeme üslubuna sahip bir tabak örneği, tipik Demir Çağı seramiklerinden bir diğeridir ve Erenler Tepe’de tek örnek ile temsil edilmektedir (Fig. 12: 1)²⁹. Tabak formunun dış yüzeyinde ve *tondosunda* birbirine paralel yatay iki bant ile *tondoda* bantlar arası rezerv alanlarında dikey çizgiler yer almaktadır. Pisidia’da benzer örnekler Uylupınar (Çokay Kepçe 2009: 37 ve 39, Fig. 36c ve 37b; Dökü – Baytak 2017b: 17, Fig. 9) ve Sagalassos’ta da (Poblome *et al.* 2013a: 528, Fig. 2) karşımıza çıkmaktadır. Pisidia Bölgesi’nde diğer *Linear Black on Red* örnekleri Panemoteichos (Aydal *et al.* 1997: 151-152) ve Isparta Arkeolojik Surveyi kapsamında Ulaş Tepe ve Demirliönü (Hürmüzlü 2009a: 212, Fig. 43c; Hürmüzlü 2009b: 496, Fig. 3b; Hürmüzlü – Tanrıver 2016: 37) ile Karayuş Höyük ve Gönen Höyük’te ele geçmiştir. *Linear Black on Red* grubu seramikleri, Sardeis’te MÖ 7. yüzyılın sonları-MÖ 6. yüzyılın başları arasına tarihlendirilmektedir (Gürtekin 1998: 27 ve 34; Gürtekin – Demir 2007: 49; Gürtekin Demir – Polat 2015: 120).

²⁹ Hamuru küçük gözenekli bir yapıya sahiptir. İçeriğinde az miktarda küçük boyutlu taşçık, kireç ve gümüş mika bulunmaktadır. Hamur rengi 5 YR 6/6 kırmızimsı sarıdır. Dış astarı 2.5 YR 5/6 kırmızı, iç astarı ise 2.5 YR 6/8 açık kırmızıdır. Hem iç hem de dış yüzeyde astar üzerine 5YR 3/2 koyu kırmızimsı kahverengi ile ek boya uygulanmıştır.

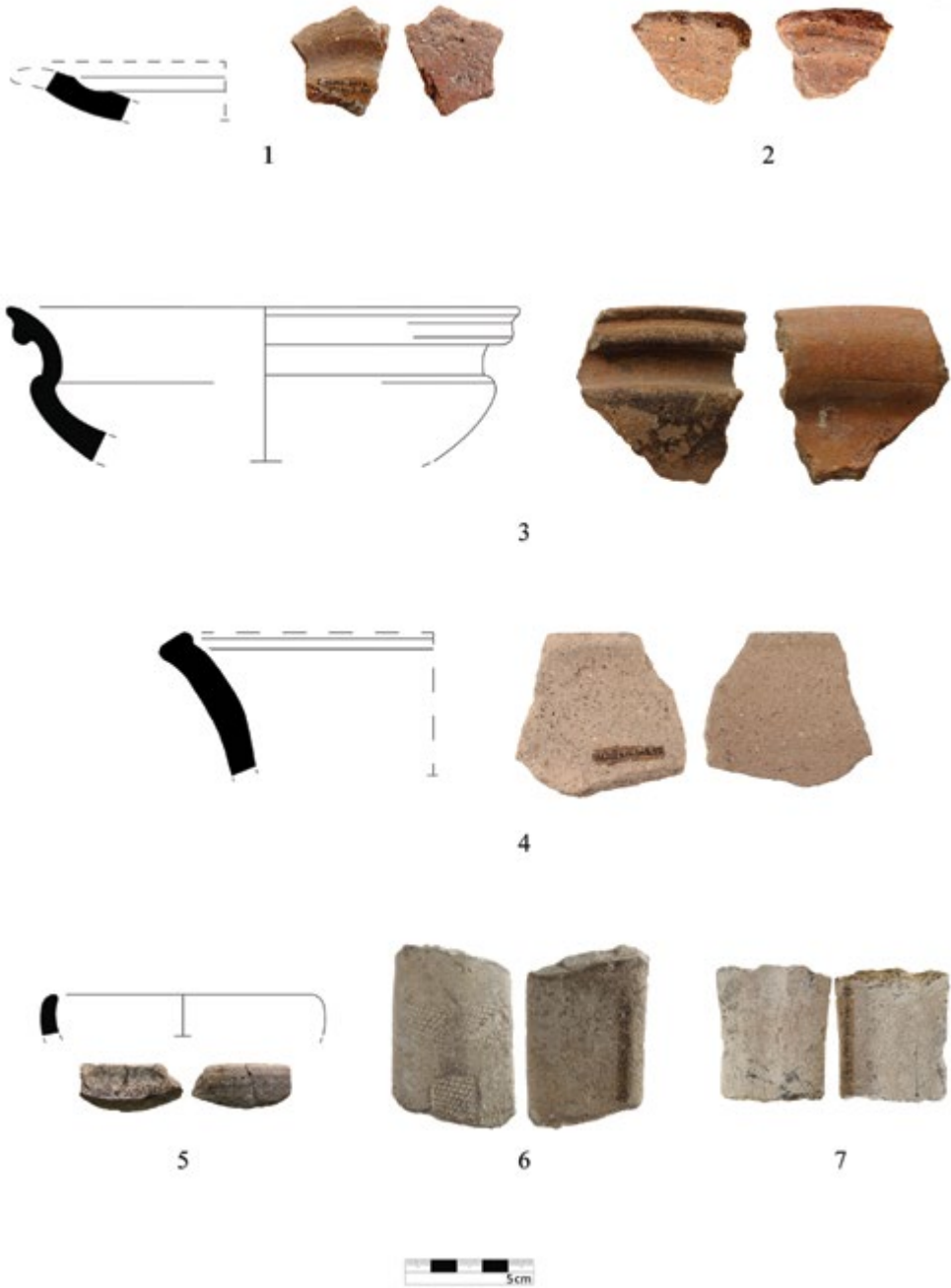

Fig. 11. Tek Renkli Seramik Grupları

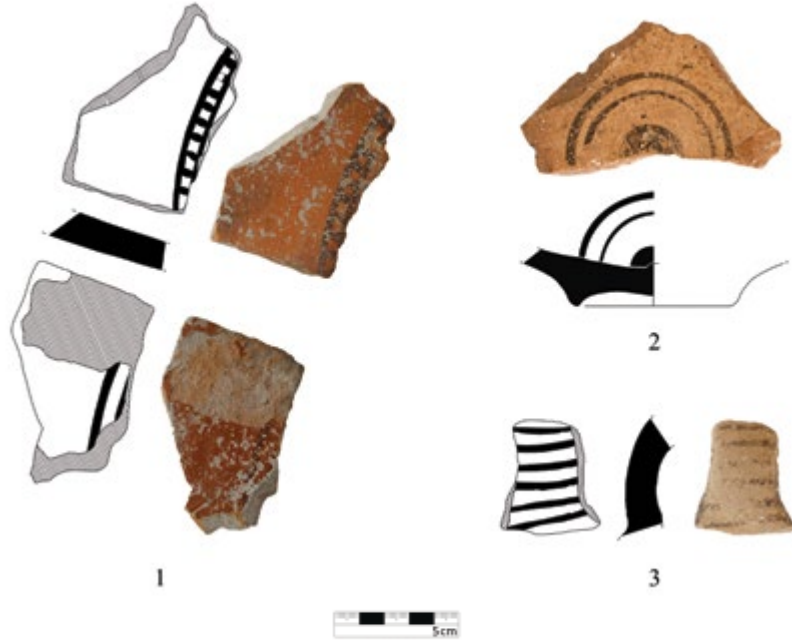

Fig. 12. *Black on Red ve Bantlı Seramikler*

Erenler Tepe *Linear Black on Red* tabak örneği de Sardeis buluntularına dayanarak MÖ 7. yüzyıl sonları-MÖ 6. yüzyıl başları arasına tarihlendirilebilir.

Bantlı Seramikler

Erenler Tepe'de birer adet bantlı kâse (Fig. 12: 2) ve olpe parçası (Fig. 12: 3) saptanmıştır³⁰. Alçak halka kaideli kâse *tondosunun* merkezinde kahverengi boyalı daire ve çevresinde iki adet konsantrik daire ile bant bezeme oluşturulmuştur. Alçak halka kaideli kâsenin *tondosunda* konsantrik daire bezeme örnekleri MÖ 6-5. yüzyıllara tarihlendirilen tabakalarda bulunmuştur³¹. Olpeye ait kulp örneği ise Uylupınar'dan bilinmektedir (Çokay Keççe 2009: 46, fig. 110a).

4. Hellenistik Dönem Seramikleri

Hellenistik Dönem seramikleri içe kıvrık ağız kenarlı kâseler (Fig. 13), *Akhamenid* kâseler (Fig. 14: 1-3), tabak (Fig. 14: 4-5), krater kaidesi (Fig. 14: 6-7) ve bir *unguentarium* kaidesi (Fig. 14: 8) parçasından oluşmaktadır.

³⁰ Hamur içeriklerinde kireç, taşçık, şamot ve kum katkısı az sayıda bulunmaktadır. Hamur renkleri 7.5 YR 6/6 kırmızımsı sarı ve 7.5 YR 7/4 pembe'dir. Bant bezeme 10 YR 5/2 grimsi kahverengidir.

³¹ Tepebağ Höyük örnekleri için bkz. Şahin – Alkaç 2020: 141, Fig. 7: 33; Dor Kenti örnekleri için bkz. Mook - Coulson 1995: 94-95, Fig. 3.6: 15 ve 23.

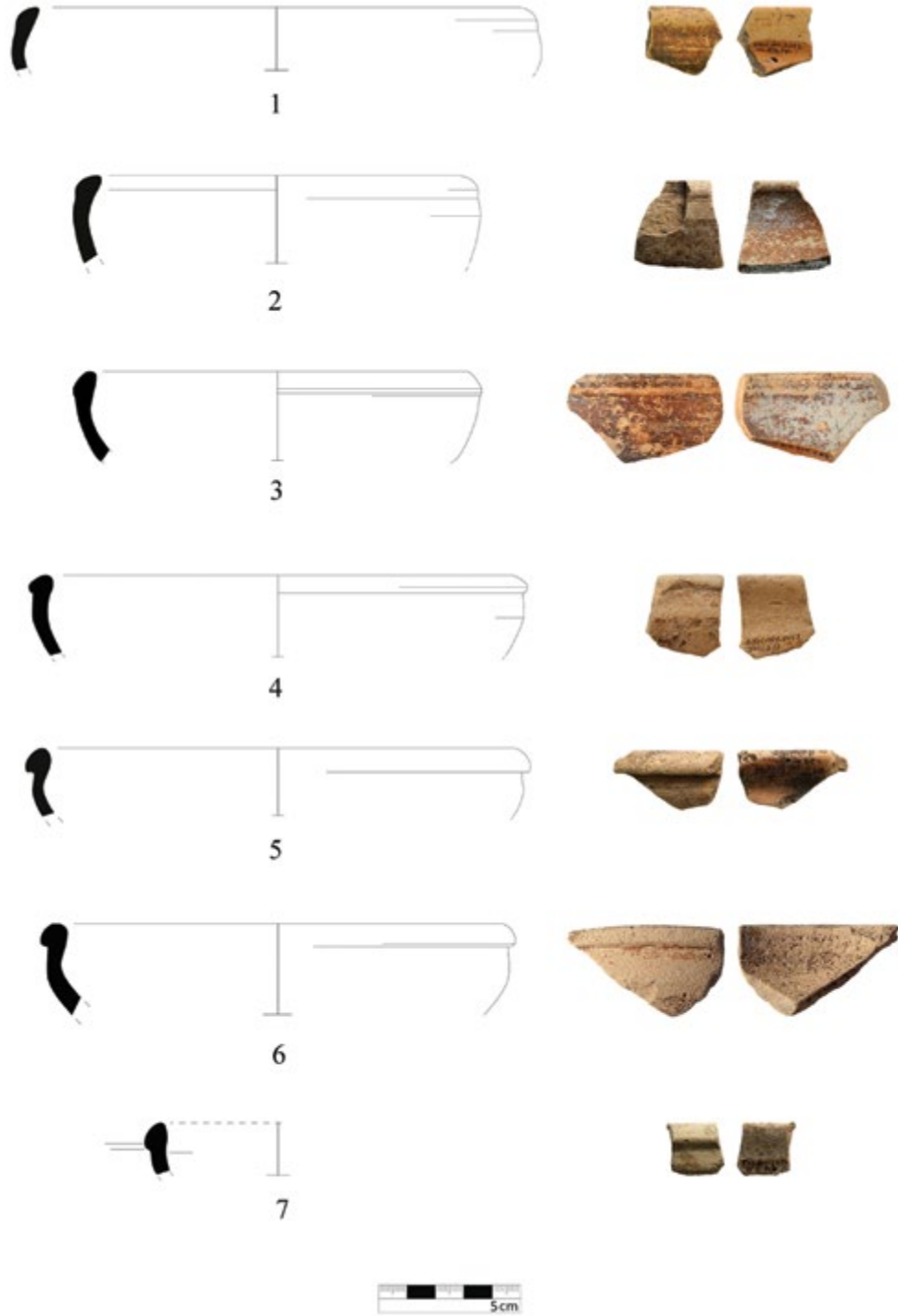

Fig. 13. İçe Kıvrık Ağız Kenarlı Kâseler.

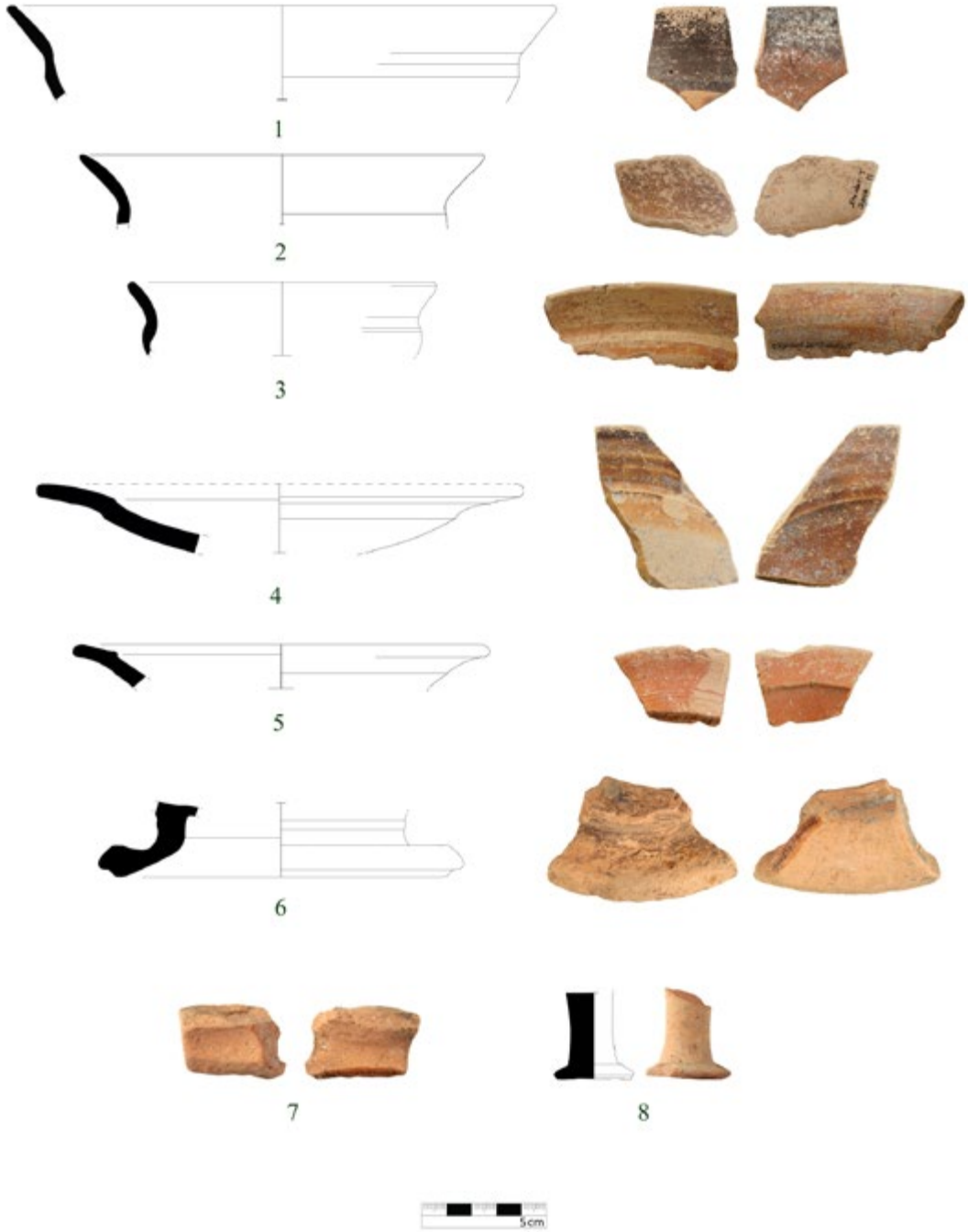

Fig. 14. Akhemenid Kâseler ve Diğer Örnekler

İçe Kıvrık Ağız Kenarlı Kâseler

Bu kâse formu MÖ 4. yüzyılın sonundan itibaren karşımıza çıkmaktadır. Erenler Tepe’de ele geçen bu gruba ait kâselerin ağız formlarında farklı tipler söz konusudur (Fig. 13). Bunlar arasında dışa hafif kalınlaştırılmış ağız formuna sahip parçalar, erken grubu oluşturmaktadır (Fig. 13: 1-3)³². Ağız çapları 16,8-13,9 cm arasındadır. Form, Sagalassos’ta Tip C170 olarak sınıflandırılmıştır ve MÖ 4-3. yüzyıllar arasına aittir (Daems *et al.* 2019: 91, Fig. 2). Dışa hafif kalınlaştırılmış ağız formunun benzer örnekleri Klazomenai’de MÖ 4. yüzyılın sonlarına (Zeren Hasdağlı 2018: 118, Fig. 3, No. 26-28), Ephesos’ta ise MÖ 3. yüzyıl içlerine (Ladstätter 2010: 89, K46, Taf. 164) tarihlendirilmektedir. Bir diğer örnek ise kanca profilli ağız formuna sahip örneklerden oluşur (Fig. 13: 4-7) ve ağız çapları 16,6-15 cm arasında değişmektedir. Kanca profilli ağız formuna sahip kâselerin benzer örnekleri ise Tocra’da MÖ 4. yüzyılın sonu-MÖ 3. yüzyılın başına tarihlendirilmektedir (Boardman – Hayes 1973: 96, No. 2414, Fig. 43, Pl. 43).

Akhamenid Kâseler

Hellenistik Dönem seramikleri arasında miktar açısından öne çıkan bir diğer grup, *Akhamenid* kâselerdir (Fig. 14: 1-3). Batı Anadolu’da Pers hâkimiyeti ile yaygın şekilde kullanılmaya başlanan bu formun kullanımı, Hellenistik Dönem’de yaygın şekilde devam etmiştir³³. Bu tipin Erenler Tepe örneklerinin ağız profilleri dışa çekiktir, gövde formu karın kısmında dışa doğru genişler ve içe doğru iniş yapar ve ağız çapları 22-12 cm arasında değişmektedir³⁴. Benzer örnekleri Sagalassos’ta MÖ 4-3. yüzyıl arası (Daems *et al.* 2019: 85, Fig. 2, A120; Poblome *et al.* 2013b: 199, Fig. 2), Sardeis’te MÖ 4. yüzyıl (Dusinberre 1999: 91, Fig. 7:15) ve Perge’de MÖ 3. yüzyılın sonu- 2. yüzyılın başı aralığına (Çokay Kepçe – Recke 2007: 87, Fig. 27-28) tarihlendirilmektedir.

5. Diğer Örnekler

Hellenistik Dönem’e tarihlendirilen diğer formlar; tabak, krater ve *unguentarium* parçalarından oluşmaktadır. Tabaklar (Fig. 14: 4 ve 5) dışa çekik ağızlı ve sıg gövdeli ağız çapları

³² Hamuru orta boyutlu gözenekli bir yapıya sahiptir. İçerisinde taşçık, kireç, gümüş mika, kuvars ve şist az miktarda bulunmaktadır. Hamur renkleri 2.5 YR 6/6 açık kırmızı ve 10 YR 6/3 soluk kahverengi arasındadır. Dış firnis renkleri 2.5 YR 5/8 kırmızı ve 7.5 YR 5/6 koyu kahverengi; iç firnis ise 2.5 YR 4/4 kırmızımsı kahverengi ve 5 YR 3/2 koyu kırmızımsı kahverengi arasında değişiklik göstermektedir.

³³ Akhamenid kâse örneklerinin görüldüğü diğer kentler için bkz: Sardeis: Dusinberre 1999: 78-80 (MÖ 4. yüzyıl - MÖ geç 3. yüzyıl); Perge: Çokay Kepçe – Recke 2007 (MÖ 3. Yüzyıl sonu-MÖ 2. yüzyıl başı); Gordion: Stewart 2010: 45-46, Fig. 26a; Patara: Varmaz 2015; Gavurtepe: Gürtekin Demir 2010: 43, Fig. 1 (MÖ geç 3. yüzyıl).

³⁴ Hamur içerikleri az ve küçük miktarda taşçık, kireç ve mika katkılıdır. Hamur renkleri 7.5 YR 7/4 pembe ile 7.5 YR 6/4 açık kahverengi arasında değişir. Astar rengi 2.5 YR 4/8 kırmızı ile 7.5 YR-7/3 pembe arasında çeşitlilik göstermektedir. Firnis rengi 2.5 YR-5/8 kırmızı ile 7.5 YR 4/3 kahverengi arasındadır.

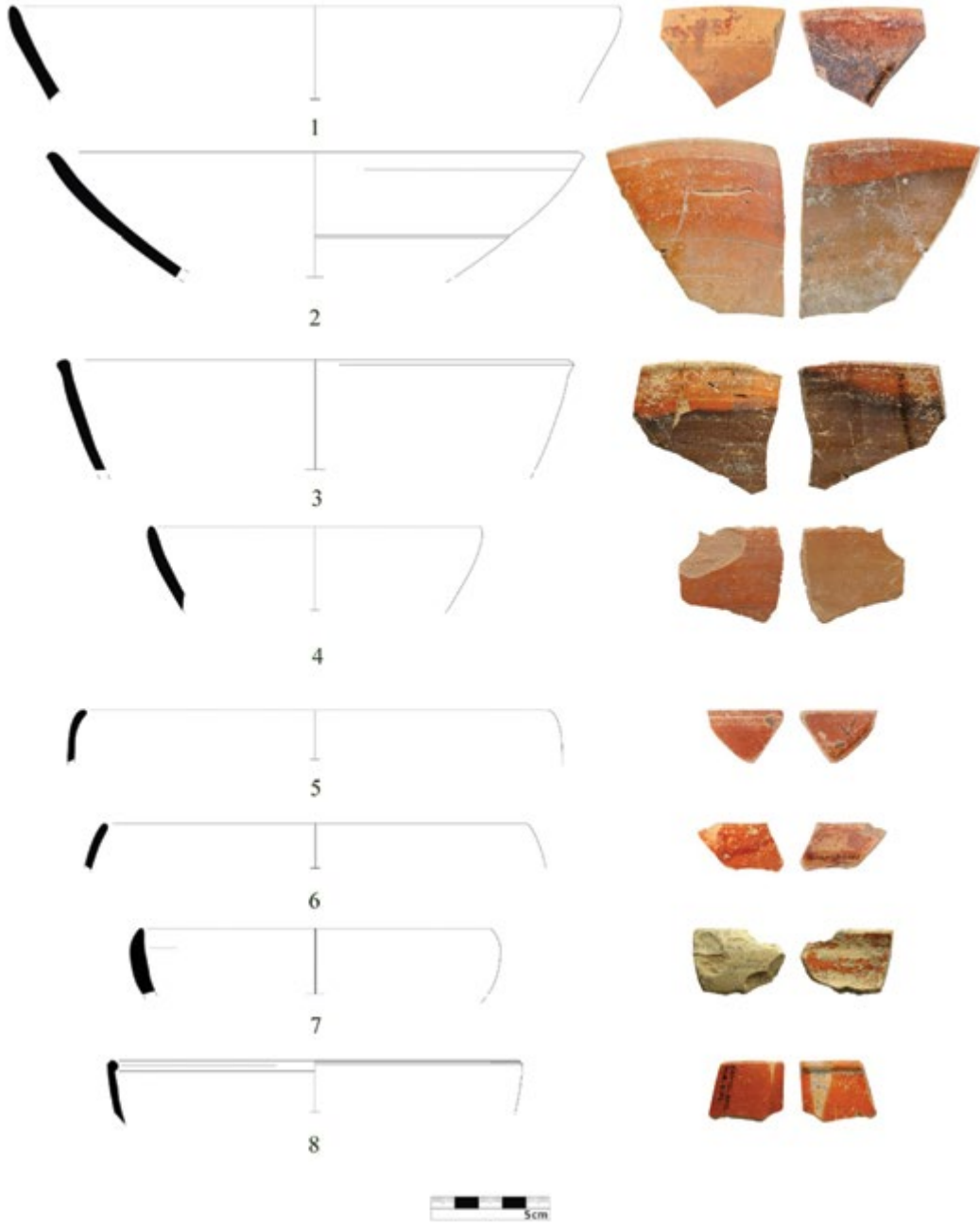

Fig. 15. *Geç Hellenistik - Erken Roma İmparatorluk Dönemi Seramikleri*

27 cm olan iki parça ile temsil edilmektedir. Ağzlarının iç kısmında tek sıra yiv bulunmaktadır³⁵. Benzer örnekleri İlion'da MÖ 3. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Berlin 1999: 89, Plate 1:158). Erenler Tepe örnekleri için de aynı tarih kabul edilebilir.

Hellenistik Dönem formları arasında ayrıca iki adet krater kaidesi yer almaktadır (Fig. 14: 6 ve 7)³⁶. Benzerleri Atina Agorası'nda MÖ 240-225 arasına (Rotroff 1997: 138, Fig. 42, Pl. 57: 596), Dor Kenti'nde MÖ yaklaşık 3. yüzyıla (Berlin 2015: 631, Table 6.1.1, Plate 6.1.1:10) tarihlendirilmektedir. Bu formda diğer örnekler Doğu Sigillatası D gruplarında da görülmektedir ve MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilen örnekleri tespit edilmiştir (Poblome – Zelle 2002: 276). Fig. 14: 8 ise iç biçimli (*fusiform*) *unguentarium* dip parçasıdır ve bu formdaki tek örnektir. Düz dipli ve dışa çıkık kaideye sahiptir. Kaide bitiminde tek sıra yiv mevcuttur. Dışa doğru hafif genişleyerek yükselen gövdenin bir kısmı korunmuştur³⁷. Benzer örnekleri MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilmektedir³⁸.

Seramik buluntular, Erenler Tepe'de Demir Çağı'nın devamında, Hellenistik Dönem'de de sürekli bir yerleşim olduğunu göstermektedir. MÖ 4. yüzyılda başlayan Hellenistik Dönem seramikleri, MÖ 1. yüzyıla kadar devam etmektedir.

6. Kırmızı Astarlı Geç Hellenistik Dönem Seramikleri

Yerleşimde saptanan Geç Hellenistik Dönem seramikleri, form ve astar özelliklerinin farklılığı ile öne çıkar (Fig. 15). Bu seramiklerin formu belirlenebilen örnekleri kâse ağız parçalarından oluşur. Astar özellikleri parçaların genelinde benzerdir, ince uygulanmış ve pürüzsüz astarlıdır. Bir adet krem, üç adet açık kahverengi ve dört adet koyu kahverengi astarlı parça dışında tamamı kırmızının tonlarındadır. Parçalardan ikisi kırmızı astarlı (Fig. 15: 3) olmakla birlikte parça üzerinde geniş bir yüzey oksidasyon nedeniyle kahverengiye dönmüştür.

Geç Hellenistik Dönem seramikleri sekiz adet kâse formundan oluşmaktadır (Fig. 15). Dik gövde profiline sahip örnekler Hellenistik Dönem'de yaygın olarak bilinen *mastos*

³⁵ Hamurları orta sertlikte olup gözenekli bir yapıya sahiptir. İçeriklerinde taşçık ve kireç bulunmaktadır. Hamur rengi 5 YR 7/6 kırmızimsı sarı ve 10 YR-8/4 soluk kahverengidir. Astar renkleri 2.5 YR 4/6 kırmızı ile 5 YR 7/6 kırmızimsı sarı, firnis ise 10 R 5/6 kırmızı ile 2.5 YR 5/8 kırmızı arasında değişir.

³⁶ Hamurları sert ve gözenekli yapıdadır, içeriklerinde kireç, kum ve mika bulunmaktadır. Hamur renkleri 7.5 YR 7/4 ve 5 YR 7/3 pembedir. Astarları mat ve pürüzlüdür. Dış ve iç astar renkleri 5 YR 7/4 ve 7.5 YR 7/4 pembe ile 10 R 5/1 kırmızimsı gridir.

³⁷ Hamuru sert ve gözenekli yapıdadır. İçeriğinde taşçık, kireç, altın mika ve kum bulunmaktadır. Hamur rengi 2.5 YR 5/6 kırmızıdır. Astarı mat ve pürüzlüdür. Astarı 5 YR 7/4 pembe ve 5 YR 6/6 açık kırmızıdır.

³⁸ Tralleis: Civelek 2001:111, Lev. XXVII: U44 (MÖ 2. yüzyıl); Saraçoğlu 2011: 6, Kat. No. 20/U20 (MÖ 2. yüzyılın 2. yarısı); Saraçoğlu – Çekilmez 2011:229, Res. 13 (MÖ 2. yüzyıl ve sonrası); Patara: Varmaz 2015: 82-83, Levha XXXVIII: H41; Nysa ad Maeandrum: Sönmez 2018: 14, Çizim 2/11 (MÖ 2. yüzyıl); Sönmez 2017: 234-235, Fig. 1/3 (MÖ 2. yüzyıl ortaları- sonları arası).

formundadır³⁹ (Fig. 15: 1-4). Benzer örneklerden MÖ 3. yüzyıldan itibaren bilinen bir form olduğu görülmektedir⁴⁰. Bununla birlikte Erenler Tepe örnekleri Hellenistik Dönem'in daha erken evrelerinden bilinen formlardan farklı olarak ağızda yiv taşımazlar ve profilleri daha sadedir; ayrıca astar özellikleri de tamamen farklıdır. Basit ağızlı ve genellikle dik gövdelidirler. Gövde profili hafif dışbükey ya da düz olabilmektedir. Formun Sagalassos'ta saptanan benzerleri Hellenistik Dönem repertuarında yaygın şekilde görülmekle birlikte (van der Enden *et al.* 2014: 86, Fig. 4; Poblome *et al.* 2013b: Fig. 5/1) Roma İmparatorluk Dönemi başına kadar devam ettiği, MÖ 1. yüzyıl sonu-MS 1. yüzyıl başı aralığı dolgularında bulunan örneklerden anlaşılmaktadır (van der Enden *et al.* 2014: 87).

Kâse formu örnekler basit ve içe dönük ağızlıdır (Fig. 15: 5 ve 6). İki örnek saptanmıştır, tamamı oldukça ince profillidir. Astar özellikleri *mastos* örnekleri ile aynıdır. Benzer örnekleri Hellenistik Dönem'de yaygın şekilde bilinir⁴¹. Hellenistik Dönem boyunca görülen tipik bir form olmakla birlikte, diğer örneklerle bir arada değerlendirildiğinde, hamur ve astar özelliklerinin benzer olması nedeniyle aynı tarih aralığına ait olduğu kabul edilebilir. Tekil örneklerden ilki (Fig. 15: 7), Kâse formları ile benzer şekilde yarımküre formu kâse örneğidir (Poblome *et al.* 2013b: Fig. 5/3). Daha kalın profilli ve dik ağızlı olması ile kâse örneklerinden ayrılır. İkinci tekil kâse formu (Fig. 15: 8) dik ve yumru şeklinde içe kalınlaştırılmış ağızlı, düze profile sahip dik gövdelidir. Ünik bir form olması nedeniyle kesin tarihi önerilememektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Erenler Tepe'de gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında saptanan seramik buluntular, yerleşimde MÖ 9-MS 1. yüzyıl başı aralığında kesintisiz bir iskâna işaret etmektedir. Erken Demir Çağı'na tarihlendirilen kahverengi tek renkli seramik grubu örnekleri yerleşimin en erken tarihli örneklerini temsil eder. MÖ 8-5. yüzyıl arasına tarihlendirilen Demir Çağı gri tek renkli (MÖ 8. yüzyıl), *black on red* (MÖ 7. yüzyıl sonları-6. yüzyıl başları) ve bantlı (MÖ 6-5. yüzyıl) seramik örnekleri de yerleşimin söz konusu dönem boyunca devam ettiğine işaret etmektedir. Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen seramik buluntuları yerleşimde ele geçen en yoğun grubu oluşturmaktadır. Seleukoslar Dönemi'nde kurulan koloni kentlerinden biri olan Apollonia Antik Kenti'ne yakın konumu ve Hellenistik Dönem'de yoğunluk gösteren buluntuları bölgenin siyasi tarihi açısından bilgi vermektedir. Yerleşimin

³⁹ Benzer örnekler için bakınız: Gassner 1997: 49, No. 123; Hürmüzlü 2009a: 209, Fig. 48b; Ladstätter 2010: Taf. 162, No. K161; van der Enden *et al.* 2014: Fig. 4.

⁴⁰ Daha önceki bir yayında, Fig. 15: 2 parça MS 1-4. yüzyıl arasına tarihlendirilen Sagalassos Kırmızı Astarlı Kapları olduğu ifade edilmiştir (Hürmüzlü *et al.* 2019: 348). Bununla birlikte, yapılan incelemeler sonucunda, bu kırmızı astarlı grubun Geç Hellenistik - Erken Roma İmparatorluk Dönemi geçişi sürecine ait bir grup olduğu anlaşılmıştır.

⁴¹ Benzer örnekler için bakınız: Ladstätter 2005: Taf. 147, K11; Ladstätter 2010: Taf. 168, K96-97; Van der Enden *et al.* 2014: Fig. 5E.

bu dönemde siyasi açıdan çalkantılı olan Hellenistik Dönem boyunca Apollonia'yı korumak üzere sürekli bir yerleşim gördüğüne işaret etmektedir. Erenler Tepe'de MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen içe kıvrık ağızlı kenarlı kâseler ve *Akhamenid* kâse formları, bu döneme ait en erken örnekleri oluşturmaktadır. Kâse formlarının yanı sıra tabak (MÖ 3. yüzyıl), krater (MÖ 3. yüzyıl) ve *unguentarium* (MÖ 2. yüzyıl) örnekleri yerleşimin kesintisiz olarak devam ettiğini göstermektedir. Form ve astar özellikleri ile Hellenistik Dönem seramiklerinden ayrılan ve MÖ 1. yüzyıl başlarına-MS 1. yüzyıl sonuna tarihlendirilen kâse örnekleri ise yerleşimde ele geçen en geç dönemi oluşturmaktadır.

Seramik buluntular, Erenler Tepe'nin de Demir Çağı'nda yerleşim görmeye başlayıp, MS 1. yüzyılda terk edildiğini göstermektedir. Bölgedeki diğer kale tipi yerleşmelerde de benzer tarihsel süreci izlemek mümkündür. İlk yerleşim yeri Kale Tepe üzerinde olduğu bilinen Konane Antik Kenti'nin, Roma Dönemi'nden itibaren Akyokuş Tepe'ye ve günümüzde Gönen İlçesi'nin bulunduğu nispeten düzlük alana taşındığı bilinmektedir (Hürmüzlü *et al.* 2015: 26-27). Sagalassos'un yaklaşık olarak 2 km güneybatısında yer alan Düzen Tepe'de de benzer bir çerçeve ile karşılaşılmaktadır (Vanhaverbeke *et al.* 2010: 119). Bölgedeki diğer kale yerleşimlerinde karşılaşıldığı gibi Erenler Tepe'nin MS 1. yüzyılda terk edilmiş olması yerleşimin düzlük alanlara taşındığını göstermektedir. Pisidia Bölgesi'ndeki kale yerleşmelerinin birbirlerine benzer şekilde Roma İmparatorluk Dönemi'nin başında terk edilmesi, Roma İmparatorluğu'nun MÖ 27'den itibaren Akdeniz dünyasının en büyük gücü haline gelmesi ve Augustus'un iktidar döneminde başlayan "barış sürecinin" (*Pax Romana*) etkileri olarak görmek mümkündür.

Kaynakça

Ağgöl, M. 2015

“Sağır Kale'nin Kuzey Pisidia Kaleleri Işığında Yorumlanması”, *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması II: Anadolu Akdenizi Sempozyumu*, O. Tekin – T. Kahya – A. Özdizbay – N. Tüner Önen (eds.), Antalya, 04-07 Kasım, 2015, İstanbul: 11-34.

Arrianos

Anabasis Alexandri. Books I-IV, E.I. Robson (eds.), London.

Akalın, A. G. 2006

“Hellenleştirmede Bir Yerleşim Ögesi: Katoikia”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 25, 39: 66-74.

Alparslan, H. – Z. T. Güngör, 2018

“Pisidia Antiokheia Kentini Çevreleyen Kale Yerleşimleri”, *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, 01-05 Ekim, 2018, Ankara: 195-210.

Aydal, S. – S. Mitchell – T. Robinson – L. Vandeput, 1997

“The Pisidian Survey 1995: Panemoteichos and Ören Tepe”, *Anatolian Studies* 47: 141-172.

Berlin, A. M. 1999

“Studies in Hellenistic Ilion: The Lower City. Stratified Assemblages and Chronology”, *Studia Troica, Band 9*: 79-159.

- 2015

“Hellenistic Period”, S. Gitin (eds.), *The Ancient Pottery of Israel and Its Neighbors from the Iron Age through the Hellenistic Period*, Volume 2, Jerusalem: 629-793.

Braeckmans, D. 2010

The Archaic, Classical and Hellenistic Ceramics in the Later Territory of Sagalassos and Düzen Tepe: The Petrographic and Geochemical Evidence, Katholieke Universiteit Leuven, Faculteit Letteren Subfaculteit Archeologie, Kunstwetenschappen en Musicologie Onderzoekseenheid Archeologie, Leuven.

Braeckmans, D. – P. Degyryse – B. Neyt – M. Waelkens – J. Poblome, 2017

“Reconstructing Regional Trajectories: The Provenance Distribution of Archaic to Hellenistic Ceramic in Central Pisidia (South-West Turkey)”, *Archaeometry* 59: 472-492.

Bossert, E. M. 2000

Die Keramik Phrygischer Zeit von Boğazköy: Funde aus den Grabungskampagnen 1906, 1907, 1911, 1912, 1931-1939 und 1952-1960, Boğazköy-Hattuša Ergebnisse der Ausgrabungen 18, Zabern.

Boardman, J. – J. Hayes, 1973

Excavations at Troia 1963-1965: The Archaic Deposits II and Later Deposits, Oxford.

Büyükkolancı, M. 2013

“Adada Antik Kenti ve Geleceği”, B. Hürmüzlü – M. Fırat – A. Gerçek (eds.), *Pisidia Araştırmaları-I Sempozyum Bildiri Kitabı: I. Pisidia Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Metinleri*, Isparta, 05-06 Kasım, 2012, Isparta: 197-214.

Civelek, A. 2001

Tralleis Nekropolü Buluntuları Işığında Hellenistik-Roma Dönemi Seramiği, Ege Üniversitesi'ne Sunulmuş Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

Cohen, M. G. 1978

The Seleukides Colonies, Wiesbaden.

-1995

Hellenistic Settlements in Europe, The Islands, and Asia Minor, Oxford.

Corsten, T. – O. Hülden – J. Gebauer, 2010

“Kibyris Araştırmaları 2009”, *ANMED VIII*: 143-147.

Corsten, T. – O. Hülden – J. Gebauer, 2011

“Forschungen in der Kibyris im Jahre 2009”, 28. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, İstanbul, 24-28 Mayıs, 2010, Ankara: 67- 81.

Corsten, T. – O. Hülden, 2012

“Zwischen den Kulturen. Feldforschungen in der Kibyris. Bericht zu den Kampagnen 2008-2011”, *Istanbul Mitteilungen Band 62*: 7-117.

Coşkun Abuagla, A. 2015

“Pisidia Apolloniası’ndan Via Sebaste’ye ait Yeni Bir Mil Taşı”, *TUBA-AR 18*: 175-180.

Çokay Kepçe, S. – M. Recke, 2007

“Achaemenid Bowls Pamphylia”, İ. Delemen (eds.), *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries B.C.)*, 20-21 Mayıs, 2005, İstanbul: 83-95.

Çokay Kepçe, S. 2009

“The Pottery from Burdur Uylupınar Necropolis”, *Adalya XII*: 29-76.

Daems D. – M. van der Enden – P. Talloen – J. Poblome, 2019

“The Hellenistic Pottery Repertoire made at Sagalassos, SW Anatolia”, *Daily Life in a Cosmopolitan World: Pottery and Culture During the Hellenistic Period*: 81-96.

Daems, D. – P. Talloen, 2022

“Moving in Together Synoikismos and Polis Formation at Sagalassos and in Southwest Anatolia”, *Bulletin of ASOR*, Vol. 387: 181-205.

Daubner, F. 2011

“Seleukidische und attalidische Gründungen in Westkleinasien. Datierung, Funktion und Status”, F. Daubner (eds.), *Militärsiedlungen und Territorialherrschaft in der Antike (Topoi 3)*, Berlin-New York: 41-63.

Dörtlük, K. 1977

“1975 Uylupınar Kazısı Raporu”, *Türk Arkeoloji Dergisi XXIV-2*: 9-32.

Dökü, F. E. 2018

“Pisidia’da Demir Çağı İzleri”, *CEDRUS VI*: 139-158.

Dökü, F.E. – İ. Baytak, 2017a

“Kabalis Bölgesi Demirçag Yerleşim Tipleri ve Gözetleme/Haberleşme Kaleleri”, *Mediterranean Journal of Humanities*, VII/2: 223-242.

-2017b

“Kortkuteli Karabayır Taş Yığma Tümülüsleri Işığında Demir Çağ Kabalis ve Milyas İlişkileri”, *Cedrus V*: 11-19.

Dusinberre, E. R. M. 1999

“Satrapal Sardis: Achaemenid Bowls in an Achaemenid Capital”, *American Journal of Archaeology*, Vol.130/1: 73-102.

French, D. 2012

Roman Roads & Milestones of Asia Minor, Vol. 3 Milestones, Fasc. 3.1. Republican, Ankara.

-2014

Roman Roads & Milestones of Asia Minor, Vol. 3 Milestones, Fasc. 3.6 Lycia et Pamphylia, Ankara.

French, D. – S. Mitchell, 1977

“Roma İmparatorluğu İlk Devirlerinde Pisidiada Yollar ve Ulaşım”, *Türk Arkeoloji Dergisi XXIV*: 213-218.

Gassner, V. 1997

Das Südtor der Tetragonas-Agora. Keramik und Kleinfunde, A. Hansel – S. Jäger – S. Jilek – H. Liko – P. Lindenbauer – K. Wölf (eds.), *Forschungen in Ephesos XIII/1/1*, Wien.

Genz, H. 2004

Büyükkaya: I. Die Keramik der Eisenzeit Funde aus den Grabungskampagnen 1993 bis 1998, Mainz.

Gerçek, A. 2013

“Kuzeybatı Pisidia’da Ele Geçen Demir Çağ Buluntu Grubu”, B. Hürmüzlü – M. Fırat – A.

Gerçek (eds.), *Pisidia Araştırmaları I Sempozyum Bildiri Kitabı: I. Pisidia Araştırmaları*

Sempozyumu Bildiri Metinleri, Isparta, 05-06 Ekim, 2012, Isparta: 48-71.

Gürtekin, R. G. 1998

Lydia Seramiğindeki Yabancı Etkiler, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, (Doktora Tezi), İzmir.

-2007

Provincial Production of Lydian Painted Pottery, A. Çilingiroğlu- A. Sagona (eds.), *Anatolian Iron Ages 6: the proceedings of the Sixth Anatolian Iron Ages Colloquium held at Eskişehir*, 16-20 August, 2004, Leuven: 47-77.

-2010

A Small Group of Pottery with Lydian Character from Gavurtepe, Alaşehir, *Arkeoloji Dergisi XV*: 41-48.

Gürtekin Demir, R. G.- Y. Polat, 2015

Between Lydia and Caria: Iron Age Pottery From Kale-i Tavas, Ancient Tabae, R.G. Gürtekin-Demir, H. Cevizoğlu, Y. Polat, G. Polat (eds.), *Keramos, Ceramics: A Cultural Approach: Proceedings of the First International Conference at Ege University*, 9-13 May, 2011, İzmir: 115-293.

Hecebil, U. 2016

“Konane Kale Tepe Yerleşmesi Hellenistik Dönem Savunma Sistemi”, *Colloquium Anatolicum 15*: 132-155.

Henrickson, R. C. 2005

“The Local Potter’s Craft at Phrygian Gordion”, L. Kealhofer (eds.), *The Archaeology of Midas and The Phrygians*, Philadelphia: 124-135.

Hürmüzlü, B. 2009a

“New Investigations at Pisidian Tymandos: Results of the Isparta Archaeological Survey”, *Colloquium Anatolicum VIII*: 199-233.

-2009b

“Remarks on Cultural Interactions in the Earlier Periods of North West Pisidia”, H. Löhr - G. Mehnert - A. Slawisch - A. Mehnert - R. Einicke - St. Lehmann (eds.), *Zurück zum Gegenstand: Festschrift für Andreas E. Furtwängler Band II*, Langenweißbach: 493-500.

-2010

“Isparta Arkeolojik Surveyi 2008 Yılı Çalışmaları”, 27. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, Denizli, 25-29 Mayıs, 2009, Ankara: 65-76.

-2011

“Isparta Arkeolojik Surveyi 2009 Yılı Çalışmaları: Konane (Conana)”, 28. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, İstanbul, 24-28 Mayıs, 2010, Ankara: 163-172.

-2013

“Konane Antik Kenti Hellenistik Dönem Yerleşmesi”, B. Hürmüzlü – M. Fırat – A. Gerçek (eds.), *Pisidia Araştırmaları I- I. Pisidia Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Metinleri*, 05-06.11, 2012, Isparta: 142-154.

-2015

“Pisidia Bölgesi’nde Seleukoslar Dönemi Yerleşim Politikaları”, *Colloquium Anatolicum 14*: 166-185.

Hürmüzlü, B. – A. de Giorgi – P. Iversen, 2009

“New Research in Northwestern Pisidia: Ancient Konane (Conana) and its Territory”, *Colloquium Anatolicum 8*: 235-256.

Hürmüzlü, B. – K. Kohlmeyer – A. De Giorgi – P. Iversen – A. Çoşkun Abuagla – A. İnan – U. Hecebil, 2012

“Isparta Arkeolojik Surveyi 2010 Yılı Çalışmaları: Konane (Conana)”, 29. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, Malatya, 23-28 Mayıs, 2011, Ankara: 1-10.

Hürmüzlü, B. – G. Kaşka – M. Fırat, 2015

“Geç Antik Dönem’de Konane”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36: 25-46.

Hürmüzlü, B. – P. Iversen, 2015

“Notes on Cultural Interaction in Northwest Pisidia in the Iron Age”, N.C. Stampolidis – Ç. Maner – K. Kopanias (eds.), *Nostoi: Indigenous Culture, Migration + Integration in the Aegean Islands + Western Anatolia During the Late Bronze + Early Iron Ages*, İstanbul: 531-538.

Hürmüzlü, B. – U. Hecebil, 2015

“Konane Antik Kenti ve Çevresinde Roma Dönemi Yol Sistemleri”, H. Metin – B.A. Polat Becks – R. Becks – M. Fırat (eds.), *Pisidia Yazıları Hacı Ali İkinci Armağanı*, İstanbul: 35-45.

Hürmüzlü, B. – A. Gerçek, 2015

“Pisidia’da Yeni Bir Kale Yerleşmesi”, C. Şimşek – B. Duman – E. Konakçı (eds.), *Mustafa Büyükkolancı’ya Armağan*, İstanbul: 309-311.

Hürmüzlü, B. – U. Hecebil – M. Ayaşan – Ç. Çelik, 2017a

“Isparta Arkeolojik Surveyi 2015 Çalışmaları”, 34. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, Edirne, 23-27 Mayıs, 2016, Edirne: 667-680.

Hürmüzlü, B. – Ç. Çelik – U. Hecebil, 2017

“Kuzeybatı Pisidia Bölgesi’ndeki Apollonia Antik Kenti ve Kırsal Yerleşimleri”, Ü. Aydınoglu – A. Mörel (eds.), *Antik Dönemde Akdeniz’de Kırsal ve Kent*, Mersin, 04-07 Nisan, 2016, Mersin: 173-186.

Hürmüzlü, B. – K. Kohlmeyer – A. Kai Browne – H. Köker – B. Ergin – B. Sönmez, 2019

“Isparta İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması 2017 Yılı Çalışmaları”, 36. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, Çanakkale, 01-11 Mayıs, 2018, Ankara: 343-352.

Hürmüzlü, B. – B. Sönmez – B. Ergin – A. Kai – Browne, 2020

“Isparta İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması 2018 Yılı Çalışmaları”, 37. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, Diyarbakır, 17-21 Haziran, 2019, Ankara: 315-320.

Hürmüzlü Kortholt, B. – Ö. Tanrıver, 2016

“Antik Kaynaklar, Epigrafik ve Arkeolojik Veriler Işığında Kuzeybatı Pisidia Bölgesi’nin Kültürel Kimliği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 37: 22-49.

Jones, A. H. M. 1971

The Cities of the Eastern Roman Provinces, Oxford.

Kaşka, G. 2017

Hellenistik Apoikia'dan Roma Colonia'sına: Antiocheia AD Pisidiam Örneğinde Bir Koloni Kentinin Yerleşim ve İdari Tarihi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Antalya.

Kaşka, M. 2013

"Uylupınar Yüzey Araştırmasında Ele Geçen Arkaik Dönem Seramikler", B. Hürmüzlü – M. Fırat – A. Gerçek (eds.), *Pisidia Araştırmaları-I Sempozyum Bildiri Kitabı: I. Pisidia Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Metinleri*, 05-06.11, 2012, Isparta: 285-293.

Kaşka, M. 2020

"Burdur Arkeoloji Müzesi İthal Seramik Koleksiyonu", A. Mörel – G. Kaşka – H. Köker – M. Kaşka – M. Fırat – S.O. Akgönül (eds.), *Pisidia ve Yakın Çevresinde Üretim, Ticaret ve Ekonomi: Uluslararası Sempozyum Bildirileri Pisidia Araştırmaları II*, Isparta, 31 Ekim - 03 Kasım 2018, Isparta: 215-242.

Kantner, J. – E. Hobgood, 2016

"A-GIS-Based Viewshed Analysis of Chacoan Tower Kivar in the US Southwest: Were They for Seening or to be Seen?", *Antiquity 90 (353)*: 1302-1317.

Koparal, E. 2011

Urbanization Process and Spatial Organization in Klazomenian Khora from Early Iron Age to Roman Period, Middle East Technical University, School of Social Sciences, Department of Settlement Archaeology, Ankara.

-2012

"Klazomenai Khora'sında Savunma Sistemi", I. Şahin (eds.), *İsmail Fazlıoğlu Anı Kitabı*, Edirne: 139-146.

Köker, H. 2022

Komama Tarihi ve Sikkeleri, Ankara.

Köse, V. 2017

Akkulturation in Pisidien, Ankara.

Ladstätter, S. 2005

"Keramik", *Hanghaus 2 in Ephesos. Die Wohninheit 4 Baubefund, Ausstattung, Funde*, H. Thür, (Ed.) Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften: 230-358.

-2010

"Keramik", *Forschungen in Ephesos IX/4 Das Prytaneion in Ephesos*, M. Steskal, (Ed.) Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 85-172.

Laufer, E. 2010

"Pednelissos, Sillyon, Adada: "Römische" Stadtmauern und kilikische Piraten?", J. Lorentzen – F. Pirson – P. Schneider – U. Wulf-Rheidt (eds.), *BYZAS 10, Aktuelle Forschungen zur Konstruktion, Funktion und Semantik antiker Stadtbefestigungen*, İstanbul: 165-193.

Levick, B. 1967

Roman Colonies in Southern Asia Minor, Oxford.

Lloyd, S. – J. Mellart, 1962

Beycesultan: The Chalcolithic and Early Bronze Levels, Vol I, London.

Magie, D. 1950

Roman Rule in Asia Minor to the end of the Third Century After Christ, Vol II, Princeton.

Mitchell, S. 1991

“The Hellenization of Pisidia”, *Mediterranean Archaeology*, Vol. 4: 119-145.

-1993

Anatolia: Land, Men, and Gods in Asia Minor, Oxford.

Mook, M. S. – W. D. E. Coulson, 1995

“East Greek and Other Imported Pottery”, E. Stern (eds.), *In Excavations at Dor, Final Report. Vol 1B, Areas A and C: The Finds*, Qedem Reports 2. Jerusalem: Institute of Archaeology, Hebrew University of Jerusalem: 93-125.

Mitchell, S. – M. Waelkens, 1998

Pisidian Antioch. The Site and its Monuments, London

Mitchell, S. – R. Wagner – B. Williams, 2021

Roman Archaeology in A South Anatolian Landscape: The Via Sebaste, The Mansio in the Döşeme Boğazı, and Regional Transhumance in Pamphylia and Pisidia. With a Catalogue of Late Roman and Ottoman Cistern, İstanbul.

Omura, M. 2008

“Archaeological Surveys at Yassıhöyük”, *AAS XVII JIAA*: 97-169.

Özhanlı, M. – H. Alparslan – E. Özen – A. Gündoğan – F. Hurata, 2019

“Isparta İli Yalvaç, Gelendost ve Şakıraağaç İlçeleri Arkeolojik Yüzeysel Araştırması 2017”, 36. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, Çanakkale, 07-11 Mayıs, 2018, Ankara: 477-490.

Özhanlı, M. – H. Alparslan – E. Özen – A. Gündoğan – H. Uğuz, 2020

“Isparta İli Yalvaç, Gelendost ve Şakıraağaç İlçeleri Arkeolojik Yüzeysel Araştırması 2018”, 37. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, Diyarbakır, 17-21 Haziran, 2019, Ankara: 487-498.

Özsait, M. 1985

Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi, İstanbul.

-1986

“1987 ve 1988 yılı Senirkent Çevresi Tarihöncesi Araştırmaları”, 4. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 18-23 Mayıs, 1989, Ankara: 323-333.

-2009

“Burdur ve Isparta 2008 Yılı Yüzeysel Araştırmaları”, *Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri* 7:115-121.

Özgüç, T. 1982

Maşat Höyük II: Boğazköy'ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit Merkezi, Ankara.

Pilinius

Naturalis Historiae II. Libri III-VIII, H.R. Rackham, 1947, London.

Poblome, J. – M. Zelle, 2002

The Table Ware Boom. A Socio-Economic Perspective from Western Asia Minor, *Patris und Imperium (Babesch 8)*: 275-287.

Poblome, J – R. Degeest, 2003

“Ceramics”, H. Vanhaverbe- M. Waelkens (eds.), *The Chora of Sagalassos, The Evolution of the Settlement Pattern from Prehistoric until Recent Times, Studies in Eastern Mediterranean Archaeology V*: 138-147.

- Poblome, J. – D. Braekmans – N. Fırat – B. Neyt – E. Kaptijn – H. Vanhaverbeke – F. Martens – K. Vyncke – R. Willet – M. Waelkens – P. Degryse, 2013a**
How Did Sagalassos Come To Be? A Ceramological Survey, M. Tekocak (eds.), *K. Levent Zoroğlu'na Armağan, Studies in Honour of K. Levent Zoroğlu*, İstanbul: 527-540.
- Poblome, J. – D. Braekmans – B. Mušič – M. van der Eenden – B. Neyt – B. de Graeve – P. Degryse, 2013b**
“A Pottery Kiln Underneath the Odeon of Ancient Sagalassos. The Excavation Results, the Table Wares and Their Archaeometrical Analysis”, *BAR International Series 2539, Networks in the Hellenistic World According to the Pottery in the Eastern Mediterranean and Beyond*, N. Fenn – C. Römer-Strehl, (Eds) Oxford, 193-204.
- Ramage, A. – N. Ramage – R. G. Gürtekin Demir, 2021**
Ordinary Lydians at Home; The Lydian Trenches of the House of Bronzes and Pactolus Cliff at Sardis, London.
- Rotroff, S. I. 1997**
Hellenistik Pottery Athenian and Imported Wheelmade Table and Related Material, *The Athenian Agora XXIX*, New Jersey.
- Sams, G. K. 1994**
The Gordion Excavations, 1950-1973: Final Reports, Volume IV: The Early Phrygian Pottery, Philadelphia.
- Saraçoğlu, A. 2011**
Hellenistic and Roman Unguentaria from the Necropolis of Tralleis, *Anatolia 37*: 1-42.
- Saraçoğlu, A. – M. Çekilmez, 2011**
Tralleis Batı Nekropolis ve Konut Alanı Hellenistik Dönem Seramiği: 2006-2007 Buluntuları, *Colloquium Anatolicum X*: 219-249.
- Sarılar, M. 2014**
“Küçük Asya'da I. Antiokhos (Soter) Dönemi'nde Seleukos Kolonileri”, *Eskiçağ Yazuları 6*: 159-190.
- Schoop, U. D. 2003**
“Pottery Traditions of the Later Hittite Empire: Problems of Definition”, B. Fischer – H. Genz – E. Jean – K. Köroğlu (eds.), *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolian and its Neighbouring Regions, Proceedings of the International Workshop*, İstanbul, 8-9 Kasım, 2002, İstanbul: 167-178.
- 2011**
“Hittite Pottery: A Summary”, H. Genz-D.P. Mielke (eds.), *Insights into Hittite History and Archaeology, Colloquia Antiqua 2*: 241-273.
- Sönmez, B. 2017**
Nysa Ad Maeandrum Çarşı Bazilikası Hellenistik ve Roma Dönemi Seramikleri, G. Çoşkun (eds.), *Anadolu, Arkeoloji, Zaman ve Mekân*, Dumlupınar Üniversitesi V. Arkeoloji Sempozyumu, 10 Ekim-05 Aralık, 2016, Kütahya: 231-250.
- 2018**
Nysa Ad Maeandrum Cadde 1-Plateia Hellenistik ve Roma Dönemi Sofra Kapları ve Unguentariumları, *SDU Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 45: 11-42.
- Stewart, S. M. 2010**
Gordion After the Knot: Hellenistic Pottery and Culture, Cincinnati University, College of Arts and Science, Doctorate of Philosophy, ABD.

Şahin, F. – F. Alkaç, 2020

“Banded Bowls from Tepebağ Höyük (Cilicia Pedias)”, *Adalya* 23: 133-173.

Tamsü Polat, R. – N. Kanbur, 2020

“Yeni Araştırmalar Işığında Midas Kale Phryg Seramikleri”, *OLBA XXVIII*: 263-294.

Tekin, O. 2008

Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş, İstanbul.

Topouzi, S. – S. Soetens – A. Gkiourou – A. Sarris, 2000

“The Application of Viewshed Analysis in Greek Archaeological Landscape”, 6th Annual Meeting of the European Association of Archaeologists, Portugal, 10-17 September, 2000, Lisbon: 1-15.

Toteva, G.D. 2007

Local Cultures of Late Achaemenid, Minnesota Universty, Ann Arbor.

Türker, A. 2008

Asur Ticaret Kolonileri Çağında Acembhöyük Çanak Çömleği, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara.

Tscherikower, V. 1927

Die Hellenistische Stadtgründungen von Alexander der Grossen bis auf die Römerzeit, Leipzig.

Vanhaverbeke, H. – M. Waelkens, 2005

“If You Can't Beat Them, Join Them? The Hellenization of Pisida”, *Mediterranean Archaeology* 18: 49 - 65.

Vanhaverbeke, H. – M. Waelkens – K. Vynche – V. de Laet – S. Aydal – B. Mušič – B. de Cupere – J. Poblome – D. Braeckmans – P. Degryse – E. Marinova – G. Verstraeten – W. van Neer – B. Šlapšak – I. Medarič – H. A. Ekinci – M. O. Erbay 2010

“‘Pisidian’ culture? The Classical-Hellenistic site at Düzen Tepe Near Sagalassus (Southwest Turkey)”, *Anatolian Studies* 60: 105-128.

Van der Enden, M. – J. Poblome – P. Bes, 2014

From Hellenistic to Roman Imperial in Pisidian Tableware: The Genesis of Sagalassos Red Slip Ware, H. Meyza (eds.), *Late Hellenistic to Medieval Fine Wares of the Aegean Coast of Anatolia Their Production, Imitation and Use*, Prace Instytutu Kultur Śródziemnomorskich I Orientalnych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa: 81-93.

Varmaz, Ş. 2015

Patara Su Yolu Çalışmalarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Seramikleri, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Denizli.

Zeren Hasdağlı M. 2018

“Klazomenai Geç Klasik Dönem Yerel Üretim Kâseleri”, *ADerg* XXIII: 109-141.

Urartu Bürokrasisi'ne Dair Notlar ve İdari Açından Krâli Kentlerin Konumu*

Notes on Urartian Bureaucracy and the Administrative Status of the Royal Cities

Armağan TAN**

DOI: 10.58488/collan.1122559

Keywords: Urartian, Bureaucracy, Royal Cities, Administrative Structure, ^{LÜ}NAM.

The core of the cultural and political definition, which we call Urartu, is the royal cities. These cities, many of which have been identified by archaeological excavations, are the places where Urartian material culture is most clearly revealed with the help of architecture, pottery and other finds. However, similar clear definitions regarding the positions of these cities within the administrative and bureaucratic structure could not be made. This is due to the fact that the written records obtained are usually monotonous royal propaganda texts. However, an evaluation of the existing bureaucratic records as a whole offers some clues about the administrative positions and persons settled in the royal cities in detail.

Understanding this general structure is possible by discussing the use of writing and thus bureaucracy in royal cities. The assessments we've attempted to make in this context show that the highest level administrators in the Urartu royal cities may be people with the title of ^{LÜ}NAM. This term is often confused with ^{LÜ}EN.NAM, who is known to be the governor of the state. However, the provinces have a different position than the royal cities in terms of the people with this title, who are known to be the rulers of the Urartian provinces, and the administrative structure.

Anahtar Kelimeler: Urartu, Bürokrasi, Krâli Kentler, İdari Yapı, ^{LÜ}NAM.

Urartu olarak adlandırdığımız kültürel ve siyasal yapının çekirdeğini krâli kentler oluşturur. Birçoğu arkeolojik kazılarla tespit edilmiş olan bu kentler mimari, çanak çömlek ve diğer buluntular yardımıyla Urartu materyal kültürünün en net biçimde tanımlanabildiği yerlerdir. Ancak bu şehirlerin idari ve bürokratik yapı içerisindeki konumlarına ilişkin benzer netlikte tanımlamalar yapılamamıştır. Bunda mevcut Urartu yazılı kayıtlarının genellikle tekdüze krâli propaganda metinleri olmasının payı bulunur. Ancak az sayıdaki bürokratik kayıtların bir bütün olarak daha ayrıntılı olarak değerlendirilmesi, krâli şehirlerde yerleşik bulunan idari mevkiler ve kişiler hakkında önemli ipuçları sunar.

Bu genel yapının anlaşılabilmesi ise yazının ve dolayısıyla bürokrasinin krâli şehirlerdeki kullanımının tartışılması ile mümkün olabilmektedir. Bu kapsamda yapmaya çabaladığımız değerlendirmeler Urartu'da krâli şehirlerde bulunan en üst düzey yöneticilerin ^{LÜ}NAM unvanına sahip kişiler olabileceğini göstermektedir. Bu kavram şimdiye kadar genellikle eyalet valisi oldukları bilinen ^{LÜ}EN.NAM ile karıştırılabilmektedir. Ancak Urartu eyaletlerinin yöneticileri olduğu bilinen bu unvana sahip kişiler ve idari yapı açısından eyaletler, krâli şehirlerden çok daha farklı bir konuma sahiptir.

* Hakeme Gönderilme Tarihi: 28.05.2022 Kabul Tarihi: 20.12.2022

** Araş. Gör. Dr. Armağan TAN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarih Anabilim Dalı, TR-34134 İstanbul, armagantan@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1598-5706

Giriş

MÖ 9. yüzyılın ortalarında Tuşpa (Van) merkezli olarak kurulan Urartu Krallığı, sahip olduğu yerleşik karakterli kültürel yapısı ile etkili olduğu bölgelerde her açıdan bir “*Urartu Dönüşümü*”nün yaşanmasını sağlamıştır. Urartu ile birlikte bu geniş ve parçalı coğrafyalarda yaşanan keskin değişim kendisini belirgin olarak mimaride ve şehirleşmede göstermiştir. Bu gelişim süreci Urartu ile birlikte kültürel ve siyasi açıdan daha standart ve tanımlanabilir niteliklerin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır.

Bu kültürel ve siyasi yapının çekirdeğini ise krâli kentler oluşturmaktadır. Bu kentler sahip oldukları planlı sitadelleri, standart tapınakları, sarayları, krâli depoları ve geniş alanlara yayılan aşağı yerleşmeleriyle, kendine has ve daha öncesinde görülmeyen yeni bir yerleşim modeli olarak Urartu ile birlikte ortaya çıkmıştır. Bu yeni modelde alt ve üst yapıların, hatta bütün bir şehrin ortak krâli bir aklın ve planlamanın neticesinde kurgulanmış olduğunu anlamaktayız. Bu gelişmeler elbette Urartu toplumunun ve idari sınıfın kendine has krâli ihtiyaçları çerçevesinde şekillenmiş olmalıdır. Bu krâli ihtiyaçlar başkent Tuşpa başta olmak üzere şimdiye kadar toplamda bilinen 12 Urartu kentinde kendisini en net biçimde göstermiştir.¹ Bunlar, yukarıda ana hatlarını sıraladığımız standart özellikleriyle Urartu karakterinin ve kültürünün büyük oranda tanımını oluşturan merkezlerdir.² Arkeolojik açıdan somut tanımları mümkün olabilen bu kentlerin idari ve bürokratik anlamda da işlevlerinin sorgulanması gereklidir. Bu makalede özellikle Urartu kentlerinin arkeolojik tanımlarından ziyade, yazılı kaynakların sunduğu kimi verilerden hareketle krâli kentlerin idari yapısı ve bürokratik işleyişi hakkında yeni yaklaşımlar sunulmaya çalışılmıştır. Bunu yaparken bürokrasinin ürünü olan yazılı kaynaklar buldukları yerleşmelerle birlikte değerlendirilerek kimi ayrıntılarda bürokrasisinin işleyişi hakkında tespitler yapılabilmektedir.

Bürokrasi ve Krâli Kentler Arasındaki İlişki

Merkezi devlet kavramının Urartu açısından sahip olduğu tanım, bu krâli kentlerin çekirdekte olduğu bir idari yapının varlığı ile anlam kazanmaktadır. Bu devletleşme süreci özellikle yerleşik ve yazılı kültürün binlerce yıllık köklü bir geçmişe sahip olduğu güneydeki Mezopotamya devlet geleneğinin Urartu ile birlikte kuzeye yansması olarak

¹ Arkeolojik kazısı yapılan bu kentler; Tuşpa, Anzaf, Körzüt, Aznavurtepe, Armavir (Argiştihinili), Arinberd (Erebuni), Çavuştepe (Sardurihinili), Toprakkale (Rusaşinili Qılbanikai), Karmir Blur (⁴IM-ni URU/Teişebai URU), Ayaniş (Rusaşinili Eidurukai), Kef Kalesi (⁴Haldiei URU), Bastam (Rusai URU. TUR)'dır. Ayrıca bkz. Köroğlu 2011: 25.

² Urartu kent modelinin ve yerleşim tipolojisinin arkeolojik açıdan tanımlanması için bkz. Köroğlu 2011, 2020; Danışmaz 2020.

değerlendirilebilir. Bu yazılı kültür Urartu'da kendisini çok sayıda krâli kitabe ve çok çeşitli bürokratik belge ile temsil etmektedir.

Urartu tarihi kaynakları içerisinde taşlar üzerinde bulunan krâli yazıtlar sayıca en fazla olan kaynak grubunu oluşturmaktadır. Ancak, genellikle öznelere ve bölgelerin değışçebildiği kalıplaşmış çok sayıdaki tekrarlardan oluşan bu krâli propaganda metinleri, bürokratik ve toplumsal yapının anlaşılması söz konusu olduğunda yetersiz kalmaktadır. Bu noktada kısıtlı miktarda olsa da sahip oldukları nitelik açısından önemli veriler sunan çivi yazılı kil tabletler kritik bir öneme sahiptir. Bu türden kil tabletler üzerindeki bürokratik yazışmalar, krâli yazıtların aksine sahip oldukları işlevsel nitelikleri ön planda olduğu için bürokrasisinin ve idari yapının anlaşılması adına oldukça önemlidir. Bu işlevsel kullanımlarını anlayabilmek için ilgili kaynakları kendi içerisinde ayrıntılı olarak değerlendirmemiz gerekir. Bu amaçla bu çalışmada söz konusu bürokratik kaynakların sahip oldukları bazı nitelikler üzerinden değerlendirmeler ve tespitler yapılmaya çalışılacaktır. Bu kaynakların daha iyi tanımlanabilmesi, bürokrasiye ve idari yapıya ilişkin yeni bir takım sonuçları elde edebilmemize imkân tanımaktadır.

Urartu krâli yazıtları propaganda amacı taşımakla birlikte aynı zamanda söz konusu faaliyetleri gerçekleştiren kral adına bir tür mülkiyet bildiren “envanter” kayıtlarıdır ve bu yönleriyle dolaylı yönden bürokrasinin de bir parçası olarak görülebilir.³ Urartu yazıtlarının genelinde karşımıza çıkan bu sahiplenme çabası ve kaydetme kaygısı kimi zaman steller ve anakayalar üzerinde ele geçirilen ülkeleri konu edinirken, kimi zaman da inşa edilen krâli yapıların kim tarafından yaptırıldığını veya tapınaklara, mezarlara armağan edilen eşyaların kime ait olduğunu anlatmaktadır. Bir inşa faaliyeti sonucu yazılan krâli yazıtlar genellikle taşlar üzerinde kalıcı vaziyette bulunuyorken, bürokratik yazışmalar ise işlevsel kullanımlarından ötürü kil ve diğer materyaller⁴ üzerinde olmak zorundadır. Silahlar ve diğer metal buluntular gibi taşınabilir objeler üzerindeki yazıtlar ise bu nesnelere mensul nitelikleri ile ilişkili olarak yine bir tür “envanter ve sahiplenme” kaygısını yansıtmaktadır.⁵

Urartu'da idari ve toplumsal yapıya ilişkin daha ayrıntılı bilgi veren bürokratik kil tabletler ise işlevsel özellikleri ile ön plana çıkarlar. Şimdilik çok azı gün yüzüne çıkarılmış

³ Krâli yazıtlarda bahsedilen konular genellikle askeri başarılar ve mimari faaliyetlerdir. Ancak söz konusu yazıtları okuyabilecek kişi sayısının kısıtlı olduğu düşünülürse, bu anıtların dar bir kitleye hitap eden içeriğinden ziyade, krâli anıtlar olarak taşıdıkları sembolik anlamlarının daha ağır bastığı söylenebilir.

⁴ Çanak çömlek üzerindeki yazıtlar dışında muhtemelen günümüze ulaşmayan deri veya ahşap gibi başka tür materyaller üzerine de yazı yazılmış olabilir.

⁵ Bu sahiplenme kaygısı krallar arasında süregelen örtülü bir rekabetin de yansıması olmalıydı. Özellikle tapınaklarda kendisinden önceki kralların tanrılara bıraktığı armağanların korunuyor olduğu bilinmektedir. Metal objelerin krâli envanterler olmasına ilişkin ayrıca bkz. Işık ve Kuvaç 2018; Roaf 2012. Kimi yazıtlarda “benden önce burada hiçbir şey yapılmamıştı” gibi vurgulamaların olması, yazım üslubunun yanı sıra benzer kaygıların mimari anlamda yansıması olmalıdır (İşpuni: CTU A 2-11; I. Argiști: CTU A 8-17; II. Argiști CTU A 11-1; II. Rusa: CTU A 12-1/4; Erimena oğlu Rusa: CTU A 14-1).

olsa da sahip oldukları kimi bürokratik standartlar, az sayıdaki bu kayıtların henüz bulunamamış olan çok daha eskiye uzanan bir geleneğin ürünü ve kapsamlı bir koleksiyonun parçası olabileceğine işaret eder. Bu yazıtlarda şimdilik örneklerin az olması içerikte bahsi geçen birçok kelimenin anlamı ile ilgili filolojik tartışmaların devam etmesine neden olmaktadır.⁶ Ancak mevcut kayıtların kimi ayrıntılarında bürokrasi ve idari yapıya dair bazı çıkarımlar yapabilmek mümkündür. Burada öne süreceğimiz bürokrasiye ilişkin bazı tespitler ve öneriler ileride ortaya çıkabilecek yeni bulgularla gelişip değişebilir.⁷

Urartu bürokratik kayıtları sahip oldukları özellikler itibariyle ilk bakışta bazı farklılıklar taşımaktadır. Urartu bürokratik kayıtlarının önemli bir kısmını oluşturan tabletlerde mühür baskısının bulunup bulunmaması bu farklılıkların başında gelmektedir. Nitekim elimizdeki çok az sayıdaki Urartu tableti mühürlü ve mühürsüz tabletler olarak ayrı ayrı sınıflandırılabilir. Örneğin mühürlü üst düzey⁸ bir tablet ile mühürsüz bir envanter kaydı aynı türden bir işleve sahip değildir. Tıpkı gündelik pratik ihtiyaçlar için kullanılan bullalar ve krâli yazıtların birbirinden çok farklı işlevlere sahip olduğu ve değerlendirilirken bu anlamda ele alınması gerektiği gibi. Bir tabletin mühürlenmiş olması, tableti gönderen ve teslim alan yer, makam ve kişilerin anlaşılması adına da kritik bir anlamı üstlenir. Mühürsüz tabletler ise söz konusu belgenin bir yerden bir başka yere gönderilmediği, doğrudan bulunduğu şehirle ilişkili kayıtlar olabileceğini göstermektedir. Bu gibi işlevsel farklılıklar göz önüne alınmadan Urartu'da bürokratik işleyişin ve mevkilerin anlaşılması oldukça güçtür.

Urartu'da başkent dışındaki krâli kentlerde bulunmuş olan ve mühürlenerek gönderilmiş olduğu anlaşılan tabletler, muhtemelen merkezdeki kralın veya kral adına görev yapan üst düzey bürokrasinin diğer kentlere gönderdiği yazılı emirlerdir. Bu nedenle *in situ* olarak buldukları yer bu anlamda belgenin ve dolayısıyla direktifin ulaştığı varış noktası olmalıdır.⁹ Genellikle bu türden mühürlenerek gönderilen belgelerin yazım stili ve içerik açısından da üst düzey bir idari ofisten çıktığı açıkça belli olmaktadır (Fig. 1). Daha acemi

⁶ Özellikle Toprakkale Tableti ile ilgili tartışmalar için için bkz. Salvini 2007; Grekyan 2016.

⁷ Her ne kadar şimdilik elimizde herhangi bir kanıt olmasa da özellikle Minua dönemiyle birlikte sayıları artan ve boyutları büyümeye başlayan krâli kentler bürokrasisinin gelişmesini tetiklemiş olabilir. Günöbirlik ulaşamayacak uzak mesafelerde kurulan bu büyük kentlerde artan ekonomik aktiviteler, beraberinde kayıt ve kontrol ihtiyacının artmasını sağlamış olmalıdır.

⁸ Bunlar muhtemelen bürokrasinin üst düzey birimlerinden çıkan belgelerdir ve yazım kaliteleri yüksektir.

⁹ Başkent Tuşpa'da bulunan fırınlanmamış ve henüz mühürlenmemiş, muhtemelen atık bir tablet bu anlamda ünük ve ilginç bir örnektir (Işık 2014). Tabletın atık hale gelmesinde kanımızca yatay yazılmasının da etkisi olabilir. Van Kalesi Höyüğü tabletinin dışında şimdiye kadar bulunan bütün Urartu tabletleri dikey olarak yazılmıştır ve "ne tesadüftür ki!" içeriğinde bazı yazım hatalarının olabileceği belirtilen Tuşpa tableti atık vaziyette ele geçmiştir (Işık 2014). Ayrıca Tuşpa'da *in situ* olarak bulunan "mühürlenmemiş" yani ham vaziyetteki ilk tablet olması bürokratik merkezin başkentte olabileceğine de işaret eder. Tabletın buluntu durumu için bkz. Genç, Konyar, ve Tan 2021; Konyar vd. 2016). İçeriği için bkz. Işık 2014.

Fig.1: Üst Düzey Bir Ofise/Kâtibe Ait Karmir Blur'da Bulunan Bir Yazışma (CTU CT Kb-4) (Gönderilmiş)

Fig.2: Acemi Bir Kâtip Tarafından Yazılmış Anzaf Tableti (CTU CT An-1) (Gönderilmeyen)

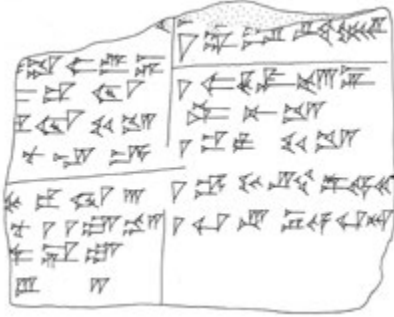

Fig.3: Çavuştepe Tableti (CTU CT Çav-1)

kâtipler tarafından kaleme alınması muhtemel, mühürsüz ve ait olduğu şehirle ilişkili kayıtlar ise sahip olduğu özensiz “kalem işçiliğinden” ötürü farklılık göstermektedir (Fig. 2).

Mühürlenmemiş ve gönderilmeyen belgeler ise bulunduğu kentteki bürokrasinin işleyişi ve görevleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Örneğin bir okul tableti o merkezde yazmanlık eğitiminin veriliyor olabileceğini gösterirken (CTU CT Ay-1), envanter veya muhasebe ama-

cıyla tutulmuş mühürsüz belgeler ise söz konusu şehirde bulunan bürokratik görevliler, ekonomik işleyiş hakkında bilgi sunabilmektedir. Ancak mühürlenerek gönderilen üst düzey metinlerden farklı olarak bu türden belgeler de muhatap (*adres*) bulunmaz. Hatta bazılarının söz konusu şehirde bulunan “acemi” bir kâtip tarafından yazılmış olabileceği özensiz ve kaba çivi işaretlerinden (Fig. 2) yola çıkarak iddia edilebilir. Ayrıca kimi zaman satırlar arasında yatay ve dikey çizgiler çekilerek tablet yüzeyinin kullanıldığı ve içeriğin sıralandığı görülebilmektedir (Fig. 3). Her ne kadar bu belgelerde gönderen veya muhatap alınan bir kişi veya mevki söz konusu olmasa da ilgili şehrin sosyal ve bürokratik yapısının anlaşılması adına önemli veriler sunarlar. Bunlar kimi zaman krâli şehirlere gönderilen muhtemelen bir vergi ödemesine ilişkin kayıtlar olabileceği gibi (CTU CT Kb-10), kimi zaman da askerlere dağıtılan silah miktarlarını bildiren bir tablet olabilmektedir (CTU CT An-1).

Mevcut veriler bu krâli kentlerde tablet ve bulla gibi işlevsel çivi yazılı kayıtların tutulduğunu, merkezden gönderilen yazılı emirleri anlayabilecek kişilerin bulunduğunu gösterir. Urartu tarihine ilişkin pek çok konuda bilgi edinebildiğimiz yazıtların kaleme

alınması ve bürokratik işlerin yürütülmesi Urartu kentlerinde yazıyı öğrenen ve bunu kullanmayı bilen bir grup insanın varlığını zorunlu kılmaktadır.¹⁰

Bu anlamda ilgili şehirlerden özellikle Ayanis'te (*Rusaḫinili Eiidurukai*) bulunmuş olan bir "okul" tableti (Çilingiroğlu ve Batmaz 2014; CTU CT Ay-1) dikkat çeker. Bazı hece tekrarlarından oluşan bu alıştırma tableti, Urartu çekirdek bölgesinin aynı zamanda idari ve bürokratik anlamda da merkez olduğunu gösterir. Merkezi bölgede yer alan bu krâli şehirlerden bir veya birkaçında bürokrasinin ihtiyaç duyduğu kâtiplerin yetiştirilmesi için yazmanlık eğitiminin verilmiş olabileceğini düşünmek mümkündür.¹¹ Özellikle bu kentin başkent ve çevresindeki krallığın çekirdek bölgesinde bulunan şehirlerden birisi olması dikkat çeker. Tabletın bulunmuş olduğu konum itibarıyla Ayanis'te tapınak yakınlarında sürdürülen bir okul geleneğinin olabileceği düşünülmektedir (Salvini 2001: 312-314). Ancak bu yazıyı öğrenen ve kullanan kişilerin kimlerden seçildiği konusu ise net değildir.¹² Bunların tek bir aileye mensup kişilerden mi¹³ yoksa belirli bir memur sınıfına mı dâhil oldukları ise şimdilik net değildir.¹⁴

Urartu kentleri vergilerin toplandığı, ekonomik değer taşıyan mal ve hizmet aktivelerinin yoğun olarak yürütüldüğü merkezlerdir. Bu nedenle krâli şehirler çivi yazısının ekonomik ve bürokratik ihtiyaçlar çerçevesinde kullanılmasını gerektiren başlıca yerlerdir. Bu durumu gösteren elimizdeki kanıtlar şunlardır (Tablo 1);

¹⁰ Özellikle Bastam'da bulunan bir pithos üzerinde, fırınlanmadan önce hamur yaş iken yazılan çivi işaretlerinden farklı olarak, sonradan ağız kenarına kazınmış biçimde "ru. URUTUR" yazılmış olması, bu krâli kentlerde yazıyı bilen kişilerin bulunduğunu gösteriyor olabilecek bir başka örnektir (CTU CP Ba-1/3).

¹¹ Şimdilik yalnızca Ayanis'te yazının öğretildiği doğrulanmış olsa da kanımızca çekirdek bölgede yer alan birkaç şehirde ve başkentte bu eğitimin sürdürülmüş olması mümkündür. Tuşpa'da (Işık 2014) ve Anzaf 'da (Fig. 2) bulunan tabletlerdeki özensiz yazım işçiliği, bu şehirlerde de tıpkı Ayanis gibi acemi kâtiplerin bulunabileceğine işaret eder.

¹² Konunun tartışılması için ayrıca bkz. Grekyan 2019.

¹³ Kâtiplerle ilgili Prof. Dr. Kemalettin Köroğlu ile yapmış olduğum kişisel görüşmelerimde paylaştığım bir görüşe göre ise Urartu'nun yazıyı kullanmaya başlamasının Assurlu bir yazıcı aile aracılığıyla olabileceğini ifade etmiştir. Köroğlu, söz konusu yazıcıların Assur yazısını ve dilini iyi bilen kişiler olması gerektiği ve Assur yazısını ve dilini öğrenmiş Urartulu yazıcılar olmasından ziyade, ihtiyaç nedeniyle Assur şehirlerinden veya eyalet merkezlerinden bu işi yapan yazıcı bir ailenin Urartu ülkesine gelmiş olabileceğini ifade etmişlerdir. Böylece Urartu krallığında yazının kullanılmasına önyak olmuş bu kişilerin belki de Assurlu bir aileye mensup kişiler olabileceği görüşünü benimle paylaşmışlardır. Erken dönemde yazılan Urartu yazıtlarının Assurca olması ve çift dilli stellerin Assurca yüzünde kullanılan tanımlamaların doğrudan Assur kavramlarına ve literatürüne uygun olması bu varsayımı desteklemektedir. Sayın Prof. Dr. Kemalettin Köroğlu'na bu görüşlerini benimle paylaştığı için teşekkür ederim.

¹⁴ Kâtiplerin kimlerden oluştuğunu şimdilik bilemiyor olsak da Urartu yazım geleneğinin kökenlerinin krallığın kurulmasından önceki MÖ 1. binyıl başlarına kadar uzanıyor olduğu düşünülmektedir (Grekyan 2019; Salvini 2006: 45).

Tablo 1: Çivi Yazılı Belgenin Menşei Olan Urartu Kentleri¹⁵	
Krâli Merkez	Kaynak Türü
Van Gölü Havzası	
Tuşpa ¹⁶	Mühürsüz Tablet, Bulla
Toprakkale	Mühürsüz Tabletler, Hesap Cetveli, Bulla
Anzaf	Envanter Kaydı, Bulla
Ayanis	Bulla, Envanter Kaydı, Alıştırma (Okul) Tableti
Çavuştepe	Mühürsüz Tabletler
Aras Havzası	
Karmir-Blur	Mühürsüz Tabletler, Bulla
Bastam	Mühürsüz Tabletler, Bulla, Fırınlama Sonrası Yazılmış Pithos Yazıtı

Yazının bu dönemde krâli bir ihtiyaç olarak kullanılmış olduğu göz önüne alınacak olursa, Urartulu kâtiplerin bürokratik işlerin yürütülmesi ve krâli yazıtların yazdırılması için özellikle krâli kentlerde yetiştirildiğini, doğrudan devletle ve krallıkla bağlantılı olduğunu söyleyebiliriz (Zimansky 2006). Ancak Urartulu kâtiplerin tapınak ve din adamları ile ilişkisine dair yukarıda bahsettiğimiz, Ayanis tabletinin (Çilingiroğlu ve Batmaz 2014) tapınak yakınlarında bulunmuş olması dışında, herhangi bir ipucu yoktur. Buna rağmen yazının kullanıldığı bilinen krâli kentlerin hepsinde sitadel alanlarında en az bir¹⁷ Urartu tapınağının bulunuyor olması da dikkat çeker. Ancak ilginç bir şekilde, propaganda özelliğine sahip krâli yazıtlarda karşılaştığımız baskın dini etkiyi hiçbir Urartu tabletinde göremeyiz. Şimdiye kadar doğrudan dini içerikli herhangi bir tablet bulunmamıştır. Bu durum Urartu'da bürokrasiye hizmet etmek için krâli kentlerde yetiştirilen kâtiplerin tapınakla doğrudan bağlantılı olmayabileceğine de işaret ediyor olabilir.¹⁸

Kâtipler din adamlarından veya tapınakla ilişkili kişilerden olsaydı, neden şimdiye kadar doğrudan dini içerikli bir metin bulunamamıştır sorusu gündeme gelir. Krâli yazıtlarda resmi ideolojinin yansıması olarak tanrıların ve dini üslubun etkisi barizdir; fakat bu durum dini içerikli metinlerin kaydedilmesi adına en azından şimdilik söz konusu değildir. Urartu'da Mezopotamya geleneğinde karşımıza çıkan devletten ayrı bağımsız bir

¹⁵ Söz konusu yerleşmede yazının kullanıldığını gösteren kayıt.

¹⁶ Şimdiye kadar başkentte az sayıda bürokratik belgenin bulunmuş olması buranın idari merkez olabileceği ihtimalini değiştirmez. Muhtemelen diğer merkezlerde bulunan birçok bürokratik belgenin kaynağı başkent olmalıdır. Özellikle 2010 yılından itibaren Tuşpa'nın kuzeyinde yer alan Van Kalesi Höyüğü'nde ekip üyesi olduğumuz kazılarda karşılaşılan bullalar, tablet ve yazıtlı pithos parçaları (Işık 2014) bürokratik işlerin bir kısmının başkent özelinde, aşağı yerleşmelerde yürütülüyor olabileceğine işaret eder. Bu durum genellikle sitadellerin kazıldığı diğer Urartu yerleşmelerinde neden daha fazla sayıda bürokratik kaydın bulunduğunu açıklar.

¹⁷ Çavuştepe gibi içerisinde birden fazla tapınak olan sitadellerin varlığı da bilinir (Erzen 1988).

¹⁸ Fakat mevcut kaynakların kısıtlı olması bu yorumları şimdilik yalnızca bir varsayımdan öteye götürmez.

tapınak ekonomisinin varlığından da söz edilemez. Sitadelin bir parçası olan tapınak, sarayın ve sitadelin geriye kalanından ekonomik ve mimari açıdan ayrı bir görüntü vermez. Ayrıca Urartu bürokrasisinin ve “devlet dininin”¹⁹ yönetici sınıf ve devlet ekseninde gelişmiş olması, bu ikisi arasında ayrımı yapabilmeyi güçleştiren diğer unsurlardandır.

Bürokratik belgelerde karşılaştığımız en yaygın yazışma biçimi ise silindirik bir mühürle mühürlenmiş türden çivi yazılı tabletlerdir. Bu belgelerde metnin bitişi sonlandırmak ve onay maksadıyla, mühürlerin dikey veya yatay biçimde kullanılmış olduğunu görebilmekteyiz (Bkz. Fig. 4). Bu sınırlandırma, evraklarda sonradan eklenme yapılmasını da önlemek amacıyla günümüzde bile görülebilen bürokratik bir uygulamadır.

Fig. 4: *Bastam’da Bulunmuş Olan ve Boş Kalan Arka Yüzeyi Dikey Olarak Mühürlenmiş Bir Urartu Tableti (CTU CT Ba-2)*

Tamamı krâli şehirlerde bulunmuş olan ve büyük çoğunluğu “L^Uaşuli” tarafından mühürlenilen²⁰ bu Urartu tabletlerinin dışında, Ayanis’te ele geçen bazı mühür baskılarında ise doğrudan kralın isminin yer aldığını görebilmekteyiz (Işık ve Işıklı 2015; CTU IV Sig. 12-3; Salvini 2001: 316; Abay 2001: 327-329). Bu mühür baskıları L^Uaşuli’nin aksine silindirik mühür baskısı olmayıp dikdörtgen biçiminde bir damga mühür baskısına sahiptir.²¹ Fakat tabletlerin, yani yazışmaların çoğunluğunda kralın yerine mührü bulunan yetkili L^Uaşuli’dir. Bu durum bürokrasinin tepesindeki bu kişilerin adeta bir “başvezir” olarak işleri yürütüyor olabileceğini düşündürür.²² Ancak bazı bulla ve kırık kil parçalarının üzerinde krallara ait mühür baskılarının bulunmuş olması, gerektiğinde onay makamı olarak bazı yazışmaları kralın mühürlenmiş olabileceğini göstermektedir. Bu mühür baskılarının sadece tabletlerde olması gerekmez. Bir ihtimal krallara ait mühür baskılarının tabletler

¹⁹ Bu kavram için bkz. Tarhan 1984.

²⁰ CTU CT Ba-3 ve CTU CT Kb-5 mühürlerinde üst satır okunabilmesine rağmen muhtemelen L^Uaşuli bulunan ikinci satır tam okunamamaktadır fakat bu konuda şimdilik istisna yoktur. Tabletlerdeki silindirik mühürlerin tamamı bu üst düzey yetkiliye aittir. Konu hakkında daha fazla ayrıntı için bkz. Hellwag 2005.

²¹ Henüz bulunmuş örneği olmasa da yüzük üzerinde yer alan krâli bir mühür olabilir.

²² Bu üst düzey yetkilinin unvanı ilk çevirilerde logografik olarak L^UA.NIN veya L^UA.ZUM şeklinde okunmuştur (Diakonoff 1963: 34,36,62,65; Zimansky 1985: 84-85; Seidl 1979, 1988; Hellwag 2000, 2005). Ancak son yıllarda bunun logogram olarak değil fonetik L^Uaşuli biçimiyle okunmasının gerektiği daha yaygın kabul görmektedir (Hellwag 2005; CTU IV, 212-220; CTU V, 378). Konunun ayrıntılı tartışılması için bkz. Hellwag 2005.

hazırlandıktan sonra zarfları mühürlemiş olabileceğini düşünürsek,²³ bu türden krala ait mühür baskılarının az sayıda bulunmuş olmasını açıklayabiliriz.²⁴

Ancak kraldan sonra gelen ^{LÚ}aşuli'nin kralın ağzından yazılan kimi buyrukları da mühürleyebildiğini görmekteyiz. Dolayısıyla Urartu'da devletin tepesinde kralın olduğunu, fakat bürokrasinin başında ^{LÚ}aşuli'nin bulunduğunu ve bürokratik işleri bu yetkilinin yürüttüğünü söyleyebiliriz (Zimansky 1985: 84-85; Hellwag 2000; 2005). Bunun dışında özellikle krâli merkezlerde bürokratik ve idari işlerin yürütülmesini sağlayan daha alt kademe memurlar sınıfının da var olduğunu aşağıdaki kayıtlardan anlamak mümkündür;

Tablo 2: Mühürlü Urartu Tabletleri²⁵ (Gönderilen²⁶ veya Gönderilecek²⁷)				
Alıcı veya Muhattap Görevliler ²⁸	Alıcı Şehir ²⁹ (Bulutnu Yeri)	Mühür (Gönderen Makam)	Dönemi ³⁰ (Biliniyorsa)	Yazıt (CTU)
^{LÚ} KAD ^{LÚ} aru	Anzaf	^{LÚ} a-şu-li	-	CB An-1 ³¹
^{LÚ} NA ₄ .DIB ^{LÚ} É.GAL	Bastam	Rusa (Sarduri oğlu) ^{LÚ} a-şu-li	-	CT Ba-1
^{LÚ} É.GAL	Bastam	Rusa (Sarduri oğlu) ^{LÚ} a-şu-li ¹	-	CT Ba-2

²³ (CTU IV Sig. 12-3/4; 19-1).

²⁴ Ayanis dışında Bastam ve Toprakkale'de de benzer sahnelerin olduğu, muhtemelen krala ait farklı mühür baskılarının varlığı bilinmektedir (Seidl 1979: 138). Muhtemelen Urartu kralları dönem dönem farklı şehirlerdeki sitadelleri kullanıyor olmalıdır (Işık – Aras – Aras 2021).

²⁵ Kırık olan bazı fragmanlar okunabilen içerikten veya durumundan yola çıkarak bu türe ait olarak değerlendirilmiştir.

²⁶ Mühürlenmiş olanlar kastedilmektedir.

²⁷ Tuşpa tableti kastedilmektedir (Işık 2014).

²⁸ Belgenin muhatap aldığı makamlar belgedeki sıralamaya göre verilmiştir. Urartu belgelerindeki bu sıralamanın hiyerarşik bir anlam ifade ettiğini söylemek mümkündür.

²⁹ Bu türden belgelerin genellikle bulunduğu şehir tabletin teslim edildiği yer olmalıdır. Muhtemelen gönderilen yazıtların birer kopyasının da başkentte veya gönderilen şehirlerde saklanması gereklidir. Aksi takdirde doğrulanması mümkün olmayabilirdi. Ancak şimdilik birbirinin kopyası olan herhangi bir kayıt bulunmamıştır.

³⁰ Burada kral olarak tabletin girişinde ismi belirtiliyorsa tabletin o kral dönemine ait olduğunu söyleyebiliriz. Tabletlerde metin zaman zaman “LUGAL-şe: a-li-e” “Kral derki/Kralın emridir” şeklinde başlıyor olmasına rağmen kralın isminin anılmadığı ve ^{LÚ}aşuli olarak ismi geçen kişinin kral olmadığını söyleyebiliriz. Hatta kralın isminin girişte anılması daha az rastlanan bir durumdur. Metnin sonunda bulunan mühür baskısında ismi geçen ^{LÚ}aşuli'nin kral olmadığı ve bu yetkilinin meşru prens veya kralın ailesinden kişiler olabileceği kimi araştırmacılar tarafından öne sürülmektedir. Bu konudaki tartışmalar için bkz. Zimansky 1985: 84-85; Hellwag 2000; Çifçi 2017: 289-291.

³¹ Bulla biçiminde olduğu ifade edilen bu yazıt içerik ve boyut açısından küçük bir tablet gibidir ve krâli bir emri doğrudan iletmektedir (Belli ve Salvini 2003).

LÚNAM LÚNA ₄ .DIB	Bastam	Sarduri (Sarduri oğlu) [LÚa-şu-li]?	-	CT Ba-3
LÚÉ.TIN	Karmir-Blur	Rusa (Sarduri oğlu)? ³² [LÚa-şu-li]?	Sarduri (Rusa oğlu)	CT Kb-1
LÚNA ₄ .DIB	Karmir-Blur	Rusa (Rusa oğlu) LÚa-şu-li ¹ -i	-	CT Kb-2
LÚKÜ LÚMUHALDIM	Karmir-Blur	Erimena (Argiştı oğlu) LÚa-[şu?-li?]	-	CT Kb-3
LÚNA ₄ .DIB LÚNA.KAD	Karmir-Blur	Rusa (Rusa oğlu) LÚa-şu-li	-	CT Kb-4
-	Karmir-Blur	Sarduri (Sarduri oğlu) [LÚa-şu-li]?	-	CT Kb-5
LÚNA ₄ .DIB	Karmir-Blur	-	-	CT Kb-6 ³³
LÚNAM	Karmir-Blur	LÚa-şu-li	-	CT Kb-7 ³⁴
-	Karmir-Blur	-	-	CT Kb-8 ³⁵
[LÚ]NAM	Tuşpa Tablet ³⁶	-	-	(Işık 2014)

Ancak burada dikkat çekmek istediğimiz önemli bir nokta, bu türden Urartu bürokratik metinlerinde söz konusu olayla ve içerikle ilgili olarak, şehirlerde hitap edilen kişi veya makamların zaman zaman değişebildiğidir. Bu durumun kimi araştırmacılar da kafa karışıklıklarına neden olduğu anlaşılmaktadır.³⁷ Yukarıdaki CT Ba-1, CT Kb-1, CT Kb-2, CT Kb-4 gibi belgelerden yola çıkan kimi araştırmacılar krâli şehirlerin en üst düzey yöneticisinin “mühürdar” LÚNA₄.DIB olabileceğini düşünmektedir (Zimansky 1985: 87). Fakat kanımızca bu tam olarak doğru değildir ve bu konuda aşağıda ayrıntılarını tartışacağımız yeni bir önerimiz olacaktır.

³² Tabletlin başlangıcında ismi kral olarak anılan Rusa oğlu Sarduri'nin aksine mühür kısmında Sarduri oğlu Rusa isminin olması dikkat çeker. Burada meşru prensin LÚaşuli olarak görev yapıyor olabileceği varsayımı öne çıkar.

³³ Üzerinde mühür baskısı bulunmayan ve küçük bir parçası ele geçen bu tablet CT Kb-4 ile benzerliğinden ötürü bu kategoride ele alınmıştır.

³⁴ En iyi korunan Urartu tabletlerinden birisidir ve LÚaşuli mühürüyle mühürlenmiştir.

³⁵ Küçük bir parçası günümüze ulaşan bu yazıt içerik benzerliğinden ötürü bu kategoride değerlendirilmiştir.

³⁶ Tabletlin içeriği için bkz. Işık 2014; Büyük kısmı tahrip olmuş durumdaki bu tablet okunabilen satırları nedeniyle krâli bir buyrukla ilgili olmalıdır. Üzerinde herhangi bir mühür olmasa da bu tabloda yer almasının nedeni tarafımızdan 2014 yılında in-situ vaziyette bulunmuş olan bu yazıtın henüz gönderilmeyen ve bir başka örneğine rastlanmayan atık vaziyette bulunduğunu düşünüyorum olmamızıdır. İçerikte de bazı yazım hatalarının bulunuyor olabileceği düşünülmür (Işık 2014: 177).

³⁷ İçeriğin yanı sıra muhtemelen muhatap alınacak yöneticilerin şehirde bulunup bulunmaması da konunun daha karışık bir hal almasına neden olmuştur.

Yazışmalarda merkezden gönderilen ve şehirde bulunan yetkililer ile muhatap alınan mevkiler, bazı istisnai veya dönemsel durumlara göre değişiyor olmalıdır. Yukarıdaki tabloda (Tablo 2) dikkat edilecek olursa, buluntu yerlerinin hepsinin “*Krâli Kentler*” olduğu, belgeyi gönderen makamın da büyük çoğunlukta ^{LÜ}*aşuli* olduğu görülür. Gönderen makamın büyük ihtimalle başkentte veya Urartu çekirdek bölgesinde yer alan krâli kentlerden birisinde bulunması ihtimali yüksektir. Belgelerin kaynağı olan şehir ile ilgili veriler böyle iken, ulaştığı krâli kentlerdeki muhatap alınan görevlilerin zaman zaman farklılık göstermesi, söz konusu içerikle ve şehirde o sırada bulunan yetkili kişiler ile ilişkili bir durum olmalıdır.

Bu konuya ilişkin bazı önemli ipuçlarını edinebildiğimiz ve yukarıda bahsettiğimiz bürokratik belgelerin bir arada değerlendirilmesi neticesinde yazışmalarda, özellikle üst düzey yetkililer arasında şöyle bir hiyerarşik düzenin olduğu anlaşılmıştır (Tablo 3);

Belge No: (CTU IV)	ÖNEM DERECESİ³⁸				
	1	2	3	4	5...
CT Ba-3	^{LÜ} NAM	^{LÜ} NA ₄ .DIB			
CT Kb-7	^{LÜ} NAM				
CT Ba-1		^{LÜ} NA ₄ .DIB	^{LÜ} É.GAL		
CT Kb-4		^{LÜ} NA ₄ .DIB	^{LÜ} NA.KAD		
CT Kb-2		^{LÜ} NA ₄ .DIB			
CT Ba-2			^{LÜ} É.GAL		
CB An-1			^{LÜ} KAD	^{LÜ} a-ru	
CT Kb-3				^{LÜ} KÜ	^{LÜ} MUHALDIM
CT Kb-1		^{LÜ} NA ₄ .DIB		^{LÜ} É.TIN	

Tablo 3'den de anlaşılacağı üzere, krâli kentlerin idaresinde sırasıyla ^{LÜ}NAM (*Krâli Şehir Yöneticisi*) ve ^{LÜ}NA₄.DIB (*Mühürdar*) en yetkili üst düzey görevliler olmalıdır. 3. sıradan itibaren ise muhtemelen konunun niteliğiyle bağlantılı olarak farklı kişi ve mevkilerden bahsedilebilmektedir. Hiyerarşik düzenin özellikle ilk iki sırada değişmeden yer alması özellikle dikkat çeker. Bu durum, söz konusu yöneticilerin o sırada şehirde bulunup bulunmaması ile ilişkili olarak zaman zaman en yetkili muhatapın değişebildiğini gösteriyor olmalıdır.³⁹ Ancak hiçbir kayıтта ilk sıradaki ^{LÜ}NAM öncesinde ^{LÜ}NA₄.DIB'in veya ^{LÜ}NA₄.DIB öncesinde diğer yetkililerin muhatap alınmadığı görülebilmektedir. Bu

³⁸ Hiyerarşi'de özellikle hitap edilen ilk iki sıra için standart bir durumun olduğu gözükmemektedir. Daha alt sıralardaki kişi ve mevkiler muhtemelen konuyla ilişkili olarak değişebilmektedir.

³⁹ Bu görüşlerimiz kendi içerisinde bir mantık çerçevesinde öne sürdüğümüz birer teoridir. İleride daha fazla sayıda tabletin ve yazışmanın ele geçmesi bu konulara ilişkin bilgilerimizi daha da netleştirebilecektir.

tabletlerden CT Ba-3 numaralı Bastam'da (*Rusai* URU.TUR)⁴⁰ bulunan kayıta L^UNAM ve L^UNA₄.DIB mevkilerinin birlikte yer almasına rağmen L^UNAM'ın ilk sırada bulunması, hiyerarşik açıdan daha önemli bir konuma sahip olduğunu gösteriyor olmalıdır. Bu teori-mize göre ise Bastam ve Karmir Blur'da (⁴IM URU/*Teišebaini*) bulunmuş olan CT Ba-3 ve CT Kb-7 numaralı tabletlerde “Šei[.]” ve “*Urma*” olarak isimleri geçen bu kişiler, söz konusu şehirlerin o dönemdeki en üst düzey yetkilileri olmalıdır.

Urartu'da doğrudan kralın mülkü olarak görülen bu şehirler ve sitadeller herhangi bir valiye bırakılmayacak ölçüde büyük devlet yatırımlarıdır. Bu noktada genellikle birbiriy-le karıştırılan eyalet valileri (L^UEN.NAM) ile burada yeni bir unvan olarak önerdiğimiz krâli kent yöneticisi olan (L^UNAM) farklı değerlendirilmelidir.⁴¹ Urartu'da eyalet valileri L^UEN.NAM unvanına sahip olarak bir eyaletten sorumlu olan kişilerdir ve bu mevki söz konusu kişiye bir aidiyet ve sahiplik bildiren “EN” (*efendi, sahip*) ideogramı ile birlikte bahsedilmektedir. Bu kullanımın bilinçli bir tercih olduğu aşağıdaki gibi örneklerde açık-ça görülebilecektir;

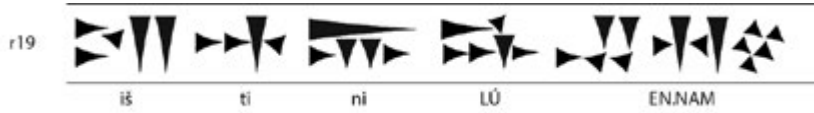

Fig. 5: CTU A 5-8 Ro, Satır: 19

Ancak genelde krâli yazıtlarda bahsedilen bu unvana tabletlerde pek rastlanmaz.⁴² Bu durum eyaletlerin bürokratik yapı açısından doğrudan krallığa bağlı kentlerden farklı bir konumda değerlendirilmesi gerektiğini gösterir. Urartu'da krâli şehirler herhangi bir kişi-nin “*aidiyetine*” (EN)⁴³ bırakılmayacak, doğrudan krallığın ve kralın mülkiyetinde görü-len yerlerdir. Buraların idaresi merkezden atanan görevliler veya hanedana mensup bazı prensler vasıtasıyla yürütülüyor olmalıdır. Eyaletlerin; vergileri toplamak, seferlere katıl-mak ve buldukları bölgede sınır güvenliğini sağlamak gibi bir takım yükümlülükleri söz konusu iken, krâli kentler bu vergilerin toplandığı ve doğrudan krallığın çekirdeğini oluşturan daha farklı bir konuma sahiptir.

⁴⁰ URU.TUR: Literatür'de hatalı olarak “Rusa'nın *Küçük Şehri*” olarak çevrilmiştir. Ancak TUR ideogramı küçük anlamının yanısıra “*genç/yeni*” anlamlarında da kullanılmaktadır (Ass. *şahâru* bkz. CDA 335). Bu nedenle Türkçeye “*Rusa'nın Yeni Şehri*” olarak çevrilmesi gerekir. Rusa'nın diğer şehirlerinden ayırmak için böylesi bir ifade kullanılmış olmalıdır. Kimi zaman bu farklılıklar “... *dağın karşısındaki şehir*” olarak da tanımlanır (Ayanis: *Rusa'nın Eitudurikai*, Toprakale: *Rusa'nın Qilbanikai*). Muhtemelen Bastam “*Rusa'nın Yeni Şehri*” olarak adlandırıldığı için bunlar arasında en azından ikinci sırada inşa edilmiş olmalıdır.

⁴¹ L^UNAM ve L^UEN.NAM arasındaki fark için ayrıca bkz. Salvini 1979: 122; Zimansky 1985: 81. Zimansky ve Salvini'de bu iki unvanın farklı olabileme ihtimaline işaret etmiş olmalarına rağmen krâli şehirlerin yöneticilerine ilişkin net bir tanım yapmaktan kaçınırlar. Ayrıca bkz. Borger 2004: 277-278.

⁴² CTU A 5-8; CTU A 8-2; CTU A 9-3; 9-18; CTU A 10-1; 10-2.

⁴³ (Schramm 2010: 44). EN ideogramı doğrudan “sahip, sorumlu, efendi” anlamlarına gelir. Örneğin; L^UEN. GIŞ.GIGIR: *savaş arabası sahibi* (SAA 7, 5); L^UEN.URU-MEŞ: *şehirin efendileri, ileri gelenleri* (SAA 7, 58).

Büyük oranda arkeolojik kazısı yapılan Altın-tepe ve Kayalidere gibi önemli Urartu eyalet merkezlerinde krâli merkezlerle veya başkentle karşılıklı bir yazışmayı gösteren herhangi bir kanıt yoktur. Fakat eyaletlerden krâli merkezlere yönelik çok sayıda teslimatın ve ödemenin yapıldığına dair kayıtlar bilinir (CTU CB Ay-10). Bu tek yönlü ilişki bürokrasinin krâli kentlerde kayıt tuttuğu ve eyaletlerde yerleşik bir bürokrasinin olmadığı anlamına gelmektedir.

Krâli kentlerin idarecilerine dönecek olursak, barış dönemlerinde muhtemelen kentlerin idaresinden sorumlu olan bu idareciler (^{LU}NAM) savaş zamanlarında da kendi emirlerindeki birliklerle Urartu ordusunun doğrudan merkezi birliklerini oluşturuyor olmalıdır.⁴⁴ Bu sayede her kentin güvenliğinden sorumlu askeri birlikler ve dolayısıyla kitleler, krâliye doğrudan bağlı kişilerce kontrol ediliyor olmalıydı. Normal zamanlarda bu şehirlerde yaşayan yerleşik erkek nüfusu oluşturan bu askerler, elde ettikleri ganimetlerden de pay alıyor olmalıydı.

Bu noktada krâli kentlerde en üst düzey yönetici olduğunu öne sürdüğümüz ^{LU}NAM'ların askeri seferler veya başka nedenlerle şehirde bulunmadığı dönemlerde ise ikinci sırada gelen ^{LU}NA₄ DIB'ların (*mühürdar*) yazışmalarda muhatap alındığını düşünebiliriz (CTU CT Ba-1; CT Kb-4; CT Kb-2; CT Kb-1). Tıpkı eyalet valileri gibi askeri kimliklere de sahip olduklarını düşünebileceğimiz bu üst düzey yetkililer (^{LU}NAM), şehirlerde olmadığı zamanlarda şehrin idaresini ^{LU}NA₄ DIB'lara bırakıyor olmalıdır. Bu bürokratik işleğin tıpkı merkezdeki ^{LU}asuli gibi krâli kentlerde de kesintiye uğramadan ^{LU}NA₄ DIB'lar tarafından yürütüldüğünü gösteriyor olmalıdır. Böylece Urartu birliklerinin aylar süren seferleri esnasında krâli şehirlerde ekonomik aktiviteler ve bürokrasi kesintisiz biçimde işlemekteydi.

Yukarıda bahsettiğimiz Bastam ve Karmir-Blur'da ele geçen iki farklı tablette bahsi geçen ^{LU}NAM unvanının herhangi bir kısaltma olması da kanımızca söz konusu değildir. Bazı bullalar üzerinde yer alan determinatiflerde veya isimlerde kısaltmalar yapılabildiği bilinmesine rağmen EN.NAM ideogramının kısaltılmış olduğu görülmez. Bastam tabletinde 3. satırda isminin baş kısmı okunabilen "Šei[...]" isimli bu yöneticiye doğrudan hitap edildiği anlaşılmaktadır (CTU CT Ba-3). Aşağıda da görülebildiği üzere tabletin isim sonrasında unvan bulunan kısmında herhangi bir kırık olmadığı ve ^{LU}NAM determinatif ve ideogramının tam okunabilir olduğu görülebilmektedir. 2. sırada bulunan ^{LU}NA₄ DIB'dan önce gelen bu unvan, ^{LU}NAM'ın yani şehrin en üst düzey yetkilisinin konumunu yansıtır;

Fig. 6: CT Ba-3, Satır: 3

⁴⁴ ^{LU}EN.NAM (*Eyalet Valisi*) emrinde bulunan askeri birliklerin Urartu taşra kuvvetleri olarak daha aktif ve muhtemelen süvari ağırlıklı olması ihtimali yüksektir. Sınırlara daha yakın konumdaki bu kuvvetler zaman zaman merkezi ordudan bağımsız olarak önleyici ve ileri harekâtlar da yapabilmekteydi (SAA 5, 88).

Karmir-Blur'da bulunan CT Kb-7 numaralı bir başka tabletin 2. satırında da benzer bir kullanım söz konusudur;

Fig. 7: CT Kb-7, Satır: 2

Merkezden krâli şehirlerin en üst düzey yetkilisine gönderilen her iki tablette de muhatap alınan yetkilinin *Urma* ve *Šei[. . .]* isimli ^{LU}NAM unvanına sahip kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Sağlam vaziyetteki bu unvanların her ikisinin de sonlarına tekil direktif, yönelme eki olan *-di* almış olduğu görülmektedir (Wilhelm 2008: 113; CTU V: 489).

Yukarıdaki verdiğimiz örneklerden farklı olarak Ayanis'te bulunan ve bir eyalet valisinin söz konusu edildiği anlaşılın kayıt bahsetmeye değerdir (Salvini 2001: 284). Zaman zaman kısıtlı yazım yüzeyine sahip bullalarda karşılaşılan bazı kısaltmalara rağmen⁴⁵ burada bulla üzerinde "EN" ideogramının açıkça yazılmış olduğu görülmektedir;⁴⁶

Fig. 8: CTU CB Ay-10

Bu durum Karmir Blur ve Bastam tabletlerindeki kullanımın bir kısaltma veya tesadüf olmadığını destekleyen başka bir bulgudur. Yukarıdaki örneklerden de anlaşıldığı kadarıyla tabletlerde herhangi bir kısaltma söz konusu olmayıp aksine bilinçli bir kullanım söz konusudur. Bu da valiler ve krâli şehirlerin yöneticileri olan her iki unvanın birbirinden farklı değerlendirilmesi gerektiğini tasdikler. 2014 yılında Tuşpa'nın aşağı yerleşmesi olan Van Kalesi Höyüğü'nde yaptığımız arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan, kısmen zarar görmüş bir tabletin 2. satırının sonunda NAM hecesi okunabilmiştir. Öncesindeki okunamayan heceler nedeniyle bu unvanın [^{LU}EN].NAM olarak tamamlanması gerektiği önerilmiştir;

Fig. 9: Tuşpa Tablet, Satır: 2 (Işık 2014: 176-177).

⁴⁵ Kısaltma yapılan çok sayıda bulla baskısı bulunmaktadır. CTU CB Ay-1; Ay-2; Ay-3; Ay-14; Ay-16 vd.

⁴⁶ Bullada bahsi geçen Úraqi isimli kişinin Aras Havzası'ndaki *Aza* bölgesinin bir valisi olduğu anlaşılmaktadır.

Ancak kanımızca başkentte bulunan bu tablette geçen unvan, diğer örneklerde olduğu gibi doğrudan krâli bir şehre gönderileceği için ^{LÚ}NAM olarak tamamlanmalıdır. Yukarıda açıkladığımız gibi ^{LÚ}EN.NAM'ların muhatap alındığı herhangi bir tablet örneği bulunmaz. Fakat krâli kentlerin yöneticileri olan ^{LÚ}NAM'lar doğrudan bürokrasinin muhatapları olabilmektedir.⁴⁷

Bu noktada ^{LÚ}NAM unvanına sahip krâli şehir yöneticisi olan kişilerin kimlerden seçildiği sorusu gündeme gelmektedir. Bu konuda çalışmalarıyla bilinen Köroğlu, krâli kentlerin kralın aile üyeleri tarafından yönetildiğini ve öldüklerinde başkentte yer alan anıtsal çok odalı kaya mezarlarına gömüldüklerini öne sürmüştür (Köroğlu 2020: 17). Başkent dışındaki hiçbir krâli sitadelde ve çevresinde anıtsal kaya mezarının bulunamamış olması bu ihtimalin geçerli olabileceğini gösterir.⁴⁸ Ancak burada ikinci bir ihtimal daha bulunmaktadır. Kralın aile fertlerinin başkentte gömülüyor olma ihtimali, bu krâli kentlerin “yalnızca” prensler veya aile üyeleri tarafından yönetildiği anlamına gelmemelidir. Bu çerçevede Urartu prenslerinin veya diğer aile üyelerinin⁴⁹ ^{LÚ}asuli olarak merkezde görev yaptığına ilişkin kayıtların bulunduğu, yukarıdaki mühürlü tabletlere ilişkin Tablo 2'de görülebilmektedir. Aynı zamanda kimi prenslerin bazı şehirlerde çeşitli kademelerde yönetici olmaları mümkün olsa bile, bunlarla birlikte üst düzey kimi memurların da yönetici olarak bulunabilmesine engel değildir.⁵⁰ Bu ihtimal yukarıda öne sürülen başkentteki krâli aile mezar geleneği ile de çelişmez.

Değerlendirme ve Sonuç

Urartu bürokrasisine ilişkin kaynakların kısıtlı olması içerikte bulunan birçok kelimenin anlamını çözebilmeyi güçleştirir. Ancak bu durum mevcut veriler üzerinden bazı tespitler yapabilmemize engel teşkil etmez. Özellikle belirli işlevler neticesinde ortaya çıkmış olan bürokratik kayıtların tek bir örneğinin bulunmuş olması bile, istisnai bir uygulamadan ziyade daha eskiye uzanan bürokratik bir gelişimin neticesi olmalıdır. Mevcut kaynaklar bu bakış açısıyla değerlendirildiğinde ise, Urartu'da bürokratik işleyişin ve devlet

⁴⁷ Dolayısıyla krâli şehir yöneticisi olan ^{LÚ}NAM ile ilişkili Bastam ve Karmir Blur'dan sonra 3. tabletin de başkentte bulunmuş olduğu varsayılabilir.

⁴⁸ Urartu'da krâli kentlerin ve diğer yerleşim birimlerinin arkeolojik ve mimari özellikler açısından detaylı tanımı ve tartışılması için bkz. Köroğlu 2011; 2020: 11-12; Ayman 2013; Avcı 2015; Danışmaz 2018; 2020: 47-133.

⁴⁹ ^{LÚ}asuli'nin her zaman prens olması gerektiği gibi kralın kardeşlerinden veya diğer aile üyelerinden birisi olma ihtimali de göz ardı edilemez.

⁵⁰ Urartu saraylarında da çok sayıda hadım görevlinin (^{LÚ}ŠÁ.RĒŠI) yanı sıra çok sayıda soylu kişinin de bir arada bulunduğu bilinmektedir (SAA 5, 91). Yukarıda bahsettiğimiz bilinen ^{LÚ}NAM isimlerinden, bu yöneticilerin soylu veya prens olduklarını gösteren herhangi bir ipucu da bulunmaz: *Urma*, *Šei*.] (CTU CT Kb-7; CTU CT Ba-3).

mekanizmasının anlaşılabilmesi adına bazı tespitler yapabilmek mümkün olmuştur.⁵¹

Bu amaçla ilk önce mevcut kaynakların sahip olduğu nitelikler üzerinden birtakım ayrımlar yapılmaya çalışılmıştır. Şimdiye kadar ele geçen bu bürokratik metinlerin neredeyse tamamı krâli kentlerde bulunmuştur.⁵² Bu aslında krallığın idari ve bürokratik kapsamını anlamaya yönelik önemli bir duruma işaret eder. Sahip olunan her türlü zenginlik, kralın ve dolayısıyla devletin mülkü olarak görülen bu krâli kentlerde muhafaza ediliyor olmalıdır. Bu nedenle bürokrasinin ve kayıt ihtiyacının büyük oranda bu krâli kentler özelinde sürdürüldüğünü, kralın ve dolayısıyla devletin mülkiyet haklarının kontrol edilmesi temelinde işlediğini varsayabiliriz. Bu durum bize aynı zamanda bürokratik kayıtların tutulması ve idari işlerin yürütülmesi için farklı şehirlerde farklı yazım “ofisleri”nin de olduğunu göstermektedir. En azından başkent çevresinde bulunan Anzaf, Toprakkale (*Rusaḫinili Qilbanikai*), Ayanis (*Rusaḫinili Eiudurukai*), Çavuştepe (*Sarduriḫinili*) gibi krâli şehirlerde yoğun olmak üzere, Karmir-Blur (^dIM-ni URU/*Teišebaini*), Armavir (*Argištiḫinili*) ve Arinberd (*Erebuni*) gibi görece başkente daha uzak krâli şehirlerde de kâtiplerin bulunduğu anlaşılmaktadır (bkz. Tablo 1).

Bu bağlamda krâli kentlerin çekirdekte olduğu anlaşılan Urartu coğrafyasında, bu şehirlerin dışında kalan eyalet merkezleri ve diğer kırsal yerleşmeler farklı bir konuma sahiptir. Özellikle eyalet merkezlerinin krâli bir bürokratik işleyişe dâhil olmayabileceği ve kısmen özerk⁵³ kendi bölgelerinde yerel bir ekonomik idareye sahip olduğunu varsayabiliriz.⁵⁴ Kayalidere, Altıntepe, Palu gibi inşa kitabesinin “bulunamadığı” eyalet merkezleri bu tür yerleşmelere örnek gösterilebilir. Buralarda tapınaklar, çok odalı kaya mezarları gibi birçok unsurun bulunmasına rağmen inşa kitabesi gibi krallık sembolleri bulunmaz. Krâli kentlerin yerel ölçekteki kopyaları olarak planlanan bu eyalet merkezleri büyüklük açısından da krâli kentlerle kıyaslanamaz.⁵⁵

Urartu’da bürokratik sisteme ilişkin yazıtların büyük çoğunluğu krallığın, dolayısıyla kralın mülkiyeti olarak görülen varlıkların korunmasını amaçlar. Envanter tutma⁵⁶ ve çeşitli sarf malzemelerinin⁵⁷ dağıtımını ve tüketimine yönelik olabilen bu kayıtlar, bir çeşit muhasebe tutma kaygısı ile de ilişkilidir. Yerleşik şehirleri ve belirli bir bürokratik geleceği gerektiren bu bürokratik yapı, muhtemelen savaş meydanlarında gerileme başlayana

⁵¹ Ancak burada ortaya koymaya çalıştığımız bazı tespit ve varsayımların ileride elde edilecek yeni kaynaklarla doğrulanabileceği gibi değişebilmesi de mümkündür.

⁵² Krâli kentlerin arkeolojik açıdan tanımlanması için bkz. Danışmaz 2020: 47-57; Köroğlu 2011: 25; 2020.

⁵³ Bu özerklik ekonomik açıdan kendi kendisine yetebilen anlamında kullanılmıştır. Uzun süren zorlu iklim koşulları birbirinden uzak mesafelerdeki eyalet merkezlerinin ayakta kalabilmesi adına bunu zorunlu kılar.

⁵⁴ Başkentten uzak krâli kentler eyalet merkezi olarak değerlendirilmemelidir. Burada kast edilen vali (^{LU}EN. NAM) tarafından yönetilen eyalet merkezleridir.

⁵⁵ Ayrıntısı için bkz. Köroğlu 2011, 2020. Boyutlarının karşılaştırılması için bkz. Danışmaz 2020: 134.

⁵⁶ Silahlar, hayvanlar ve hatta insanlar.

⁵⁷ Ekmek, hububat vb.

ve krâli kentler işlevini yitirene kadar uygulanmış olmalıdır. Özellikle verimli ve büyük tarımsal potansiyele sahip ovaların yakınlarında inşa edilen bu krâli kentler, sahip oldukları büyük depolama kapasiteleri ile üretim ilişkileri açısından, devletin aslan payına sahip olduğunu açık bir biçimde yansıtmaktadır. Krâli kentlerden sonra gelen eyalet merkezlerinde ise bu düzeyde olmaktan uzak, yalnızca kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek sınırlı bir kapasite söz konusu olmalıdır.⁵⁸

Krallığın sahip olduğu bu zenginlikleri kontrol eden bürokratik kapasitenin ve yapının anlaşılabilmesi için mevcut kaynakların ayrıntıları üzerinden bazı çıkarımlarda bulunmamız gerekmektedir. Bir bütün olarak ele aldığımızda bu türden kaynaklar, gerek nitelik ve gerekse işlev açısından iki ana başlıkta değerlendirilebilir;

Üst Düzey Belgeler: Başkentten veya merkezi bölgedeki bir başka krâli merkezden gönderilen bu üst düzey metinler ^{LÜ}aşuli (*Başvezir*) tarafından silindir bir mühürle mühürlenmiştir. Bu tür metinlerde satırlar arasında ayırıcı çizgiler bulunmaz. Yazım karakteri daha kalitelidir ve tecrübeli bir kâtip tarafından kaleme alınarak üst düzey bir ofisten çıkmış olmalıdır. İçerik açısından da genellikle üst düzey kişilerle ilişkili anlaşmazlıkları ve bazı önemli idari emirleri içermektedir.⁵⁹

Alt Düzey Metinler: Bu tür belgelerde ise mühür bulunmaz. Bu kayıtlar herhangi bir yere gönderilmeyeceği için mühürlenmesine de gerek yoktur. Yazım karakterinin kimi zaman özensiz olabildiği ve satırlar arasında yatay ve dikey ayırıcı çizgiler bulunabildiği görülür. Bu farklılıklar bu türden kayıtların daha acemi kâtipler tarafından kaleme alınmış olabileceğini gösterir. Buldukları şehirlerle ilişkili kayıtlar olduğu için de, ilgili şehirde yazıyı kullanabilen kişilerin bulunduğunu gösteriyor olmalıdır. İçerdikleri konular ise genelde muhasebe ve envanter kaygısını yansıttığı gibi muhtemelen kâtiplik eğitimini gösteren okul tabletleri de olabilmektedir. Bu çıkarımların her birisi Urartu bürokrasisini anlayabilmek adına önemlidir. Ancak bu standart işleyişin yanı sıra bazı komplike kullanımların da olabileceğini göz ardı etmemek gerekir. Örneğin tabletler üzerinde mühür olup olmaması farklı bir anlam ifade edebiliyorken, bullalar üzerindeki mühür baskılarının işlevi ve anlamı daha farklıdır. Bullalar kimi zaman teslim alınan ürünlerle ilişkili olabildiği gibi bazen de tam aksi verilen ürünlerin kayıtları olabilmektedir.

Ana kaynaklara yönelik bu tespitlerin yardımıyla cevap bulmaya çalıştığımız bir diğer önemli başlık ise krâli kentlerin idaresinde hangi mevkinin ve kişilerin bulunuyor olduğudur. Yukarıda ayrıntılarını sunduğumuz verilere istinaden bu soruya kanımızca bir cevap verebilmek mümkündür. Bu kişilerin hanedana mensup kişilerden mi yoksa görevli memurlardan mı olduğunu kesin olarak bilemiyor olsak da unvanlarının ^{LÜ}NAM olması gerektiğini önerebiliriz. Ancak bu mevki, eyalet yöneticisi olan ^{LÜ}EN.NAM ile

⁵⁸ Ancak Erzincan-Altıntepe gibi bazı eyalet merkezlerinin bulunduğu güvenli konum veya uygun tabiat koşulları, avantajlara veya aksi söz konusu olduğunda dezavantajlara sahip olunmasını sağlamış olmalıdır.

⁵⁹ Muhtemelen şehirlerde karşılaşılan daha alt düzey anlaşmazlıklar oradaki yetkililer tarafından karara bağlanmaktaydı.

kariştirilmemalıdır. Şimdiye kadar bulunan hiçbir bürokratik veya krli belgede bu kentlerin idaresinden sorumlu olduğundan bahsedilen bir ^{L}EN.NAM (vali) yoktur. Hatta krli kentlerle ilişkili olarak, dolaylı yoldan bile valilerin bahsi geğmez. Bu idareciler eyaletlerde görev yapan krli kentlerin idaresiyle ilgisi olmayan yöneticiler olmalıdır.⁶⁰

Urartu krli kentleri, yapısı itibariyle oldukęa masraflı ve büyük devlet yatırımlarıdır. Böylesi bir yatırımın valiler için inşa edilmiş olması düŐünülemez. Ayrıca her kurulan yeni Şehirde bulunan daha görkemli saraylar, tapınaklar ve altyapı unsurları yalnızca kralların ve ailesinin kullanması için göze alınabilmiŐ olmalıdır. Bu nedenlerden ötürü doğrudan kral-lara ait olan bu Şehirler, muhtemelen merkezden görevlendirilen memurlar veya prensler aracılığıyla yönetiliyor olmalıdır.⁶¹ Fakat yukarıda bahsettiğimiz ve bilinen ^{L}NAM isimleri içerisinde prens olduklarını gösteren herhangi bir ipucu bulunmaz (*Urma*, *Őei[...]*: CTU CT Kb-7; CTU CT Ba-3). Assur rneklarine de bakacak olursak krli kentlerin yönetilmesi için genellikle hadım görevlilerin tercih edildiği bilinmektedir (Radner 2020: 12-13; Grayson 1995: 98). Urartu Şehirlerden bazılarında da hanedana mensup prenslerin ęeŐitli kademelerde yönetici olabileceği gibi, bazılarında da hadım görevlilerden (^{L}Ő. RŐŐ) veya diğer memurlardan yöneticilerin bulunabilmesi mümkündür. Ele geçen kaynakların Şimdilik kısıtlı olması daha alt düzey yöneticiler hakkında net ęıkarımlar yapmamızı gcleŐtirmektedir. Ancak prensler dışında kalan diğer soylu kişilerin ^{L}NAM, ^{L}NA₄, DIB veya daha farklı konumlarda Şehirlerde görev yapmış olabilecekleri ihtimaller arasındadır. Ancak ilginę bir Şekilde başkent veya merkezi bölgedeki bir Şehirde yerleşik bulunan ^{L}aşuli (*Başvezir*) dışında hanedana mensup kişilerin daha alt kademede görev aldığını gösteren herhangi bir kanıt bulunmamaktadır.

Eyaletlerde ise benzer bir durum söz konusu değildir. Bölgesel Urartu merkezleri olan bu eyaletler, tıpkı krallık merkezinde olduğu gibi muhtemelen babadan oğula miras kalabilen yereldeki Urartu hanedanları olmalıdır. Bunlar, kendilerine ait eyalet merkezlerinde, kendilerine ait ęok odalı kaya mezarlarına gömülüyor olmalıdır (Köroğlu 2020). Assur kaynaklarının bildirdiğine göre Urartu kralları ile soy bağına sahip olan bu valiler, kültürel açıdan da krli soyun yereldeki yansımaları olduğu anlaşılmaktadır. ^{L}EN.NAM yani valilerin "sahipliğinde" bulunan bu eyalet merkezleri krali Şehirlerden idari ve ekonomik anlamda farklı bir konuma sahip olmasına rağmen tanrılara tıpkı krli kentlerde olduğu gibi standart planlara sahip Urartu tapınakları yaptırabiliyor ve orduda en üst rütbelere kadar (*turtanu*) ykselebiliyorlardı (SAA 5, 93).

Krli kentlerde bulunan ęok sayıdaki kil tablet, bulla ve ęanak ęmlek üzerinde ęivi yazısı yaygın olarak kullanılırken, özellikle Altın-tepe, Kayalidere gibi arkeolojik kazılarla

⁶⁰ NAM ideogramının kelime anlamı için bkz. Borger 2004: no. 134. Ancak kavramların ve bu gibi idari mevkilerin ait olduğu her toplumda kendine has anlamlara ve niteliklere sahip olabileceğini göz ardı etmemek gerekir.

⁶¹ Bu Şehirler tamamıyla krala ait olduğu gibi yöneticilerinin de krala doğrudan bağlı "kulları" yani memurları olması tercih edilmiş olmalıdır.

ayrıntılı bilinen Urartu eyalet merkezlerinde hiyeroglif yazısının ağırlıklı olarak tercih edildiği görülmektedir (Burney 1966: Levha XVI, 89).⁶² Eyalet merkezlerinde çivi yazısı yok denecek kadar azdır (Köroğlu 2020: 18) fakat Ayanis ve Toprakkale gibi krâli merkezlerde hiyeroglif yazısının öğretiliyor ve kullanılıyor olabileceğine dair ipuçları bulunmaktadır (Salvini 2001; Zimansky 2006: 269). Bu durum özellikle çivi yazısının ve dolayısıyla bürokrasinin Urartu'da kurgulanan "çok merkezli" krâli kentlere has bir özellik olduğunu gösterir.⁶³

⁶² Urartu hiyeroglif yazısı ile ilgili olarak ayrıca bkz. Zimansky 2006.

⁶³ Bu çalışma "Urartu Dönemi'nde Bürokrasi ve Toplumsal Yapı" isimli doktora tezimin sonuçları kapsamında üretilmiştir. Tez aşamasında 2214-A Yurt Dışı Doktora Sırası Araştırma Burs Programı çerçevesinde 12 ay süreyle araştırma projemi destekleyen TÜBİTAK Bilim İnsanı Destek Programları Başkanlığı'na ve akademik imkânlarını kullanma fırsatı veren Münih-Ludwig Maximilian Üniversitesi, Asuroloji ve Hititoloji Enstitüsü'ne teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

Abay, E. 2001

“Seals and Sealings”, A. Çilingiroğlu - Mirjo Salvini (eds.), *Ayanis I: Ten Years' Excavations at Rusabinili Eiduru-kai 1989-1998*, Roma: 321-353.

Avcı, C. 2015

Van Gölü Havzası'nda Urartu İskân Politikası, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Ayman, İ. 2013

Urartu Krallığı'nın Yayılım Alanı İçerisinde Yer Alan Yerleşim Tipleri, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Belli, O. - M. Salvini, 2003

“Two Clay Documents from Upper Anzaf Fortress near Van”, *Studi Micenei ed Egeo Anatolici XLV/2*: 141-52.

Borger, R. 2004

Mesopotamisches Zeichenlexikon, Münster.

Burney, C. A. 1966

“A First Season of Excavations on the Urartian Citadel of Kayalidere”, *Anatolian Studies* 16: 55-111.

CTU A (CTU I) - Salvini, M. 2008

Corpus Dei Testi Uratei Volume I, Roma.

CTU CB/CP/CT (CTU IV) - Salvini, M. 2012

Corpus Dei Testi Uratei Volume IV, Roma.

CTU V - Salvini, M. 2018

Corpus Dei Testi Uratei Volume V, Paris.

Çifçi, A., 2017

The Socio-Economic Organisation of the Urartian Kingdom, Leiden.

Çilingiroğlu, A. - A. Batmaz, 2014

“Ayanis Kalesi 2009-2012 Kazıları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 35/1, Ankara: 175-98.

Danışmaz, H. 2018

Arkeolojik Veriler Çerçevesinde Urartu Krallığı'nın Eyalet Sistemi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, (Doktora Tezi), İstanbul.

Danışmaz, H. 2020

Urartu Krallığı Yönetim ve Organizasyon, Ankara.

Diakonoff, I. M. 1963

Urartskij Pisma i Dokumenty (Urartian Letters and Documents) (UPD), Moskova.

Erzen, A. 1988

Çavuştepe I, Urartian Architectural Monuments of the 7th and 6th Centuries B.C. and a Necropolis of the Middle Ages, Ankara.

Genç, B. - E. Konyar - A. Tan, 2021

“The Tuşpa Citadel and Mound Excavations, 2010–2019”, S. R. Steadman - G. McMahon (eds.), *The Archaeology of Anatolia, Volume IV: Recent Discoveries (2018–2020)*, United Kingdom:

194-209.

Grayson, A. K. 1995

“Eunuchs in Power. Their Role in the Assyrian Bureaucracy“, M. Dietrich - O. Loretz (eds.), *Vom Alten Orient zum Alten Testament-Festschrift für Wolfram Freiherrn von Soden zum 85. Geburtstag am 19. Juni 1993*, Kevelaer: 85-98.

Grekyan, Y. 2016

“A Note on the Toprakkale Tablet“, *N.A.B.U.* 2016-Vol. 1: 54-56.

Grekyan, Y. 2019

“The Problem of the Origin of the Urartian Scribal School“, P. S. Avetisyan - R. Dan - Y. H. Grekyan (eds.), *Over the Mountains and Far Away Studies in Near Eastern History and Archaeology Presented to Mirjo Salvini on the Occasion of his 80th Birthday*, Oxford: 244-262.

Hellwag, U. 2000

„«Sohn der Königin» ^{lu}A.NIN-li oder «Wasserwirtschaftsminister» ^{lu}A.ZUM-li? Überlegungen zu einem «fragwürdigen» Amt am urartäischen Königshof», *Akkadica* 117: 21-43.

Hellwag, U. 2005

“^{lu}A.ZUM-li versus ^{lu}A.NIN-li: some thoughts on the owner of the so-called *Prinzensiegel* at Rusa II's court” A. Çilingiroğlu - G. Darbyshire (eds.), *Anatolian Iron Ages 5: Proceedings of the Fifth Anatolian Iron Ages Colloquium Held at Van, 6-10*, Ankara: 91-98.

Işık, K. 2014

“Van Kalesi Höyüğü Kazılarında Keşfedilen Urartu Yazılı Belgeleri”, *Colloquium Anatolicum* XIII: 173-183.

Işık, K. - M. Işıklı, 2015

“Inscribed Bullae and Bone Layer Discovered at the Ayanis Fortress/Van in 2014”, *Altorientalische Forschungen* 42: 142-152.

Işık, K. - R. Kuvanç, 2018

“A New Part of Horse Trapping Belonging to Urartian King Minua from Adana Archaeology Museum and on Urişhi-Urişhisi-Ururda Words in Urartian”, *Colloquium Anatolicum* 17: 223-239.

Işık, K. - O. Aras - A. Akın Aras, 2021

“Inscribed Bullae Found During Excavations on the Northern Slope of Ayanis Fortress in 2015 and a New Urartian Building Name, ^éTAMALP”, *Journal of Cuneiform Studies* 73: 179-191.

Konyar, E. - C. Avcı - D. Yiğitpaşa - A. Tan - H. Tümer, 2016

“Eski Van Şehri, Kalesi ve Höyüğü 2014 Yılı Kazı Çalışmaları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 37, Ankara: 573-590.

Köroğlu, K. 2011

“Urartu: Krallık ve Aşiretler / Urartu: The Kingdom and Tribes”, K. Köroğlu - E. Konyar (eds.), *Urartu: Doğu'da Değişim/Transformation in the East*, İstanbul: 12-51.

Köroğlu, K. 2020

“Urartu: Krallık ve Aşiretler”, K. Köroğlu - E. Konyar (eds.), *Urartu: Doğu'da Değişim*, İstanbul: 1-35.

Radner, K. 2020

“Assur Kenti ve Assur Krallığı Tarihine Genel Bakış”, K. Köroğlu - S. F. Adalı (eds.), *Assurlular: Dicle'den Toroslar'a Tanrı Assur'un Krallığı*, İstanbul: 1-23.

Roaf, M. 2012

“Towers with Plants or Spears on Altars: Some Thoughts on an Urartian Motif”, S. Kroll - C. Gruber - U. Hellwag - M. Roaf - P. Zimansky (eds.), *Biainili-Urartu: The Proceedings of the Symposium Held in Munich 12-14 October 2007*, Belgium: 351-372.

SAA 5 (State Archives of Assyria)

“The Correspondence of Sargon II Part II, Letters from the Norther and Northeastern Provinces”, G. B. Lanfranchi - Simo Parpola (eds.), Helsinki, 1990.

Salvini, M. 1979

„Die urartaische Tontafeln“, W. Kleiss (eds.), *Bastam I: Ausgrabungen in den Urartäischen Anlagen 1972-1975*, Berlin: 115-131.

Salvini, M. 2001

“Inscriptions on Clay”, A. Çilingiroğlu - M. Salvini (eds.), *Ayanis I: Ten Years' Excavations at Rusahinili Eiduru-kai 1989-1998*, Roma: 279-319.

Salvini, M. 2006

Urartu Tarihi ve Kültürü, İstanbul.

Salvini, M. 2007

„Die urartäische Tontafel VAT 7770 aus Toprakkale“, *Altorientalische Forschungen* 34/1: 37-50.

Schramm, W. 2010

Akkadische Logogramme, Göttingen.

Seidl, U. 1979

„Die Siegelbilder“, W. Kleiss (eds.), *Bastam I: Ausgrabungen in den Urartäischen Anlagen 1972-1975*, Berlin: 135-149.

Seidl, U. 1988

„Die Siegelbilder“, W. Kleiss (eds.), *Bastam II: Ausgrabungen in den Urartäischen Anlagen 1977-1978*, Berlin: 145-154.

Tarhan, M. T. 1984

“The Structure of the Urartian State”, *Anadolu Araştırmaları* 9: 295-310.

Wilhelm, G. 2008

“Urartian”, R. D. Woodard (eds.), *The Ancient Languages of Asia Minor*, Cambridge: 105-123.

Zimansky, P. E. 1985

Ecology and Empire: The Structure of the Urartian State, Chicago.

Zimansky, P. E. 2006

“Writing, Writers, and Reading in the Kingdom of Van”, S. L. Sander (eds.), *Margin of Writing, Origins of Cultures*, Chicago: 257-276.

Kahramanmaraş Müzesi'nde Bulunan Bir Geç-Hitit Mezar Steli*

A New Neo-Hittite Funerary Stele in Kahramanmaraş Museum

Ali ÇİFÇİ - Gülşen BAŞPINAR*****

DOI: 10.58488/collan.1099640

Keywords: Maraş, Middle Iron Age, Kingdom of Gurgum, Funerary Stele.

Throughout the Middle Iron Age, Kahramanmaraş province and its surrounding was dominated by the Neo-Hittite city-state of Gurgum Kingdom. Numerous hieroglyphic inscriptions, reliefs, and funerary stelae dated to this kingdom were recovered, especially, from the citadel and mound located in the city center and its immediate surroundings. The funerary stelae found in the region have special importance in terms of their unique subject, style, and iconographic features. This study evaluates a funerary stele brought to the Maraş Museum from the Yörükselim neighborhood, by comparing it with other similar reliefs in the region in terms of style and iconography.

Anahtar Kelimeler: Maraş, Orta Demir Çağı, Gurgum Krallığı, Mezar Steli.

Orta Demir Çağı'nda Kahramanmaraş ili ve çevresine hâkim olan Geç Hitit Gurgum Krallığı'ndan günümüze özellikle şehir merkezinde bulunan kale ve höyük ile yakın çevresinden çok sayıda kraliyet hiyeroglif yazıtı, kabartması ve mezar steli kalmıştır. Bölgede bulunan mezar stelleri kendilerine has konu, üslup ve ikonografik özellikleri bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Bu çalışma, Maraş Müzesi'ne Yörükselim Mahallesi'nden getirilen bir mezar stelinin bölgede bulunan diğer benzer rölyefler ile üslup ve ikonografi açısından karşılaştırılarak değerlendiriyor..

* Hakeme Gönderilme Tarihi: 06.04.2022 Kabul Tarihi: 11.12.2022

** Ali ÇİFÇİ, Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, 34722 Göztepe, İstanbul, E-mail: cificali1@gmail.com. ORCID ID: 0000-0002-1404-9820

***Gülşen BAŞPINAR, Kahramanmaraş Müzesi, Azerbaycan Bulvarı No. 35, Dulkadiroğlu/Kahramanmaraş, glenyac@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4784-8725

Giriş

MÖ 9. yüzyılın başlarında Kahramanmaraş ili ve çevresinde bölgesel bir devlet olarak ortaya çıkan ve MÖ 711'de Assur kralı II. Sargon tarafından bir Assur eyaletine dönüştürülen Gurgum Krallığı'ndan¹ günümüze önemli maddi kültür kalıntıları kalmıştır². Ancak, bugüne kadar Gurgum Krallığı'nın kalıntılarını ortaya çıkarmak için herhangi bir kazı veya yüzey araştırması yapılmamıştır³. Gurgum Krallığı'yla ilgili araştırmaların azlığına rağmen, Kahramanmaraş kent merkezindeki kale ve höyüğü ile yakın çevresinde krallığın maddi kültürünü yansıtan hiyeroglif yazıtlı steller, kabartmalar ve mezar stelleri tespit edilmiştir (Çifçi 2020: 124). Bu kalıntıların önemli bir kısmını konu, üslup ve ikonografi bakımından kendine has tarzları ile mezar stelleri oluşturmaktadır. Bu çalışmada incelediğimiz mezar steli 2012 yılında Kahramanmaraş Müzesi'ne Yörükselim Mahallesi'nden getirilmiştir. Söz konusu stel özellikle ikonografik özellikleri açısından Maraş Bölgesinde bulunan mezar stellerine benzerlikler göstermesine karşın, bazı küçük üslup özellikleri ile de Zincirli Dış Kapı ortostatlarına yakınlık göstermektedir. Bu nedenle çalışmamız Yörükselim steli diğer benzer mezar steller ile üslup ve ikonografik özellikleri açısından karşılaştırarak yapılaş amacı, üzerlerinde işlenen kompozisyonun anlamı ve tarihlendirilmesi ile Zincirli ve Maraş yontu sanatı arasındaki ilişkiyi irdelemeyi amaçlamaktadır.

Yörükselim Steli

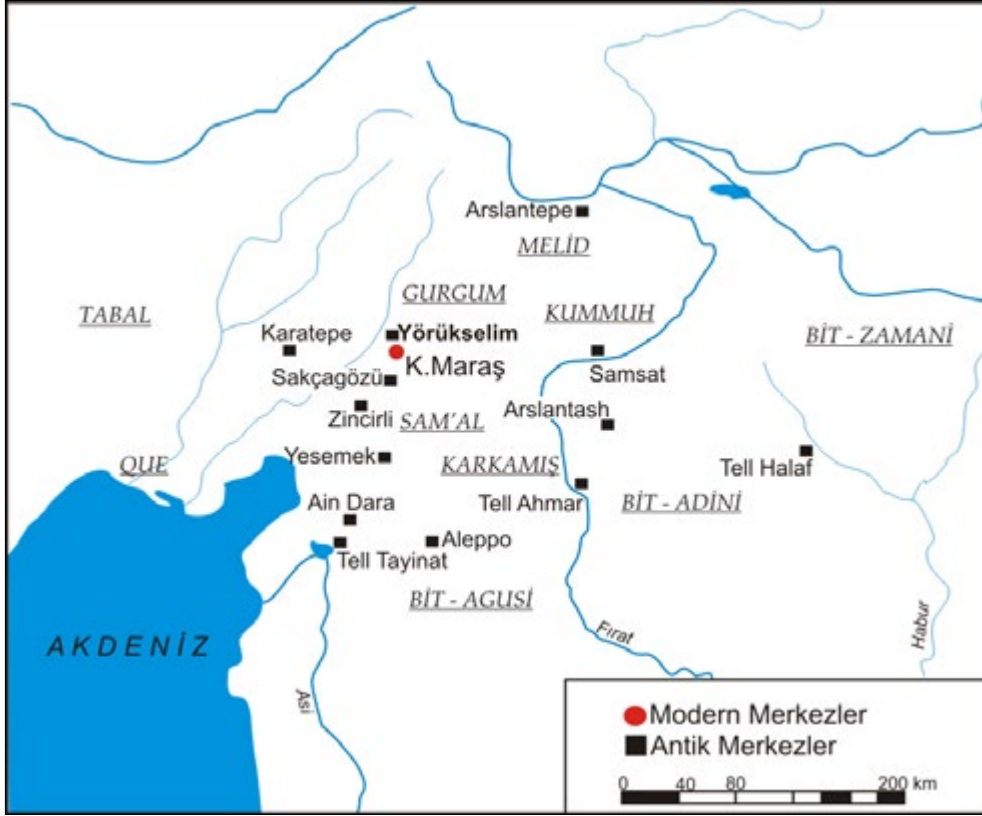
Stel, Kahramanmaraş Müzesi deposunda muhafaza edilmektedir (Envanter No A.2022-2, Fig. 2-3). Müze kayıtlarında eserin bulunduğu yer konusunda bir bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle eserin nasıl bir konteksten geldiği konusunda bir öngöründe bulunmak zordur. Bazalttan yapılan stelin yüzeyi özenli bir işçilik göstermekte olup yüksek kabartma tekniğindedir (48 x 50 x 10 cm). Eser üst taraftan alt kısma doğru daralmaktadır; toprağa dikilen alt bölümü kabaca düzleştirilerek geniş bir şekilde bırakılmıştır. Ön yüzü düzgün bir yüzeye sahip olan stelin sol kısmı düz olup sağ kısmı kabaca düzleştirilmiştir.

Maraş bölgesinde bilinen diğer mezar stellerine yontu işçiliği, biçem ve işlenen konu açısından benzeyen kabartmada arkalıklı sandalyede oturan erkek figürü ile karşısında

¹ Yörükselim steli üzerinde çalışmamıza ve yayınlamamıza izin veren Kahramanmaraş Müzesi Müdürü Sayın Safınaz ACIPAYAN'a ve çalışmada kullanılan harita ile stel çizimi için Bilcan GÖKCE'ye teşekkürlerimizi sunarız.
Geç Hitit krallıklarının ilk oluşum süreçleri ve Gurgum Krallığı'na ilişkin tartışmalar için bkz. Simon 2020: 156.

² Bugünkü Kahramanmaraş ilinde bulunan Geç Hitit Gurgum Krallığı, güneyden Sam'al (Zincirli), doğudan Kummuh, kuzeyden Militia Krallığı'nın kontrolündeki Elbistan Ovası ile ve batıda Çukurova'da bulunan Que Krallığı ile komşuydu. Krallık tarihi ve yazılı kaynakları için bkz. Hawkins 2000a: 249-252.

³ Kahramanmaraş İli ve çevresinde daha önce gerçekleştirilen yüzey araştırmaları daha çok bölgenin yerleşim dokusunu anlamaya yönelik olarak gerçekleştirilmiştir bkz. Carter 1995; Carter 1996; Konyar 2008; Konyar 2009; Konyar 2010.

Figür 1. Geç-Hitit Dönemi Mezar Stellerinin Bulunduğu Yerleşimler.

üzerinde çeşitli yiyeceklerin bulunduğu çapraz ayaklı katlanabilir bir masa tasvir edilmiştir. Kabartmada betimlenmiş olan erkek figürü ve diğer motifler keskin hat ve çizgiler ile belli edilmiştir. Gurgum stellerinde sık sık görüldüğü gibi burada da erkek figürünün başı profilden bedeni ise cepheden resmedilmiştir. Ancak, bölgede daha önce bulunan mezar stellerinde rastlamadığımız bir şekilde erkek figürü alını basık ve yüzüne egemen aşırı derecede iri bir burun ile gösterilmiştir. Küçük olan ağızda dudak ince konturlar ile gösterilmiştir. Çene ise içeri çekiktir. Gözler yuvarlak, konturları belirtilmiş ve kabarıktır. Adana Müzesi'nde bulunan Maraş kökenli bir mezar steli üzerinde tasvir edilen erkek figürünün yüz hatları söz konusu stele benzemektedir (Maraş C/4)⁴. Ancak iri burun ve basık alını daha çok Zincirli (Zincirli A/6, A/7, B/1, B/2, B/3, B/4, B/5, B/6 ve B/18) ve Malatya'da bulunan geyik ile arslan avı sahnelerinde ki (Malatya B/1, B/2) kabartmalarda karşımıza çıkmaktadır.

Erkek figürünün başında enseyi açıkta bırakan ve alını üzerinde son bulan polos vardır. Benzer başlık Gurgum mezar stellerinde sık sık işlenmiştir (Maraş B/9, Maraş A/2, Maraş C/4, Hawkins 2000b: Pl. 126; Bonatz 2000a: C12, C50). Saç ense üzerinde tek

⁴ Bu çalışmada W. Orthmann'ın (1971) "Untersuchungen zur späthethitischen Kunst" adlı eserinde kullanılan katalog numaraları kullanılacaktır.

Figür 2. *Kabramanmaraş Müzesi'nde bulunan Yörükselim Mezar Steli.*

Figür 3. *Yörükselim Mezar Stelinin Çizimi.*

volüt şeklinde gösterilmiş olup sakal ise ince çizgilerle verilmiştir. Sakal bu yönüyle Maraş Bölgesinde bulunan diğer mezar stelleri örneklerinde gördüğümüz ve Arami tarzında betimlenmiş spiral bukleler formunda ki sakaldan farklılık gösterir.

Kollar bedene oranla daha iri ve orantısız bir şekilde verilmiştir. Sağ kol, sol kola göre daha büyük ve kaslıdır. Sol eli, göğsüne doğru dirsek kısmından göğüs üzerine doğru kıvrılmış ve elinde bir kadeh ile betimlenmiştir. Kadeh basit ağız kenarlı ve dibe doğru daralan formdadır. Maraş ve diğer bölgelerde bulunan mezar stellerinde kadeh, benzer bir şekilde hem kadın (Maraş B/7; Darga 1992: Res. 306) hem de erkek figürlerin (Maraş B/20, Maraş C/4) ellerinde veya yemek masalarının (Maraş B/7, Maraş B/19, Maraş D/1) üzerinde belirteç olarak sıkça işlenmiştir.

İleriye doğru uzatılmış olan sağ kol masanın üst kısmına doğru kıvrılmıştır. Nitekim figürün sağ eli üzüm salkımı ile buğday başağı tutmaktadır. Bereket ve bolluk gibi anlamlarının yanında yeniden doğuşu veya sonsuz yaşamı belirttiği ifade edilen (Bonatz 2000b: 191; Tiryaki 2013: 42-43) her iki belirteç, Maraş Bölgesinde bulunan Gurgum mezar stellerinde erkeklerin tasvir edildiği kabartmalarda sık sık kullanılmıştır. Başak demeti ile üzüm salkımının birçok örnekte erkeklerin sol elinde tasvir edildiği (Bonatz 2000a: C50,

C56, C25, C21; Maraş B/17, Maraş C/4; Darga 1992: Res. 321); ancak bazı istisnai durumlarda da sağ elde (Bonatz 2000a C22; Maraş A/1) resmedildiği bilinmektedir. Üzüm ile başak belirteçlerinin Orta Anadolu'da bulunan Tabal Bölgesinde dönemin yazıt ve kabartmalarında özellikle Fırtına Tanrısı ile ilişkilendirildiği görülür. Örneğin; Bor (Hawkins 2000a: 519-521, 2000b: Pl. 291) ve Sultanhanı (Hawkins 2000a: 463-472, 2000b: Pl. 258-261) yazıtlarında üzüm bağları ile ilişkilendirilmiş, İvriz'de Fırtına Tanrısı Tarhunzas sağ elinde üzüm salkımı ve sol elinde ise başak demeti ile betimlenmiştir (Hawkins 2000b: Pl. 294-295). Benzer şekilde Keşlik Yayla (Hawkins 2000a: 531, 2000b Pl. 305) ve Niğde (Hawkins 2000a: 526-527, 2000b Pl. 301) kabartmalarında üzüm salkımları ve buğday başakları ile gösterilmiştir.

Sade ve yalın bir giysi ile betimlenen erkek figürünün üzerinde "v" yakalı, kısa kollu, etek uçları püsküllü ve ayak bileklerine kadar uzanan tek parça bir tunik bulunur (Fig. 2-3). Belde geniş bir kemer/kuşağın işlendiği görülmektedir. Kemerin her iki ucu yatay bantlarla bölünmüştür. Gurgum mezar stellerinde yaygın bir kullanıma sahip olan püsküllü kemer, giysiyi gövdeye bağlar, uzun püskülün uç kısımları figürün dizlerinin hizasına doğru sarkmaktadır (örneğin, Yörükselim'den gelen Maraş A/2; Darga 1992: Res. 321). Bölgede bulunan mezar stellerinde kemere takılan püsküller dışında ayrıca kılıç veya ok gibi çeşitli aksesuarların da takıldığı görülmektedir (Orthmann 1971: Söğütlü 1; Bonatz 2000a: C69).

Hitit tarzında yapılmış ucu kıvrık çarıklarla betimlenen figürün ayakları bir tabure/ayaklık üzerine yerleştirilmiştir. Ancak, ayaklarının üzerine basılı durduğu ayaklığın görece küçük olduğu anlaşılmaktadır. Zira erkek figürünün sol ayağının yarısı ayaklığın dışına taşmıştır. Maraş mezar stellerinde yaygın bir şekilde resmedilen ayaklıklar figürlerin üzerinde oturdukları sandalyelere paralel bir şekilde yapılmışlardır. Bu çarıkların sivri ucu ile topuk kısmından ayak bileklerine doğru işlenen düz çizgileri dikkat çekicidir. Ayak bileklerine kadar uzanan kısa çizme biçiminde olan çarıklar ince bir taban ile işlenmişlerdir.

Stelde tasvir edilen diğer mobilya aksamaları arkalıklı bir sandalye ile çapraz ayaklı katlanabilir masa/sehpadır. Sade bir görünüme sahip olan sandalyenin arkalığının uç kısmı dışa kıvrık olup dikey bacaklı olarak tasvir edilmiştir. Bölgede sandalyelerin arkalıkları birkaç örnek haricinde genelde dik olarak yapılmışlardır (Maraş B/17, Maraş B/20, Maraş C/4; Darga 1992: Res. 306-307; Bonatz 2000a: C22). Ancak yine de bu tarz arkalıklı sandalye örneklerine rastlamak mümkün (Maraş A/2, Maraş D/1, Maraş D/3).

Erkek figürün karşısında üzerinde çeşitli yiyeceklerin bulunduğu çapraz ayaklı katlanabilir masa/sehpa ise Maraş mezar stellerinde (Maraş A/2, Maraş B/12, Maraş B/7, Maraş B/19; Hawkins 2000b Pl. 124; Bonatz 2000a C21, C22, C50; Darga 1992 Res. 321), Kargamış (Karkamış Ab/4), Zincirli (Zincirli B/1, Zincirli K/2) ve Sakçagözü (Sakçagözü C/1) gibi merkezlerde yaygın olarak kullanılmıştır. Ancak söz konusu masanın ayaklarının birbirlerini çapraz olarak geçtikleri bölümde üç nokta şeklinde tasvir edilen bağlantı aksamaları ile ayak şekilleri bölgeden bilinen diğer benzer masalardan farklılık gösterir.

Değerlendirme ve Sonuç

Geç Hitit coğrafyasında özellikle Orta Demir Çağ'da geniş bir bölgede (Gurgum, Que, Kummuh, Melid, Karkamış, Sam'al vb.) görülen mezar stellerinin çok az bir bölümü arkeolojik kazılar ile ortaya çıkarılmıştır (Fig. 1). Bu nedenle mezar stelleri olarak adlandırılan bu eserlerin büyük çoğunluğunun nasıl bir konteksten geldikleri bilinmemektedir. Her ne kadar kontrollü kazılardan ortaya çıkarılmamış olsalar da bu eserler genelde birer bağımsız rölyef olarak - Karkamış, Zincirli ve Malatya Arslantepe ortostat örneklerinde olduğu gibi daha geniş bir mimari bağlam içerisinde değil - ve belirli bir yeri, muhtemelen birçok durumda doğrudan mezar/göme yerini işaretlemiş olmalıdır (Struble – Herrmann 2009: 29). Ancak yine de arkeolojik kazılarda bulunan az sayıda örnek bu stelleri ölü kültü ile ilişkilendirmek için mümkün görünmektedir (Schachner - Schachner 1996: 213-214). Örneğin Tilsevet (Ekinveren) hiyeroglifli mezar steli doğrudan ölü kültü ile ilişkilendirilmiştir (Hawkins 2000a:178-178, 2000b: Pl. 62). Karkamış (Hawkins 2000a: Karkamış (44) A18b, (45) A5a, (48) A4c) ve Kululu'da (Kululu 3, Hawkins 2000a: 490-491, 2000b Pl. 273) bulunan yazıtlı mezar taşları benzer şekilde bu stel grubunun dönemin ölü gömme gelenekleri ile bağlantılı olduğunu işaret etmektedir. Ayrıca Zincirli'de Hilani I yapısının doğu duvarı önünde bulunan Zincirli K/2 (Luschan 1911 Taf. LIV), Karkamış Yunus mezarlığında (Wooley 1939: 14, Pl. III 2-4), Teil Rifa'at (Seton-Williams 1961: P1. XXXVb) ve yakın zamanda Zincirli'de ortaya çıkarılan Kutamuva steli (Struble - Herrmann 2009) bu eserlerin ölü kültüyle bağlantılı olduğunu göstermektedir. Ancak arkeolojik kazılar ile ortaya çıkarılan bu mezar stellerinden ziyade özellikle üzerinde hiyeroglifli yazıt bulunan mezar taşları bu eserlerin ölü kültü için kullanıldığına işaret etmektedir⁵.

Gurgum mezar stelleri birçok örnekte kadın ile erkek (karı-koca?) figürlerinin bir arada, bazen çocukları ile birlikte bir masa/sehpanın önünde karşılıklı otururken betimlendiği ikili veya üçlü figürlerden oluşan kompozisyonlar şeklinde yapılmış olmalarına karşın çalışmamız da incelediğimiz Yörükselim steli tek bir erkek figüründen oluşmaktadır. Bu stel grubu üzerinde işlenen figürlerde tanrısal belirteçlerin (kutsal hayvan veya boynuzlu başlık vb.) bulunmadığı belirtilmelidir. Bu nedenle rölyeflerde yer alan yemek sahnesi cenaze merasiminden sonra verilen "ölü yemeği" ritüeli olarak yorumlanmıştır (Luschan 1911: 346; Orthmann 1971: 373-379; Darga 1998: 241; Akurgal 2015: 100; Bonatz 2000a: 140-142). Ölü yemeği ritüeli Yakın Doğu'nun çeşitli bölgelerinde ve dönemlerinde yaygın bir geleneği temsil eder (Orthmann 1971: 380-382; Bonatz 2000a: 92-94; Erbaşı 2013).

Yörükselim rölyefi benzer şekilde dönemin ölü kült anlayışını temsil etmektedir. Eser Maraş bölgesinde bilinen diğer mezar stellerine yontu işçiliği ve özellikle de stel üzerinde

⁵ Her ne kadar kontrollü bir kazıda bulunmasa da Maraş B/7 stelinin Hekim Gevork Efendi'nin bağında mızrak uçları ve kırık vazo parçaları ile bulunduğu belirtilmelidir, bkz. Humann – Puchstein 1890: 386-387, Taf. XLV, 2.

işlenen konu açısından büyük benzerlikler göstermektedir. Arkalıklı bir sandalyede oturan tek bir erkek figürü ile karşısında üzerinde çeşitli yiyeceklerin bulunduğu çapraz ayaklı katlanabilir bir masa bölgede bulunan diğer mezar stelleri üzerinde sıkça işlenen konular arasındadır. Yine erkek figürünün üzerindeki sade, kısa kollu, enli ve püsküllü kemeri ile ayak bileklerine kadar inen tek parçadan oluşan elbisesi dönemin temel özelliklerini yansıtmaktadır. Ancak söz konusu eser her ne kadar Maraş bölgesi ve civarında bulunan mezar stel geleneğine üslup ve ikonografisi ile büyük benzerlikler gösterse de bazı özellikleri ile de farklılıklar göstermektedir. Örneğin; erkek figürünün çenesinin küçük gösterilmesi, burnunun aşırı derecede sivri işlenmesi, ayakların ayaklığın dışına taşması, kollarının vücuduna göre daha büyük tasvir edilmesi gibi özellikleri Maraş bölgesinde daha önce karşılaşmadığımız belirteçler olarak ön plana çıkmaktadır.

Rölyefte işlenen erkek figürünün yüz uzuvları -başta burun, basık alın ve çene yapısı gibi öğeler ise Zincirli Dış Kapı (Zincirli B/3, B/4, B/5, B/6) ortostatlarına paralellikler gösteriyor. Zincirli Dış Kapı eserleri daha çok savaşıcı bireyleri ve çeşitli hayvanları betimlemelerine karşın Zincirli B/3 rölyefi Maraş bölgesi mezar stellerinde sık sık görüldüğü şekilde üzerinde çeşitli yiyeceklerin bulunduğu bir masa/sehpanın önünde karşılıklı oturan bir çifti resmediyor. Zincirli B/3 rölyefinde işlenen her iki figürün yüz uzuvları başta küçük çene yapıları, basık alın ve burun gibi öğeler Yörükselim steli ile benzerlikler gösteriyor. Ancak, bu benzerliklere rağmen Zincirli figürlerinin natüralist kulak betimlemeleri ile kat kat işlenmiş bukleli sakalları (Zincirli B/1, B/3, B/4, B/5 ve B/6) Yörükselim steli ile farklılıklar gösteriyor. Rölyefte betimlenen erkek figürünün yüzünde işlenen ince sakallar Zincirli örneklerinde olduğu gibi uzunlamasına boyun ve göğüs bölgesine doğru bukle şeklinde değil de yüzde enine işlenmiştir. Erkek figürünün başında bulunan yarım başlık ve saçının ensede topuz şeklindeki yuvarlak yapısı (Maraş B/9, Maraş A /2, Maraş C/4; Bonatz 2000a: C12, C50) Zincirli örnekleri ile tezat oluşturmaktadır. Keza Zincirli örneklerinde saç ense üzerinde ince uzunlamasına betimlenmiştir. Ayrıca tek figürlü mezar taşı, yemek masasında oturan sakallı bir erkek, kısa kollu giysi, ucu kıvrık ayakkabılar, sol elde bir kadeh, sağ elde başak ve üzüm salkımı gibi öğeler bölgede bildiğimiz diğer benzer stel örneklerinde (Maraş B/10, B/14, B/17, C/4) sık sık işlenmiştir. Söz konusu eserde bazı yüz uzuvları Zincirli Dış Kapı eserlerini çağırırsa da stel işçilik ve işlenen kompozisyon açısından Maraş bölgesinde bilinen eserlerin temel özelliklerini taşımaktadır. Bu nedenle Yörükselim rölyefinden yola çıkarak Zincirli ile Gurgum yontuculuğu arasında bağ kurmak zor görünmektedir⁶. Ancak, Yörükselim stelinde görülen Zincirli yontu sanatı özellikleri ya eseri yapan zanaatkarın bazı öğeleri kopyaladığını veya acemice işlediğini düşündürmektedir. Söz konusu eseri Maraş bölgesinde bilinen benzer rölyeflerden ve Zincirli Dış Kapı ortostatları arasında ki yakın etkileşimlerden hareketle MÖ 9.

⁶ Bkz. Akurgal 1968: 53-56 Zincirli yontu sanat anlayışının Gurgum sanatını etkilediğini ifade etmesine karşın (Tiryaki 2010: 85-89) Gurgum geleneğinin kendi içerisinde ayrı özellikleri olan bir tasvir grubu olduğunu belirtmektedir.

yüzyılın ortalarına veya sonlarına tarihlemek mümkün görünmektedir.

Çok geniş bir bölgede görülmelerine rağmen bu stel grubunun büyük çoğunluğunun Maraş il merkezi ile yakın çevresinde bulunduğu bilinmektedir. Mezar stelleri de dâhil olmak üzere Gurgum Krallığı'na ait birçok buluntunun il merkezinde, doğal bir tepe üzerinde ve Maraş Ovası'na da hâkim bir konumda olan kale ve höyükten geldiği ifade edilmektedir. Şüphesiz kale ve höyüğün krallığa ait birçok kalıntının kaynağı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak mezar stelleri ve çok sayıda benzer eserin bölgede başka bir veya birden fazla alandan gelmiş olabilecekleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Bölgede bulunan eserlerden bir kısmının, özellikle de mezar stellerinin kalenin kuzeyinde ve yürüme mesafesinde olan Yörükselim Mahallesi'nden geldiği bilgisi yerel müze kayıtlarında yer almaktadır (Maraş A/1, Maraş A/2, Maraş B/20; Çifçi – Başpınar *Baskıda*). Maraş İlinde bulunan ve buluntu yeri tam olarak bilinmeyen, ancak kayıtlara buluntu yeri olarak Maraş geçen mezar stellerinin bir kısmının Yörükselim Mahallesi'nden geldiği söylenebilir (Fig. 1). Söz konusu mahalle günümüzde yerleşim alanı içinde kaldığından burada arkeolojik bir çalışma yürütmek oldukça zordur. Ancak bu eserlerin geldiği alanın kaleye yakınlığı göz önünde bulundurulduğunda bölgenin Gurgum Krallığı döneminde, özellikle de MÖ 9.-8. yüzyıllarda krallığın başkenti olan Marqaşı'nın nekropol alanı veya önemli bir kült alanı olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, Yörükselim steli arkeolojik çalışma sonucu bulunmamasına rağmen bize Maraş bölgesinin özellikle de Orta Demir Çağı boyunca hâkim gücü olan Gurgum Krallığı'nın sosyo-kültürel ve dini inancı hakkında önemli bilgiler sağlamaktadır. Bu nedenle bu mezar steli ile birlikte bu alandan gelen diğer benzer eserlerin bulunduğu Yörükselim Mahallesi'nde Gurgum Krallığı'na ait bu kalıntıların tespiti için çok kapsamlı ve sistematik bir çalışma yapılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Özellikle Orta Demir Çağı'nın gömü gelenekleri hakkında çok az bir bilgiye sahip olduğumuz göz önünde bulundurulursa burada yapılacak kapsamlı çalışma ile elde edilecek veriler dönemin inanç gelenekleri hakkında bizlere önemli veriler sunacaktır.

Kaynakça

Akurgal, E. 1968

The Art of Greece: Its Origins in the Mediterranean and Near East, New York.

-2015

Hatti ve Hitit Uygarlıkları, Ankara.

Bonatz, D. 2000a

Das syro-hethitische Grabdenkmal: Untersuchungen zur Entstehung einer neuen Bildgattung in der Eisenzeit im nordsyrisch-südostanatolischen, Raum Mainz.

- 2000b

"Syro-Hittite Funerary Monuments: A Phenomenon of Tradition or Innovations?", G. Bunnens (ed.), *Essays on Syria in the Iron Age*, Louvain: 189-210.

Carter, E. 1995

"Report on the Kahramanmaraş Archaeological Survey Project from 24/9/93 to 11/11/93"

Araştırma Sonuçları Toplantısı 12: 331-143.

- 1996

"The Kahramanmaraş Archaeological Survey Project: A Preliminary Report on the 1994 Season", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 13: 289-306.

Çifçi, A. 2020

"The Karaçay/Pazarcık Stele of Storm God", *Anadolu Araştırmaları* 23: 123-134.

Çifçi, A. – G. Başpınar, Baskıda

"Yörükselim Stele: A Neo-Hittite Period Stele from the Kahramanmaraş Museum", *Anatolica*

Darga, A. M. 1992

Hitit Sanatı, İstanbul.

- 1998

"Geç-Hitit Dönemi Maraş Mezar Stellerinden Üç Örnek ve Gözlemler", G. Arsebük, M. J. Mellink, W. Schirmer (eds.), *Karatepe'deki Işık / Light on Top of the Black Hill. Studies Presented to Halet Çambel*, İstanbul: 241-256.

Erbaşı, F. S. 2013

Hititlerde Öteki Kurban ve Büyü, Cenaze Ritüel/ Diğer Ritüeller, İstanbul.

Hawkins, J. D. 2000a

Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions Volume I, Inscription of the Iron Age, Berlin.

- 2000b

Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions Volume I, Berlin.

Humann, K. – Puchstein, O. 1890

Reisen in Kleinasien und Nordsyrien: ausgeführt im Auftrage der Königlichen Preussischen Akademie der Wissenschaften (Atlas), Berlin, Reimer.

Konyar, E. 2008

"Kahramanmaraş Yüzey Araştırması 2007", *ANMED, Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri* 6:

130-136.

- 2009

"Kahramanmaraş Yüzey Araştırması 2008", *ANMED, Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri* 7:

138-142.

- 2010

“Kahramanmaraş Yüzey Araştırması 2009”, *ANMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri* 8: 136-142.

Luschan, F. von. 1911

Ausgrabungen in Sendschirli IV, Berlin.

Orthmann, W. 1971

Untersuchungen zur spätethitischen Kunst, Bonn.

Schachner, Ş. – Schachner, A. 1996

“Eine spätethitische Grabstele aus Maraş im Museum von Antakya”, *Anatolica* 22: 203-36.

Seton-Williams, M.V. 1961

“Preliminary Report on the Excavations at Teil Rifaat”, *Iraq* XXIII: 68-87.

Simon, Z. 2020

“The Formation of the Neo-Hittite states in Karkemish, in its Successor States and in the Breakaway Territories. An Overview of Political History”, Alexander E. Sollee (ed.), *Organisation and Development of Iron Age Societies: A Comparative View. Proceedings of the Workshop held at the 10th ICAANE in Vienna, April 2016*, Vienna: 151-172.

Struble, E. J. – V. R. Herrmann, 2009

“An Eternal Feast at Sam'al: The New Iron Age Mortuary Stele from Zincirli in Context”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 356: 15-49.

Tiryaki, S. G. 2010

Erken Demir Çağ Gurgum (= Kahramanmaraş) Kabartmalı Mezar Taşları, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Antalya

- 2013

“Yeni Hitit Sanatı Üzerine İkonografik Araştırmalar 1: Üzümlük ve/veya Başak Filizi Taşyanlar”, *Cedrus* 1: 33-53.

Woolley, L. 1939

“The Iron-Age Graves of Carchemish”, *University of Liverpool Annals of Archaeology and Anthropology* 26: 11-37.

Colloquium Anatolicum Yayın İlkeleri

1. *Colloquium Anatolicum*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü tarafından, yılda bir kez yayınlanan ve Enstitümüzce Eskiçağ Bilimleri konusunda düzenlenen tüm konferanslarda sunulan tebliğlerin metinlerini, bilimsel yenilik getiren, özgün makalelerini ve kitap eleştirilerini içeren bir dergidir.
2. Yayınlamak üzere dergiye verilen yazılar, yazarın tercihinine göre Türkçe, Almanca, İngilizce olabilir. Daha önce başka bir yerde yayınlanmamış olması gereken makaleler; Times New Roman, tek satır aralıklı, 12 punto; fotoğraf ve çizimlerle beraber 15 A4 sayfasını aşmamalıdır. Rapor niteliğindeki yazılar ise fotoğraf ve çizimlerle beraber 5 A4 sayfasını aşmamalıdır. Bibliyografik referanslar metin içerisinde verilirken (bkz. madde 9) açıklayıcı dipnotlar sayfa altında ve 10 punto olarak verilmelidir.
3. Makalelere İngilizce ve Türkçe 150 kelimelik özet ve 5 anahtar kelime (Türkçe ve İngilizce olarak) eklenmelidir.
4. Makale içerisinde yer alacak fotoğraf, çizim ve haritaların 20'yi aşmamasına özen gösterilmelidir.
5. Fotoğraf ve çizimlerin açıklamaları, ayrıca alıntı olanların da kaynakları belirtilerek ayrı bir sayfada gönderilmelidir.
6. Dijital formatta gönderilecek görsel malzemenin çözünürlüğü en az 300 pixel/inch, uzun kenarı en az 15 cm, tam sayfa kullanılacak bir fotoğraf ya da çizim söz konusu ise en az 22 cm olmalıdır. Ayrıca görsel malzeme başka bir program belgesine (Microsoft Word vb.) gömülü olarak değil, Adobe Photoshop TIFF/JPEG formatında gönderilmelidir. Çizim programlarında yapılan çizimlerin başka bir formata çevrilmeden gönderilmesi daha sağlıklı sonuç vermektedir.
7. Makale, PC ya da Macintosh ortamlarında, Microsoft Word 2010 ve üzeri versiyonlarda hazırlanmış olmalı; PDF formatlı bir örneği ile birlikte derginin e-mail adresine ulaştırılmalıdır.
8. Makale içerisindeki bibliyografik göndermeler makale sonunda ve aşağıda verilen örneklerdeki sitemde hazırlanmalıdır:

Alp, S. 1972

“Hitit Hiyeroglif Yazısında Şimdiye Kadar Anlamı Bilinmeyen Bir Unvan”,
VII. Türk Tarih Kongresi I, Ankara: 98-102.

Benedict, R. 1959

Patterns of Culture, Boston.

Dinçol, A. – B. Dinçol, 1992

“Die Urartaische Inschrift aus Hanak (Kars)”, H. Otten – E. Akurgal
– H. Ertem – A. Süel (eds.), *Hittite and other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, Ankara: 109-117.

Robinson, M. 1995

“Frank Calvert and the Discovery of Troia”, *Studia Troica* 5: 323-341.

Yakar, J. 2003

“Identifying Migrations in the Archaeological Records of Anatolia”, B.
Fischer – H. Genz – E. Jean – K. Köroğlu (eds.), *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions*, Proceeding of the International Workshop Istanbul, November 8-9, 2002, Istanbul: 11-19.

Konyar, E. 2004

Doğu Anadolu Erken Demir Çağı Kültürü: Arkeolojik Kazı ve Yüzey Araştırmaları Bulgularının Değerlendirilmesi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Internet Kaynakları aşağıdaki gibi verilmelidir:

URL 1 <http://imgkid.com/tibial-fibular-notch.shtml>

9. Bibliyografik referanslar metinde, parantez içinde yazar soyadı, yayın tarihi ve gönderme yapılan sayfa olarak verilmelidir. (Benedict 1959: 45-48), (Robinson 1995: 340). Bibliyografik dipnot kullanılmamalıdır. Sadece metnin akışını bozacağı düşünülen uzun açıklamalar dipnotlarda verilmelidir.
10. Yıllık olarak çıkan süreli yayınıma verilecek makaleler, söz konusu yıl içerisinde 1 Şubat tarihine kadar editörlere teslim edilmelidir.
11. Dergimize gönderilen makaleleri yayınlamama hakkımız saklı tutulmaktadır.

Colloquium Anatolicum

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü

İstiklal Cad. Merkez Han, No. 181 Kat: 2 Beyoğlu 34433 İstanbul - TÜRKİYE

colloquiumanatolicum@gmail.com

Colloquium Anatolicum

Directions for Authors

1. *Colloquium Anatolicum* is published annually by the Turkish Institute of Archaeology (Institutum Turcicum Scientiae Antiquitatis) and contains texts of conferences delivered on different subjects related to the antiquity, original research articles and book reviews.
2. Manuscripts must be written in clear and concise Turkish, German or English. Any manuscript submitted to the journal should not contain content that has been formally published in a peer reviewed journal or another formally citable manner, whether in print or electronic. The Editorial Office only will accept text files in MS word format, with single line spacing and 12 pt font size (Times New Roman). The total size, including the photographs and illustrations, should not exceed 15 A4 pages. Reports should not exceed 5 A4 pages. Bibliographic references should be cited within the text (see Art. 9) and explanatory footnotes must be indicated below the page with a font size of 10 pt.
3. The articles should contain a summary not exceeding 150 words and five keywords both provided in Turkish and in English.
4. The number of diagrams, maps, drawings and photographs should not exceed 20 in total.
5. Descriptions for the photographs and artwork must include their sources (if applicable) and be submitted on a separate paper.
6. All types of visual material in digital format must be 15 cm long with a resolution of 300 pixel/inch minimum; in case the image is intended to be a full-page one, then the long side must be 22 cm. In addition, digital images should be submitted in TIFF/JPEG format, executable in Adobe Photoshop. Images embedded in another program (e.g. Microsoft Word) will not be accepted. Drawings prepared in drawing programs be delivered in their original format without any conversion.
7. Please submit the full text (including Figures) as a single MS Word (Microsoft Word 2010 or newer versions) file and as PDF by email to the editorial office (colloquiumanatolicum@gmail.com).
8. The reference list is provided at the end of the manuscript. Citations should be listed in alphabetical order as follows:

Alp, S. 1972

“Hitit Hiyeroglif Yazısında Şimdiye Kadar Anlamı Bilinmeyen Bir Unvan”,
VII. Türk Tarih Kongresi I, Ankara: 98-102.

Benedict, R. 1959

Patterns of Culture, Boston.

Dinçol, A. – B. Dinçol, 1992

“Die Urartaische Inschrift aus Hanak (Kars)”, H. Otten – E. Akurgal
– H. Ertem – A. Süel (eds.), *Hittite and other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, Ankara: 109-117.

Robinson, M. 1995

“Frank Calvert and the Discovery of Troia”, *Studia Troica* 5: 323-341.

Yakar, J. 2003

“Identifying Migrations in the Archaeological Records of Anatolia”, B.
Fischer – H. Genz – E. Jean – K. Köroğlu (eds.), *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions*, Proceeding of the International Workshop Istanbul, November 8-9, 2002, Istanbul: 11-19.

Konyar, E. 2004

Doğu Anadolu Erken Demir Çağı Kültürü: Arkeolojik Kazı ve Yüzey Araştırmaları Bulgularının Değerlendirilmesi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Link to online resources and websites should be cited as:

URL 1 <http://imgkid.com/tibial-fibular-notch.shtml>

9. Bibliographical references should be given in the text in parentheses containing the name of the author, the year of the publication and the number of pages (Benedict 1959: 45-48), (Robinson 1995: 340-341). No bibliographical footnotes will be accepted except for the explanations that are thought to disturb the course of the text.
10. Only manuscript that have been submitted before February 1 can be considered for publication in the issue of the same year.
11. The Journal reserves the right not to publish the articles.

Colloquium Anatolicum

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü

İstiklal Cad. Merkez Han, No. 181 Kat: 2 Beyoğlu 34433 İstanbul - TÜRKİYE

colloquiumanatolicum@gmail.com

